

75. 280 /

VÁCI KÖNYVEK

SZERKESZTI:
TRAGOR IGNÁC

25.

AZ EMBERI ÉLET
VÁCON ÉS VIDÉKÉN
AZ ŐSKORTÓL NAPJAINKIG

ÍRTA
TRAGOR IGNÁC

A VÁCI MÚZEUM-EGYESÜLET 1937. ÉVI TAGILLETMÉNYE

AZ EMBERI ÉLET
VÁCON ÉS VIDÉKÉN
AZ ŐSKORTÓL NAPJAINKIG

ÍRTA
TRAGOR IGNÁC

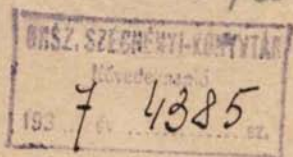

VÁC, 1936
KIADJA A VÁCI MÚZEUM-EGYESÜLET

VÁROSUNK
MŰVELT KÖZÖNSÉGÉNEK
A VÁCI MÚZEUM-EGYESÜLET
NÉGY ÉVTIZEDES MŰKÖDÉSE
EMLÉKÉRE

13.383 /25

ELŐSZÓ

Negyven év előtt alakult egyesületünk a városi múzeum fenntartása mellett a tudományok népszerűsítését és a közművelődés terjesztését tűzte ki céljául. Ezt a célt akarom szolgálni ezzel a könyvemmel is, miként az előzőkkel, melyek ősi városunk dicső multjának egyes részleteit tárgyalják,¹⁾ vagy összefoglaló képét mutatják.²⁾ Ebben a munkámban az elmúlt korok népeinek és embereinek életét vizsgáljuk, hogy tudjuk és lássuk, miként éltek itt évezredekén át?

Vácot a természet jelölte ki az ember lakóhelyéül. Kedvező földrajzi alakulata és éghajlati viszonyai alkalmassá tették a letelepülésre és életlehetőséget nyújtottak. A hatalmas Duna széles völgye meghatározta a népek vándorlásának útját. Az őslakók, majd a történelmi idők vándorlásai mind erre folytak le, Vác a hadak útjába esett és különböző népfajok ütköző pontjába került. Az egymást felváltó népek fokozatos fejlődést mutató műveltségének beszélő emlékeit az egyes korszakok jellegzetes tárgyaiban mind megtaláljuk városunk területén. A csi-szolt kőkorszak neolith lelettárgyai mellett megtaláljuk a korai bronzkor mészbetűes edényeit, melyeket kagylók mészpáncéljából nyert fehér anyag díszít. Az átmeneti rézkor hagyatéka

¹⁾ Vác vára és képei, Vác története 1848/49-ben, Vác lakossága a XVIII. század elején, Vác utcái és terei, Vác és határának ingatlan- és helynevei, Vác műemlékei és művészei, Vác az előadóművészetekben, Vác az irodalomban.

²⁾ Vác története, melynek Források és felhasznált irodalom című fejezetében sorolom fel az itt is használt kútfőket, az ebben nem említetteket pedig a megfelelő helyeken csillag alatti jegyzetekben nevezem meg. A régi gazdasági adatok Wenzel Gusztáv Magyarország mezőgazdasági története, az újabb statisztikai összeírások pedig dr. Thirring Gusztáv A magyar városok statisztikai évkönyve 1912 című könyvéből valók. Felhasználtam továbbá Hóman Bálintnak A magyar városok az Árpádok korában, Erdélyi Lászlónak az Árpádok kori társadalomtörténetünk és Nagy Gézának a Magyar viseletek története című műveit is.

után rábukkanunk a hallstatti vaskor fejlett eszközeire, melyeket a kelták megjelenésével a La Tène korszak pompás emléktárgyai követnek. Az országhatárt vonó Duna túlsó partjáról és széles medréből előkerült edények és fegyverek a hódító római birodalom idáig terjedő hatalmának ékesbeszédű bizonyítékai, melyekből kétségbevonhatatlanul megállapíthatjuk, hogy a történelmi idöket megelőzőleg létesült már itt az a révátkelő-hely, ahol a középkorban a híres sokadalmakat tartották. Így gyakrolt városunkra sorsdöntő befolyást a Duna, melynek révátkelője szolgált alapul — a későbbi vásárokkal — Vác város kialakulásához. További fejlődését aztán a püspökség megalapítása mozdította elő. Ezzel egyszersmind belejutott a történelem sodró örvényébe.

Az a sokszínű élet, mely évezredes nemzeti történetének lapjain lepergett, maradandó nyomokat hagyott népének lelkiségében és jellemében. A váci ember lelkisége a váci multban gyökerezik. A közöny és feledés megöli a multat. A márványba faragott táblák felidézik, az ércbevésett sorok megörzik, a könyvekbe írt történelem fenntartja az események emlékét, de nem élteti. A mult csak akkor él, ha a szívek mélyén lobogó lángját egyik nemzedék a másiknak adja át. Minden váci ember szívében olthatatlanul él a város multjának ragyogó és borús emléke, itt senki sem felejtette el elődeinek kevés örömét és sok szenvedését, — mert mindig mostoha volt a váci ember sorsa. Sokat szenvedett mindenkor tüztől, víztől, járványoktól, de minél több megpróbáltatást kellett kiállania, annál hívebben ragaszkodott az ősi hagyományokhoz és ahhoz a röghöz, melyet apái tapostak.

Vissza-visszajár lelkünk a multba. De ne sirassuk, ne merengjünk dicsőséges emlékein, hanem vonjuk le belőle a tanulságot, merítsünk belőle hitet, bizalmat, bátorságot, erőt, hogy sivár jelenünk szomorú küzdelmei között helyesen cselekedjünk és megszerezzük a szilárd alapot a boldog jövő kiépítésére!

ELSŐ FEJEZET

AZ ŐSKORBAN ÉS A TÖRTÉNELMI IDŐK MESGYÉJÉN

Ille terrarum mihi praeter
omnes angulus ridet.
(A föld minden tája közül
legjobban ez a zug mosolyog
reám.)

Horatius.

A szaktudósok tanítása szerint négy geológiai kort különböztetünk meg földünk történetében. Az elsőben jelennek meg az alsóbbrendű élőlények, a másodikban az óriás hüllők, a harmadikban az emlősök, a negyedikben az ember. Az ős- (archaikus) korban szerves lények nyoma még hiányzik.

Hogy csillagászati számokban ne beszéljünk, körülbelül kétmillió év előtt,¹⁾ a felsőmiocaen korában éghajlatunk a trópusi vidék klímájával egyezett. Csodálatos tápnúságot tesznek erről a forró égöv flórájának és faunájának reánkmaradt kövületei és ásatag (fossilis) maradványai. Délszaki növények pompáztak ekkor itt mindenfelé. Pálma-erdők virágoztak, a borostyán haragos lombja sötétlett a hegyek ormán, lótuszvirágok tenyésztek a mocsarakban, karcsú bambusznád ringott a tikkasztó szellő fuvallatára. Mint ma Afrikában az Egyenlítő mellett, úgy élt a mi vidékünkön az elefánt, az orrszarvú, a zsiráf, a

¹⁾ Charles Lyell, a modern geológia megalapítója, százötvenmillió évre teszi a föld történetét.

zebra és a tropikus éghajlat egész színpompás állatvilága.²⁾ Az őszünő, a barlangi medve és egyéb őssállatok csontvázai erre engednek következtetni. A Naszál aljában szőrös őselefiánt (*Elephas primigenius*) tanyázott. Ennek a mammutnak (*Mammouthus primigenius*) is nevezett hatalmas állatnak csontjait a Kőhídon túl elterült Lővi-féle téglagyár agyagából hoztuk múzeumunkba, de teljesen ásatag volt úgy, hogy nagyrészt elporladt. Egy ép mammutfogat a város belső területén a Kör-úton találtak a munkások, amikor 1933 februárjában a szennyvíz-csatornát ásták. A közelében fekvő csontok az érintésre szétmállottak. Bizonyára a Naszálról sodorta le a most beboltozott patak esőtől megduzzadt vize. A Násznép-barlangban lelt őssállat-csontok³⁾ az ott talált emberi nyakcsigolya-csontokkal együtt jó fenntartásúak és az előszoba közetgyűjteményében vannak kiállítva. Dr. Majer István tanár a koldi szénbányában dinoszauruszok koprolitoszaira akadt.

1912-ben az Ipar és Kereskedelmi Hitelintézet főtéri új épületének alapozási munkálatainál a negyedkori bölény (*Bison priscus*) nyomaira akadtak. Szarvai teljesen jó állapotban maradtak fenn. A Földtani Intézetben kikészítettük az egész koponyát úgy, hogy most ősrégészeti termünk egyik legmutatósabb darabja.

1934 nyarán a Váci Mészhomoktégla- és Tetőfedélcserépgyár kavicsbányájában 3 méter mélységben a kavicsrétegben ősbölény (*Bison sp. fossilis*) maradványait találták.⁴⁾

²⁾ Szibériában, orosz hadifogságot szenvedett katonáink rossz emlékére berezovkai táborhelyén egy jégbefagyott mammutot találtak. Vérolatéból kitudták mutatni a vér reakcióját és ennek alapján megállapították, hogy a mammut az indiai elefánt vérrokona.

³⁾ Barlangi medve (*Ursus arctos*), ősló (*Equus caballus*), gím-szarvas (*Cervus elaphus*), őstulok (*Bos taurus primigenius*), ősdiszó (*Sus scropha palustris*), őskecske (*Capra ibex*), ősróka (*Vulpes alopecurus*), denevér (*Myotis myotis*) s a többi.

⁴⁾ Az ásatag csontok a Földtani Intézet meghatározása szerint 1 darab atlas, 1 darab epistropheus és 1 darab hatodik nyakcsigolyából állanak.

Városunknak és környékének területén lépten-nyomon vet föl a szántóvető ekéje, a szőlőfordító kapája, a házát alapozó gazda ásója emberi csontokat, cserépdarabokat, kőszilánkokat. Miféle embertársainknak porladozó csontjai és eszközei voltak ezek? A kőtárgy alakja, az agyagedény minősége már műveltségre vall és korhatározó lehet. *Saxa et ossa loquuntur* (a kövek és csontok beszélnek) ugyan, de történeti tudásunk még nem világít be eléggé az ősidőkbe, s így hasztalan törjük a fejünket azon, hogy kik voltak azok, akikre a mi áldott napunk már több ezer év előtt süttött, akik a mi édes anyaföldünket először mondhatták a magukénak, akiknek a csontjai már évezredek óta porladoznak ezen az istenáldotta földön. Egészen önkényes és semmivel sem megokolható föltevés Bonfini, Bél Mátyás, Vitali s a többi régi történetíró állítása, hogy Vácot egy vácinak (vacianes) nevezett felsőpannoniai nép lakta.

Az állati sorból kiemelkedő embert az ön- és fajfenntartás ösztöne irányította. Megélhetését a természet maga biztosította: élelmét készen kapta a fák ízes gyümölcsseiben, itala a patak kristály vize volt, a barlangokban lakóházat és menedéket talált. Később növényi rostokból és állatbőrökből öltözetet, csontokból szerszámot, agancsokból fegyvert csinált. A vadat elejtette, vagy magához szelídítette. Mikor elszaporodott a nyáj, kevés lett a legelő. A kiélt föld nem bírta eltartani és vándorútra kellett kelnie. Mindenkor a nap irányában, nyugat felé haladt Ázsia pusztáiról. Amikor állatai megint lelegelték a füvet, vagy erősebb vadásztörzsek követték, termékenyebb földet kellett keresnie. Így jutott egy részük Krimába s onnan a Duna torkolatához. Dél felé nehezen járható hegyes vidék terült el, északra sűrű erdőség volt tele farkasokkal, medvékkel és — kiéhezett vadászokkal. Most aztán fölfelé kellett vándorolniuk a Duna völgyén. Átjöttek Szerbián és a Nagy Magyar Alföldön föl egész Vácig. Némelyik nem is ment tovább, hanem itt maradt

a Duna kanyarulatánál. A lösz takaróval borított Naszál alján és a hont—nógrádi erdős hegyek oldalain alkalmas védőhelyet találtak az agyagos homokbarlangokban és az erdők rengetegeiben. A termékeny völgyeket elfoglalták. A legelőket felosztották egymásközt, az erdők egy részét pedig felégették, vagy kivágták, hogy gabonát termeszthessenek. Az őzet, szarvast és vaddisznót szigonyokkal és földbevájt csapdákkal ejtették zsákmányul. A halat horoggal és szigonnyal fogták.

Minthogy azonban a folyók voltak a vándorlások útjai, újabb kiéhezett embercsordák jöttek utánuk és ki akarták szorítani az itt letelepülteket. Ezért lett városunk középpontja a legváltozatosabb befolyásoknak és legkülönbözőbb áramlatoknak, területe állandó színtere a háborús eseményeknek.

Az ember évezredek óta lakik már itt, de városunk alapítása csak hosszú évezredek múlva történt. Az ember az ősidők homályában egységes fajként jelenik meg és mint ember kezdi meg kóborló életmódját. Csontváza és értelmi fogékonysága mindenütt ugyanaz. Idők folyamán szakadozott törzsekre, nemzetségekre, fajokra.

Az őskort az emberi műveltség fokai szerint, — a használt eszközök anyaga és készítési módja alapján — szokás felosztani. Abból az időből, amikor még az emberi művelődés bölcsőjében ringott, nincsenek és nem lehetnek semmiféle látható emlékeink: a fa elkorhadtt, a csontot megrágta a szű. A temetkezés még ismeretlen volt, a hullát nem földelték el, a sakálok vagy keselyűk falták föl. Abból a korból azonban, amikor az ember szilárd anyagból készítette fegyverét és szerszámaint, már maradtak fenn emlékek, amelyekből életmódjukra és műveltségi állapotukra következtethetünk. A jégkorszakba nyúló kőkorban még tisztán ütéssel, majd pattintással állította elő az ember kőeszközeit és nem ismerte a tüzet. A műveltségnek már magasabb fokára emelkedett, amikor csiszolta dárdája végét és csiszolás útján formálta a bal-

tát, kalapácsot, vésőt és egyéb használati tárgyait. Ezért szokás a történelem előtti időknek ezt a legrégebbi periódusát két részre: régebbi vagy őskőkorszakra (paleolith) és újabb vagy csiszoltkőkorszakra (neolith) osztani.⁵⁾

A régebbi kőkorszak emberét a mi vidékünkön még nem találták, de annál több emlékét találjuk az újabb kőkorszakban élt embernek a város belső területén és határában. Nemcsak a mi múzeumunk őriz Vácon és vidékén lelt kőszerszámokat, úgymint szakóca, balta, véső, kalapács, továbbá gabona-őrleőköveket, agyagedényeket s a többi, hanem Budapesten a Nemzeti Múzeum, Bécsben a Földtani Intézet, sőt még Londonban a British-múzeum is.

A csiszolt-kőkorszakbeli embernek városunk területén és környékünkön több lakóhelyét találjuk. Így a Buki-szigeten felül a Kompkötő-sziget irányában húzódó hal-mok Duna felől eső végén az egyik kiemelkedő domb feltűnően váralakú és láthatóan magán viseli az emberi kéz alkotó nyomait. A szakember gyakorlott szeme első pillanatra felismeri, hogy őskori ember olyan telephelye volt, melyet maga a természet jelölt ki az ember tartózkodásának színhelyévé. Kisvác népe valóban várnak, vártetőnek, várhelynek és sáncnak nevezi és jól ismeri, mert gyakran kutat rajta kincsek után. 1865-ben dr. Stache Guidó bányatanácsos, aki a bécsi Földtani Intézet megbízásából geológiai felvételeket tett, fölásta városunknak ezt a kultúrrétegét, melyet ifj. Varázséji Gusztáv és Szinte Gábor 1881-ben újból fölásott és Pogányvárnak nevezett el. Világos és jellegzetes példáját látjuk benne, hogy milyen óvatosan járt el az ősember telephelyének megválasztásában és milyen ügyesen tudta felhasználni a természetadta előnyöket, hogy védelme céljaira alkalmassá tegye. A magában álló magaslat mindenfelől megközelíthetetlen, csak egyik oldalával csatlakozik a domb-sorhoz. A 120 méter hosszú és 20—40 méter széles fensík

⁵⁾ A paleolith-periodus Krisztus előtt 30,000-től 10,000-ig, az á' meneti, mezolith 10,000-től 5,000-ig, a neolith 5,000-től 3,000-ig tartott.

nak ezt a részét fárasztó munkával elvágta és az így kapott árok fölé a kiásott földből sáncot emelt. Az északi oldal meredek szakadécai teljesen megközelíthetetlennek teszik a várat, míg a többi kevésbé lejtős oldalakat ugyancsak árkokkal vette körül és csupán a dunai oldal felől hagyott nyílást a közlekedés számára. Azok a védelmi, földrajzi és gazdasági föltételek, melyek szükségesek ahhoz, hogy az ember állandóan megmaradhasson egy helyen és ott letelepedjék: sikeres ellentállásra alkalmas természetes határ, egészséges éghajlat és építőanyag, művelés alá vonható termékeny talaj, elegendő élelem és ivóvíz, mind fellelhetőek voltak a Pogányvárbán; a magában álló szakadékos dombtető biztos menedéket nyújtott, az alatta folyó Dunának akkoriban fertőzetlen vize nem csupán ivásra, hanem halászatra is alkalmas volt, a körülötte elterülő erdő-rengeteg bővelkedett a vadban, a fák odúi nagyszámú méhrajokat rejtegettek, a buja föld önként kínálkozott az állattenyésztésre. Az éghajlati viszonyok mindenesetre mások voltak, mint manapárig, de megfeleltek az akkori ember életkörülményeinek.

Hasonló kedvező természeti tényezők csábították az ősembert a Naszára, Csörögre, Bangorra és városunk területének más védelmet és biztonságot nyújtó pontjaira is, hogy azokon letelepedjék és állandó lakóhelyül válassza. Mikor ezeket a helyeket birtokába vette és sáncokkal hozzáférhetetlenekké tette az ellenség részére, a rajtuk talált barlangokban vonta meg magát. Majd mikor mindjobban elszaporodott és a műveltségnek is magasabb fokára emelkedett, mert a letelepedettség és a földművelésre való áttérés emelni kezdte művelődési színvonalát, maga vájta barlanglakásait a puha löszben, később pedig agyaggal kitapasztott kunyhókat épített, sőt idők folyamán elhagyta a várat, mint lakóhelyét, mert a megnövekedett lakosság a vár korlátolt területén nem találhatta már megélelmi szükségletét. A népesség túlnyomó része ekkor a vár köré telepedett. A rengeteg erdők és hatalmas rétek

alkalmasak voltak a vadászatra, az állatcsordák legeltetésére, a föld művelésére, a békés munkára. Minthogy azonban minden percben tarthattak ellenséges törzsek támadásától, áthatva a közös védelem szükségességétől, véd- és dac-szövetséget kötöttek egymással és amikor az ellenség csakugyan rajtuk ütött, bevonultak sáncaik közé és egyesült erővel védték életüket és javaikat.

Hogy a várban csak harcosok tartózkodtak és a lakosság zöme a várak közelében elterülő vidéken ütött állandó tanyát, azt a leletek minőségéből valamennyi őstelepünknel kétségbevonhatatlanul megállapíthatjuk: míg ugyanis a fegyverek legnagyobb részét a várhelyeken találjuk, addig a békés munka eszközeire mindenütt a vár körül akadunk. (Nem vonatkozik ez a szabály természetesen a temetőkre, melyekben vegyesen találjuk a csontvázak mellett a foglalkozásuknak megfelelő tárgyakat.) Pogányvár hadi eszközeit Kőhíd, Verőce és Gombás területének szerszám, edény és egyéb lelettárgyai egészítik ki, a csörögi vár szétszórta lakó telepései az Akasztófa dűlőben, az Agyagbánya környékén, a Mészhomoktégla-gyár telepén és Sződ község határában éltek, a Násznép-barlang népességének területe Cselőte és Kosd határaitra terjedt ki, Bangor vára Vácduka, Rád és Penc lakosságát védte. Mindenütt erről tanuskodnak az ásatások eredményei és a lelettárgyak egykori rendeltetésének céljai.

A várak védői és a lakosság elszaporodása következtében egymáshoz közelebb jutott telephelyek lakói barátságos viszonyban voltak egymással; élelmi, ruházati és közhasználati tárgyaikkal cserekereskedést űztek. De nem csupán az egymáshoz közelfekvő Pogányvár, Naszál, Cselőte, Csörög, Bangor, hanem a távolabbi Váchartyán, Vácbottyán, Váckisujfalu, Galgamácsa, Órszentmiklós, Veres-egyház, Dunakeszi, Kundháza s a többi lakossága is érintkezett egymással. Ez az érintkezés azonban nagyon nehézkes lehetett. Gondoljunk csak arra, hogy például Pogányvár Csörögtől mily messze van és ma is — jól járható

úton — csak hosszú idő alatt lehet ezt a távolságot bejárni. Akkor pedig életlen kőfejszével kellett ösvényt vágni az erdő vadonjában, ki kellett kerülni a meredek lejtőket, a mocsarak közt gázlót kellett keresni, az ereken hidat verni és más ezernyi akadályt elhárítani. Mindezek azonban nem állhatták útját az ember élni-akarásnak. Az emberi ész, tudás és szorgalom leküzdött minden nehézséget. Bámulattal szemléljük az ember teremtettségét azokban az alkotásaiban, melyek a kőkorszak 1,500 esztendeig tartott kezdetleges állapotából maradtak reánk.⁶⁾

A felsorolt lelőhelyeinken talált kő- és csonteszközökből, agyagedényekből, ékszerekből és egyéb tárgyakból bizvást következtethetünk a Krisztus előtt körülbelül négyezer év előtt itt élt népek műveltségére, s a múzeumunk őskori termében felhalmozott anyag valóban fogalmat nyújt arról a kultúráról, mely itt évezredek előtt virágzott. Az egyszerű kőkalapácsok, balták és vésők, a Szibériában még ma is használatos gabonaörlő-kövek, tűzikutyák, hálósúlyok, orsógombok, nyíl- és lándzsahegyek, török, a kezdetleges obszidián- és kovakőeszközök, a csont- és agancstárgyak, a különböző alakú és nagyságú edények: agyagbögrék, kancsók, tányérok — simák, ujj- és körömbenyomásokkal, majd durva karcolásokkal, hullámvonalakkal díszítettek, végül a cifra mészbetételek —, a csigaház- és kagylóhéjból, korallból, csontból, állatfogakból, agyagból és üvegből készült különböző alakú ékszerek, mind az emberi értelem és munka látható kincsei.

Miként napjainkban a műszaki találmányok, úgy alakította át az emberiség kultúráját a fémek felismerése s anyaguknak olvasztás és formaöntés útján való felhasználása. Ezentúl a fémek vitték a főszerepet és tették széppé az emberi életet a művészetekben való gyönyörrel.

A réz volt az első fém, melyet az ember megismert. Az egyetemes fémkor az egyes fémek anyaga szerint idő-

⁶⁾ A neolith-periodus Európában Krisztus előtt 4,000-től 2,500-ig tartott.

rendi egymásutánban réz-, bronz- és vaskorszakra tagozódik. A rézkor (aeneolith), mely Krisztus előtt 2,500-tól 1,900-ig tartott, tulajdonképp csak átmenet volt a kőkorszakból a bronzkorszakba, amelyhez mértén csak annyiban volt haladás, hogy az ember közhasználati eszközeit most már nem lassú és fárasztó munkával faragta ki a kemény kőből és csontból, hanem a puha ércből kovácsolhatta, mert bizony a rézeszközök alakja mindenben olyan volt, mint a kőkorszakbeli tárgyaké. Vác környékén több különböző rézből kalapácsolt őskori tárgyat találtak, de csak szórványosan s így a rézkor emberének telephelyét a mi vidékünkön épűgy nem sikerűlt még fölfedezni, mint az őskőkorszakbeliét.

A művelődés útján hatalmas lépésekkel vitte előre az embert az ércöntés, főként pedig a bronzöntvény talál-mánya. A rezet tűzön olvasztották és egykilenced részben önt keverték hozzá. Különféle szerszámokkal, kalapácsokkal, fűrészekkel ellátott műhelyekben mintákba öntve készítették a bronztárgyak sok és változatos alakjait. Az agyagművességben is előbbre haladtak és edényeiket már nem házilag csinálták, hanem iparszerűleg gyártották. A sokféle formájú, jórészt fekete színű és fényesre csiszolt agyagtárgyaikat változatos geometriai ábrázolatokkal díszítették.

Az előző kor műveltségéhez képest nem csupán az ízlésűk volt fejlettebb, hanem életszintjűk is magasabbra emelkedett. A vadászat továbbra is egyik eszköze maradt az élelemszerzésnek és ruházkodásnak, de megszűnt fő-foglalkozás lenni. Gazdasági tevékenységűkben a mező-gazdaságra és állattenyésztésre fektették a nagyobb súlyt.⁷⁾

⁷⁾ Eleinte a földet, a talajt minden gondozás nélkül használták úgy, amint a természet adta s amíg az a szolgálatot teljesen föl nem mondta. A kiélt területet elhagyták és új területre mentek át. Az állandó letelepűlés azonban a föld gondosabb művelését kívánta. Ekkor úgy pihentették a kiélt földet, hogy legelőnek használták. Ez volt a váltakozó vagy szántó-legelő rendszer. Később minden második évben vetetlenűl hagyták, és ezzel pihentették. Így keletkezett a kétnyomásos rendszer. Az állattenyésztésben nagy haladást jelentett a nyájakban való nevelés.

Ruházatuk állati szőrméből, vászonból és nemezéből állott. A célszerűség mellett mind nagyobb szerepe jut itt is az ízlésnek, amit a nagyszámú tű, gombostű, kapcsolótű, gomb, övpánt és egyéb reánk maradt ruházati tárgy bizonyít. A beretva a szőrtelenítésről tesz bizonyosságot, miként a számos aranyból és bronzból készült ékszer, — melyet a fülben, nyakon, karon, kézen, lábon és övön hordottak, — a szépérzék fejlődését és a fényűzés terjedését mutatja. E tárgyak során külön is meg kell emlékeznünk a váci fibuláról. A bronzkor embere a lenből és kenderből szőtt vásznat a mellen vagy a mell táján külön szerkezetű rúgós és kapcsos tűvel (fibula) fűzte össze. Ennek legrégibb és legegyszerűbb alakját Közép Európában a váci fibula (ungarische Fibel) képviseli. A peschierai típushoz tartozó formájából fejlődtek Pulszky Ferenc véleménye szerint hazánk jellegzetes későbbi fibulái, melyek mindvégig megtartották a lapos, elnyújtott alakot.⁸⁾

Lakás tekintetében a bronzkori ember nem jutott sokkal előbbre. Mint a kőkorszak végén, most is agyaggal kitapasztott, rőzséből font kunyhóban lakott. Védelmi eszközei azonban megszorodtak, tökéletesedtek és díszesebbekké váltak. Ezek voltak a tör, kés, kard, fokos, lándzsa, csákány, buzogány, a ruganyos bronz-sodronyból készült kar-, kéz- és ujjvédő tekercsek.

Erődítéseik és telephelyeik a régiek maradtak, de szorosabb összefüggésbe hozták őket egymással úgy, hogy egyik várból látni lehetett a másikat és jeleket adhattak egymásnak nappal füstoszlop, éjjel tűz segítségével. Így Pogányvár könnyű szerrel érintkezhetett már Verőcével, Verőce Dunabogdánnyal vagy Cselőte Csöröggel, Csörög Sződdel, Sződ Váchartyánnal és így tovább Dunakesziig, Palotáig s a többi.

⁸⁾ Magyarország Arch. I. 164. (A kezdetleges művű, vonaldiszes, egységes vastagságú bronzhuzalból álló és tövén hármastekercset képező kapcsolótűt Czirbusz Géza egyetemi tanár még mint piaristanovicius 1875-ben a Kis-érnek a Dunába szakadó torkolatánál találta és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.) A régiségtár első termében a XXVI. tábla 36. sz. a. van kiállítva.

Halottaikat elkorhasztották, elföldelték, vagy kőlapokkal kirakott sírgödörbe temették. Később meghonosult a halotthamvasztás és ezzel az urnatemetkezés. Az urnatemetők sokasága vidékünk bronzkori népességének nagy sűrűségéről tanuskodik.⁹⁾

Hogy kik voltak ezek a háromezer év előtt itt lakott embertársaink, nem tudjuk. A reánk maradt háztartási eszközök, fegyverek, ékszerek s főként koponyák és csontok alapján többféle a föltevés, de ezeket semmiféle bizonyítékkal nem tudjuk alátámasztani.¹⁰⁾ Az egykorú görög és római történetírók több népet is emlegetnek hazánk területén, a történelmi idők küszöbén, de zavaros előadásaikból sem a nevük, sem a fajuk meg nem állapítható.

A vas használatával az emberiség fejlődésének egy új és jelentős korszaka nyílt meg. Már a kaukázusi khabilok kezdték, de csak Krisztus előtt 1100—900 körül jutott el a görögökhöz s milétoszi hajós kereskedők hozták 600 körül a Duna völgyén fölfelé a hallstatti kultúra helyeire. Hazánk területére csak a VIII. században jutott. Az V. századig mint régibb vaskorszak vagy hallstatti kultúra virágzott. A kelták felléptével az ifjabb vaskorszak, vagy La Tène műveltség lépett helyébe. Ezt az időszakot a Krisztus előtti V. századtól — hazánkban a IV. századtól Krisztus születéséig, illetve a római hódítás koráig szokás számítani.

Az egyes korok azonban nincsenek egymástól élesen elhatárolva, ellenkezőleg egymásba folynak, mint a

⁹⁾ Nagy Géza Budapest és vidéke az őskorban című tanulmányában városunkat Pest vármegye egyik legjelentékenyebb bronzkori telephelyének mondja. (Budapest régiségei VIII. 88.)

¹⁰⁾ Nagy Géza vidékünk bronzkori lakosságát három különböző nép egyesüléséből származtatja. Az őslakók települését a Krisztus előtti XIV—XII. századra teszi és azt hiszi róluk, hogy kulturális tekintetben, meg talán etnikailag is Trója második városának népével, a pelaszg-etruszk népséggel voltak rokonságban; második elemének, a XII. század táján keletről Ázsiából bevándorolt árja és turán keverék népet tartja; a harmadik elem véleménye szerint egy a Krisztus előtt 1500 körül északnyugat felől behatolt baltvidéki árja nép lett volna. (U. o. 156. A dunakeszi ásatásokról Archaeol. Ért. 1893: 263, 1889: 375, 439., Hampel József: A bronzkor II. 26.)

tavaszi virágai. Egyik kor a másiknak adja át a maga kultúráját — a traditio átadást jelent — egyik a másikon épül fel, a későbbi folytatása az előbbinek. Mindegyik hódító nép, mint műveletlenebb átvette az itt talált kultúrát, vagy abból legalább annyit, amennyit a maga céljaira fel tudott használni. Ezért látjuk a bronz és vas vegyes használatát a hallstatti korban. Egyébként hely és idő szerint is a műveltségnek különböző fokát találjuk egyes népeknél. Így mikor Görögországban már virágzott a bronzkori műveltség és Homérosz Trója megrázó ostromát írta pattogó hexameterekben, nálunk még a kőkorszak kezdetleges műveltségében élt az ember, s amikor Itáliában Petrarka már lány olvadékony szonetteket írt Laurájához és az olaszok Bocaccio pajzán Dekameron-jában gyönyörködtek, a magyar még a Halotti Beszéd döcögős mondatait dadogta.

A hallstatti kor átmenet volt a bronzkorból a vaskorszakba úgy, hogy vannak akik a hallstatti korszakot ezért a bronzkorba sorozzák. Ebben a kultúrában éltek Dunántúl, — a rómaiak későbbi Pannoniájában, — a pannónoknak nevezett néptörzsek. Külön pannon népfaj nem volt, nevük az egyes népek: peonok, azalok s a többi összességét jelentette. Nincs reá semmi bizonyítékunk, de valószínűnek látszik, hogy ezeknek a pannónoknak egyik törzse lakta városunk vidékét a vaskorszak elején. Békés, szorgalmas nép volt; főként vadászattal, halászattal és földműveléssel foglalkozott. Istállókat építettek és azokban lovakat, igásmarhákat, szamarakat stb. tartottak. Raktáraikban szerszámok: eke, borona, kapa, kasza, vasvilla, rosta, cséplő, szekér és más gazdasági eszközök voltak felhalmozva. A Dunából főként tinnhalakat (Thynnus) és szardiniákat (Trichia, Sardinia) halásztak. A vadászat tárgya főként bölény, vadökor és sörényes birka volt.¹¹⁾

*

¹¹⁾ Historiae Romanae Vol. II. Libr. LXVII. cap. 33., Jordanes: Get. 55.

A kelták letelepedésével rálépünk hazánk és városunk multjának arra a mesgyéjére, mely az ősidők homályából a történeti világosság talajára visz. Ez az indogermán, (vagy indoeurópai, helytelenül árja) népcsoporthoz tartozó törzs eredeti hazájában, Ázsiában még egységes volt, csak amikor Krisztus előtt ezer körül Európába jött, szakadt három főágra. 400 táján több törzsük Galliából keletre vonult és egyes ágak Dunántúl telepedtek le. Az ózok (osones) 60-ban átkeltek a Duna balpartjára és az lpoly völgyében telepedtek meg.¹²⁾ A legnagyobb valószínűség szerint ezek lakták a mi vidékünket.

A görögök galatáknak hívták őket, a rómaiak gallusoknak, ők magukat keltáknak.¹³⁾ Harcias, de nagy művészi érzéssel megáldott nép volt.¹⁴⁾ Vad csatakiáltással, trombitaszó mellett szoktak az ellenségre rontani. Kardjukat tokban, karkötő láncon hordták. Nyilat és csatabárdot is használtak, sőt sarkantyút is. Védőeszközeik voltak a pajzs, a kar-, könyök- és lábvédő, mind vasból. Vezéreiknek föltétlenül engedelmeskedtek.¹⁵⁾ Szerették a harcot és ezért szívesen szegődtek zsoldba is. Gyalog, lóháton és csatakocsikon hadakoztak.¹⁶⁾ Nyakukon aranykarikákat (torques) viseltek. Béke idején községekben tömörültek és városokat alapítottak. Nem zárt, hanem nyílt helységeken laktak erdők mellett és folyók közelében. Házaikat fából vagy sárral betapasztott sövényből készítették. Körülöttük volt a gazdaságuk. Fejlett földművelésük volt, már mesterséges trágyát is alkalmaztak. Az árpát és haj-

¹²⁾ Justinus: *Historiarum ex Trogo Pompejo Libri XXXV. cap. 4.*

¹³⁾ A kelta szó saját nyelvükön azt jelenti, amit a görög: *ο κέλτης, κέλτηος* = paripa, fultató ló, lovas. Valóban jó lovasok voltak.

¹⁴⁾ Ők szegték be városövvvel a Duna-vonalat, ők alapították Budát (Aquincum), Ószőnyt (Brigetio), Győrt (Arabo), Bécset (Vindobona) stb. A két utóbbi csakúgy mint a Duna (Danuv-io-s), napjainkig megőrizte tőlük kapott nevét. A bójok adtak nevet Csehországnak (Bojerheim, Böheim, Böhmen.)

¹⁵⁾ Julius Caesar: *Commentarii de bello Gallico* II. 29., III. 22., VII. 40.

¹⁶⁾ Polübiosz: *Historiarum libri* II. 22., 28.

szóval egész műveltségét és meglássuk belőle, hogyan élt az ember két évezred előtt Vác vidékén.

*

Az a nagy kultúra, mely itt a kelták idejében kerek négyszáz éven át virágzott, részben beolvadt a rómaiba, romanizálódott, részben elpusztult. A rómaiak a mi vidékünket Krisztus után 90 körül szállották meg.²⁰⁾ Felhasználták a kelták sáncait és mesterségesen rakott földvárait, melyeket minden törzs a maga védelmére emelt. Az óbudai Aquincumot úgy vették birtokukba, hogy egy részét körül-sáncolták a maguk számára, a másikat pedig meghagyták a bennszülötteknek. Szentendrén (Ulcisia castra) a kelta telep 80—90 centiméternyire van a római vár alatt, a két nép temetőhelyei pedig egymás mellett.

A rómaiak csak a Dunáig hatoltak elő. Ennek széles medre volt a birodalom határvonala, a limes, melynek gondozása állandó érdeklődésük tárgya volt. A balparton lakó jazygok folytonos betörései miatt megerősítették ugyan, de a Duna túlsópartján emelt erődítményeik és a beléjük helyezett csapatok nem bírták a barbárok támadásait megghiúsítani. A 166-tól 180-ig tartott markomann-háborúban, — melyet Marcus Aurelius császár személyesen vezetett, — sikerült a barbárokat a Duna balpartjáról kiszorítani. Ettől az időtől kezdve a római erődök rendszere a Duna balpartjára is kiterjedt és kibővült a birodalmi határ, melynek védelmi vonala a balpart előretolt erődeiből, a jobbparti erődökből és a dunamenti főút katonai állomásaiból állott. Az állomásokat összekötő hadi műveletet a contra castrumok rendszere egészítette ki. Diocletianus császár 293. november 5-én kelt rendelete következtében tíz milliare (római mérföld, vagyis két földrajzi mérföld) távolságyira szilárdan épített várakat emeltek. I. Valentinianus császár (364—378) parancsára az erődítmények egész sorát építették. Csak olyan kisebb erődök voltak ezek, melyek a megfigyelő őrség befoga-

²⁰⁾ Tacitus: *Annales* Libr. I. cap. 16.

ábrázolná, pedig ezeket az érmeiket még a római érintkezés előtt Krisztus előtt 60—45 közt, Biatic fejedelem korában verték a bójok. Szabó Sándor tótfalusi gazda 1903 őszén közel ezer darab ilyen ezüstpénzt talált. (40 darab jutott belőlük múzeumunkba is.) A Krisztus után I. századbéli kelta érmek macedóni és római mintákra készültek.

A kelták vallása a természeti tünemények istenítése volt. Papjaik, a druidák, szentelt berkekben mutatták be az állati és emberi véráldozataikat. Megjósolták a jövőt és hirdették a lélekvándorlás tanát. Az istenek és hősök tetteit költöik, a bárdok énekelték meg. (Legismertebb köztük Osszián. A költemények közül Szent Grál és Artúr [Artusz] király mondája.) Nevezetes szerepük volt az európai élet szellemi áramkörében.¹⁷⁾ Volt idő, amikor a világ népességének negyed részét keltáknak hívták. Területileg Európának legnagyobb része az ő hatalmi és kulturális körükbe esett s noha a La Tène korszakot a római hódítás koráig szokták számítani, kultúrhatásuk befolyással volt a népvándorlás népeire (a frankokra, aleman-nokra s a többiekre is) és mint gallo-római hagyomány még évszázadokon át fennmaradt a középkor művészetében. Nyelvüket még ma is négymillió ember beszéli, mert kései utódaik ma is élnek Angliában: Walesben, Ulsterben és a skót hegyek közt, a szabad Írországbán és a francia Bretagneban, sőt kivándorlás útján Amerikában és Ausztráliában is.¹⁸⁾

Hatalmas kultúrájuknak csak halavány fénye jutott el a mi területünkre, mert az itt élt kelták anyagi és szellemi műveltség tekintetében nem álltak oly magas fokon, mint a dunántúliak, vagy éppen azok, akiket Julius Caesar Gal-

¹⁷⁾ Tudásra vágyó, gondolkodást kedvelő és vitatkozni szerető nép voltak. — jegyezte fel róluk Strabo.

¹⁸⁾ Az Északamerikai Egyesült Államok lakosságának a fele — körülbelül huszonhét millió — kelta származású. Írországbán négy millió, Angliában két millió, Ausztráliában két millió, Bretagneban néhány százezer él. (C. I. O'Donnel: Die Weltherrschaft. Wien, 1928.)

liában meghódított. Őstelepeink közül csak a bangori és kosdcselőtei van többé-kevésbé feltárva, a többiben végeztünk ugyan próbaásásokat, de eddig csupán a kő- és bronzkorszak emlékeit találtuk bennük. A Bangor kő- és bronztárgyait túlszárnyalják a vaskoriak, s hogy ezek valóban a kelták hagyatéka, azt kétségbevonhatatlanul bizonyítja a bangor szó jelentése, mely egyszersmind megerősíti a hely rendeltetését is. Értelme ugyanis: élősvény, kerítés, vagy hegyes halom, csúcs, magaslatok és hegy-csúcsok sorozata. A Cselőtepart, Elsőmező vagy Alsóvető dűlőben fekvő s a dr. Huber József tulajdonát tevő Mihály-tanyáig terjedő szántóföld valóságos kincsesbányája az őskori síroknak. Ezen a területen, mely Tóth Sándor kosdi gazda tulajdona, a Nemzeti Múzeum kiküldöttei Bella Lajos és Fettich Nándor 27, Kund Elemér miniszteri osztálytanácsos több, mint 39, Tóth gazda közel 200 sírt tárt fel.¹⁹⁾

Egy összeomlott világ bámulatos kultúrája bontakozik ki ennek a gazdag sírmezőnek feltárt romjaiból és kél új életre beszélő emléktárgyaiból. Minthogy ezek mindegyikéhez egykori tulajdonosaiknak sokféle emberi érzése: öröme és bánata, vágya és akarata, álma és küzdelme tapad, fogalmat nyújt gondolkodásukról, cselekedeteikről, életükről. Felsorolásuk és ismertetésük külön könyv anyagát tenné s így lehetetlen erre kitérni. Nagyobb részük Budapestre került, de jelentékeny az is, amely a mi múzeumunkban látható. Még így is alkalmas arra, hogy eloszlassa az évezredes homályt és megalkothassuk belőlük a hatalmas kelta nép háborús és békés életét, foglalkozását, iparát, művészetét, pompaszeretét,

¹⁹⁾ A váci út keresztje mellett fekvő s a kosdi pincék fölött elterülő két kataszteri hold szántóföld a kataszterben Cselőtepart II. dűlő nevet viseli, a telekkönyvben Elsőmező-dűlő a neve, népiesen pedig Alsóvető. Kataszteri helyrajzi számai 3013/1 és 3013/2, telekkönyvi 2108/a/2 és 2109, a rajt lévő ház 295. népsorszámnak van jelölve. Csikány Sámuel gazda szomszédtelkén szintén több sírra akadtak. Kund Elemér e sírmezőn végzett ásásairól monográfiát készül kiadni.

szóval egész műveltségét és meglássuk belőle, hogyan élt az ember két évezred előtt Vác vidékén.

*

Az a nagy kultúra, mely itt a kelták idejében kerek négyszáz éven át virágzott, részben beolvadt a rómaiba, romanizálódott, részben elpusztult. A rómaiak a mi vidékünket Krisztus után 90 körül szállották meg.²⁰⁾ Felhasználták a kelták sáncait és mesterségesen rakott földvárait, melyeket minden törzs a maga védelmére emelt. Az óbudai Aquincumot úgy vették birtokukba, hogy egy részét körül-sáncolták a maguk számára, a másikat pedig meghagyták a bennszülötteknek. Szentendrén (Ulcisia castra) a kelta telep 80—90 centiméternyire van a római vár alatt, a két nép temetőhelyei pedig egymás mellett.

A rómaiak csak a Dunáig hatoltak elő. Ennek széles medre volt a birodalom határvonala, a limes, melynek gondozása állandó érdeklődésük tárgya volt. A balparton lakó jazygok folytonos betörései miatt megerősítették ugyan, de a Duna túlsópartján emelt erődítményeik és a beléjük helyezett csapatok nem bírták a barbárok támadásait megghiúsítani. A 166-tól 180-ig tartott markomann-háborúban, — melyet Marcus Aurelius császár személyesen vezetett, — sikerült a barbárokat a Duna balpartjáról kiszorítani. Ettől az időtől kezdve a római erődök rendszere a Duna balpartjára is kiterjedt és kibővült a birodalmi határ, melynek védelmi vonala a balpart előretolt erődeiből, a jobbparti erődökből és a dunamenti főút katonai állomásaiból állott. Az állomásokat összekötő hadi műveletet a contra castrumok rendszere egészítette ki. Diocletianus császár 293. november 5-én kelt rendelete következtében tíz milliare (római mérföld, vagyis két földrajzi mérföld) távolságnyra szilárdan épített várakat emeltek. I. Valentinianus császár (364—378) parancsára az erődítmények egész sorát építették. Csak olyan kisebb erődök voltak ezek, melyek a megfigyelő őrség befoga-

²⁰⁾ Tacitus: Annales Libr. I. cap. 16.

dására szolgáltak, hogy az összeköttetést fenntartsák a másik parttal. Ilyen volt a mi bolhavári burgusunk is, melyet Lupicinus tribunus épített. Terjedelmes falaiból következőtve 4—500 római katona állhatott benn őrséget. A dunabogdányi Cirpi (Cirpimansio vagy Ptolomaiosz szerint Kárpisz castellum) a Pogányvár ellen épült.²¹⁾

Noha a rómaiak a Dunakanyarulat balparti részét is hatalmukba hajtották, nem tartották állandóan birtokukban. Az itt talált és behódolt vagy szövetségessé vált népek intézményeit nem pusztították el, sőt tovább fejlesztették. Így az utakat javították, a földeket tovább is művelték és a többi.

*

A rómaiakkal és keltákkal egyidejűleg több más nép is lakta városunk területét.²²⁾ A Krisztus utáni első század közepén Lengyelország északi részéről, Szarmáciából, a szkítákkal rokon szarmaták költöztek a Duna-Tisza közére. Egyik harcias és művelt törzsük, a jász-jazyg, Vác és az Ipoly folyó mentén telepedett le. Ptolomaiosz nyolc városuk nevét jegyezte föl, ezek közül elsőnek Vácét (Uscenum—Uscen—Waitzen—Vác).²³⁾ Városunk és környékének eddigelé föltárt kultúrrétegei nem nyújtanak biztos adatokat annak megállapítására, hogy az egyes őstelepeken miféle nép lakott? Minthogy a település föltételei mindenkor egyformák voltak, ha alkalmas volt a hely, az újonnan jöttek — valószínűleg vitézbbek voltak és öldöklő fegyvereik is tökéletesebb volt — kiirtották vagy rabszolgáikká tették az itt talált népeket és az így elfoglalt vagy a menekülők által elhagyott erődítéseket és telepeket birtokukba vették és egyszerűen beleültek a készbe. Összes

²¹⁾ A mansio a latin maneo igéből származik. Jelentése maradás, tartózkodás, időzés, szállás. A francia maison (ház) is innen vette a nevét.

²²⁾ A szkíták háromévszázados magyarországi uralma a Krisztus előtti VII—III., a szarmata-jászoké a Krisztus utáni I—IV. századra terjedt.

²³⁾ Claudius Ptolomaeus Libr. III. cap. VII. pag. 71.

telephelyeink igazolják ezt, mert legtöbbje mindegyik kor-
szakban szerepel. Ezért aztán — különböző korok lelet-
tárgyainak összekeveredése következtében — nem tud-
hatjuk, hogy melyik őstelepünk volt lakóhelye a jászok-
nak, akik közel négy évszázadon át tartották hatalmuk-
ban a mi vidékünk területét is. Csak föltevés az, hogy a
harcias jász katona a Hétkápolna dombjáról nézett farkas-
szemet a bolhavári burgus római őrszemével.

A száműzésre ítélt Ovidius élénk színekkel festi le
az iráni nyelvcsaládhoz tartozó jászok öltözetét, fegyve-
reit és hadi szokásait. Főerejük lovasságukban volt. Egy
kézzel több lovat is vezettek és nagy gyorsasággal tudtak
előremenni, vagy visszavonulni úgy, hogy az ellenség
nem bírta őket üldözni. A vas ismeretének hiányában
apró darabokra vagdalt lókörmökből készített mellvértet
használtak. Ezeket az ingeikre egymás fölé varrt pikke-
lyeket kicsiszolták úgy, hogy a nyilak lepattantak róluk,
mint a páncélról és ellenálltak a kard vágásainak is. Tá-
madó fegyverük rövid gyilokból, hosszú lándzsából, nehéz
íjből és nyilakkal telt tegezből állott. A nyilvesszők he-
gyét halcsontból csinálták és méregbe áztatták. Fodros
tömör szakáluk, fésületlen hajuk, torzonborz alakjuk ijesztő
benyomást keltett az ellenségben. Ammianus Marcellinus,
aki mint százados harcolt a jászok ellen és mint szem-
tanu tábori ágyában írta le a korabeli eseményeket, azt
mondja róluk, hogy szilaj természetű nomád nép volt és
sohasem hagyta el mozgó táborát. az ökrök által vontat-
tott és sátorként fedett nagy szekerét: állandóan abban
lakott, abban aludt, abban evett, abban nemzette, szülte
és nevelte gyermekeit.²⁴⁾ Hogy a jászok valóban nomád
életet éltek, azt jellemzően örökíti meg a nevük is: meta-
nastae jazyges (vándorló jászok). Itteni megtelepülésük
alatt azonban már voltak állandó lakóhelyeik. A legna-
gyobb valószínűség szerint megszállták a régi lakosság
erődeit, mert ezek a halmok és mesterségesen rakott föld-

²⁴⁾ Rerum gestarum Libr. XXIX. cap. VI.

várak voltak a bennlakók menedékhelyei. Ammianus Marcellinus jegyezte föl róluk azt is, hogy a római katonák a menekülő jászokat viskóikba és gerendákból épített házaikba követték és a házaik fedeleit rájuk gyujtották.²⁵⁾

A rómaiak és más ellenséges törzsek ellen egyaránt védekeztek. Egy 15 mérföld hosszú, 6 méter széles és 3 méter mély árkot vontak a Duna és Tisza közt, mely a Naszáltól Tiszapolgárig terjedt. Ezt a hatalmas erődítményt nevezték el a babonás szláv népek Csörsz-ároknak (Cserovszki járek), mert az ördög alkotásának hitték. A markomann-háborút követő békeszerződésben arra kötelezték magukat, hogy a rómaiak részére évenként nyolcezer főnyi lovas katonát állítanak ki.

371-ben a rómaiak egy nagyobb erődöt (*castra praesidiaria*) kezdtek emelni a quádok földjén. Gabinius, a quádok királya, követség, majd nyílt ellenállás útján ezt megakadályozni igyekezett. Maximinus, Pannónia kormányzója, a quádok panaszának elnémítására Gabiniust kíséretével együtt barátságos ebédre hívta és az ebéd végén valamennyiüket orozva meggyilkoltatta. A vendégjog e vérlázító megsértésének hírére a quádok tüstént szövetkeztek a jászokkal és szarmatákkal. Hirtelen átúszták a Dunát és az aratómunkával elfoglalt embereket legyilkolták, barmaikat elhajtották, két légiót egymásután megsemmisítettek, a falvakat, nyílt helyeket fölprédálták. 374 tavaszán Valentinianus császár személyesen indult egész erejével a Dunához, hogy megfenyítse őket. A nyarat Carnuntumban töltötte, de Merabaudes nevű vezérét előre küldötte a quádok ellen, míg maga derékhadával Aquincumba sietett, a flotta hajóiból hidat köttetett, átkelt a Dunán és más oldalról, mint Merabaudes, a jászok földjére lépett. Ezek hegyeikről rémülve látták földjükön a római sasokat. A katonák az asszonyoknak, aggoknak, sőt csecsemők-

²⁵⁾ *Rerum gestarum Libr. XVII. cap. 13. pag. 126.*

nek sem kegyelmeztek és fölgyújtották a barbárok hajlékait, aztán minden veszteség nélkül visszatértek. A császár egy ideig még Aquincumban maradt seregével. Itt találták őt a jászok követei, hogy békét kérjenek. A császár az elibe bocsájtott követeket oly hitvány népnek látta, hogy környezetétől azt kérdezte: Vajjon mind ilyenek-e a jászok? És midőn válaszul azt nyerte, hogy: az egész nemzet legjelesebbjei állanak előtte, haragra lobbant és hangosan felkiáltott: „Engem a balvégzet emelt római császárságra, amidőn ilyen hitvány, alávaló barbár nép nem maradhat békén a maga hazájában, hanem fegyveresen tör a római birtokra és ellene hadra kelni merészel”. A császár annyira felingerült és a hangos beszéddel anyinyira megerőltette magát, hogy tüdeje megszakadt. Orrán, száján kibugyant a vér és ott helyben megütötte a guta. (375. november 17.) A jászok ellen személyesen harcoló Ammianus Marcellinusnak ebből az előadásából²⁶⁾ látjuk, hogy a Dunakanyarulat baloldalát — tehát városunk vidékét — lakó népek alapjában békés hajlamú állattenyésztő és szántóvető nép volt, mely csak szükség esetén váltotta fel a földművelés békés eszközeit az öldöklés gyilkos fegyvereivel. Akár több-kevesebb függetlenségben, akár a rómaiakkal függő viszonyban éltek háborúkkal gyakran megszakított életüket, nem szabadulhattak a római civilizáció jótékony hatása alól, bárhog is ragaszkodtak sajátos nemzeti műveltségükhöz, melyet azonban — fajuknak eltérő lélekalkata miatt — a római kultúra mégsem tudott teljesen megváltoztatni. Könyünkünk keltarómai kultúrájának érdekes emléke az a múzeumunk római tárgyak csoportjában kiállított kétkerekű kocsit ábrázoló feliratos kőtábla, melyet városunkkal szemben a pilisi hegyekben találtak.

Hogy a rómaiak érintkezése az itt lakó barbár népek: a kelták, jászok s a többi között sűrű volt, igazolják az itt-ott felbukkanó római lelettárgyak (mogyoródi római

²⁶⁾ Rerum gestarum Libr. XXX. cap. VI. pag. 494.

bronzedény és a többi), de főként a városunk és környékén talált terra sigillata edények, valamint a római pénzek nagy sokasága. Kétségtelen bizonyítékai ezek annak, hogy területünkön élénk kereskedelmi élet volt és, hogy az ellenségeskedés szünetelése idején a rómaiak iparcikkeikért elcserélték és pénzükkal megvásárolták a barbárok terményeit. Érintkezésük legrégibb idejében Aquileián át szállították ide áruikat, főként vörösmázás agyagedényeiket (terra sigillata), melyek a beléjük nyomott fazekasbélyegektől kapták a nevüket. Később már Aquincumban állítottak fel egy nagy fazekastelepet, melynek gyártmányaival elárasztották a dunai provinciákat.²⁷⁾

*

A rómaiak és kelták virágzó műveltségét elsodorták a népvándorlás szennyes hullámai. Új népek jöttek. Harciasak és kegyetlenek. Feltartóztathatatlan áradatuk végig söpört egész Európán. Hazánk fogta fel támadásaikat és csak amikor sikerült ezt a védővonalat áttörniök, áramlottak tovább a Dunakanyarulatán át, mint egy országúton. Elfoglalták és megszállták ugyan Vác vidékét is, de itt csak ideiglenesen rendezkedtek be; a végleges megtelepedés gondolata távol állt tőlük, mert tartaniok kellett attól, hogy az utánok nyomuló népek rájuk támadnak. Egy nagy csatátér volt ez, melyen állandó volt a harc, háború, zsákmányolás, ahol különböző fajtájú népek, egymástól független nemzetek verődtek össze és gyilkolták, irtották pusztították egymást. Hunok és longobardok, avarok és frankok után szláv tőzsek tartottak itt hosszabb-rövidebb ideig pihenőt és egymás után vették birtokukba az előbbi korokból már ismert telephelyeket, vagy mellettük ütöttek tanyát. Nomád nép volt valamennyi, sátor alatt lakott, rabolt és fosztogatott. Nap, nap után bukkanunk sírokra és különféle leletekre, de a különböző kultúrelemek keveredése következtében ezek az emléktárgyak nem kor-

²⁷⁾ Kuzsinszky Bálint: Budapest régiségei XI.

meghatározók és nem alkalmasak annak a megállapítására, hogy melyik nép hagyatékához tartoznak.²⁸⁾

Mithogy egyébként ez alkalommal arra terjed ki a vizsgálódásunk, hogyan éltek ezek a népek itten, milyen műveltségi fokon állt az ember? — egész röviden arra utalunk, hogy mint harcos népek életüket egymás elleni hadakozásban töltötték, de azért nem voltak műveltség híjján; volt művészi érzésük, de készítményeik messze maradtak a rómaiak és kelták iparművészetétől; szerették az ékszereket, de ezekhez csak mint hadizsákmányhoz futottak. A népek életében rövid néhány száz éves uralmuk emlékét szórványos lelettárgyak őrzik múzeumunkban, mert a folytonos háborúságban egyik nép kiirtotta a másikat, elpusztította lakásait és feldúlta sírjait úgy, hogy nyomuk is alig maradt. Végre egy ezredév után felcsillámlott a régi kultúrák romhalmazainak ormán Szent István birodalmának ragyogó keresztje.

---

²⁸⁾ Csak a hétkápolnai sírmezőt említem. Ennek lelettárgyait Hampel előbb a honfoglalás kori emlékek közé sorozta és a IV—X. század közé helyezte, későbbi tanulmányai során azonban a régibb középkor emlékeinek mondja és korukat a VI—IX. század közé teszi. Sokat nyomoztam magam is, sok szakember véleményét kikérdeztem, de kiderült, hogy ők maguk sem tudják. Ami azonban az előbb mondtak alapján nem válik szégyenükre.

MÁSODIK FEJEZET

A HONFOGLALÁS IDEJÉN ÉS AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK KORÁBAN

Mikor azt hallották volna,
Hogy a Duna jó víz volna,
Lakóföldre nagy jó volna,
Hogy annál jobb sehol nem volna :

Egy kevetet választának,
Dunalátni bocsátának,
Hogyha bizont mondhatnának,
Ők e földre beszállnának.

Kevet juta Duna mellé,
Földet, fivet megszemlélé,
Duna vizét is megkímélé,
Ő magának jónak ítélé.

Ének Pannónia megvételéről.

A népvándorlás kezdetét a hunoknak Európába való betörésétől, 375-től szokás számítani. Ekkor kerekedtek fel a Volga mellékéről. 378-ban megverték a bizanci császár hadait Drinápoly mellett, de a következő évben kiveték őket Tráciából és erre észak felé vették útjokat. 381-ben elérték a Tiszát és 406-ig megszállták a Duna vonalát Váctól Zimonyig. 452-ben a Dunántúlt is elfoglalták. Utánuk a némettség uralma következett. Előbb a hatalmas gepidák foglalták el a Duna-Tisza közét, majd a VI. század első felében a longobardok jöttek. 568-ban az avarok alapítottak itt erősebb országot. Uralmuknak Nagy Károly frank király vetett véget a VIII. században Nagy Károly és Német Lajos királyok rajnai tartományaikból miniszterialisokat, vagyis fegyveres és munkás szolgákat küldtek ide. Ezek és a Nyitra vidékéről ide menekült hűbéres morva-szlávok művelték itt a VIII. század végétől a földet. Honfoglaló őseink az ő eszközeiket használták

az új talajon és az új éghajlat alatt s az addig itt szokásos három nyomású művelési módot¹⁾ továbbra is megtartották, noha nem voltak mezőgazdasági ismeretek híján. A földművelést még régi hazájukban a bolgároktól tanulták, de kevésbé gyakorolták, mert méltatlannak tartották munka által megszerezni azt, amit fegyverrel is elvehettek. Mint állattenyésztők érkeztek ide és csak letelepülésük után váltak földművelőkké. Sok lóval, nagy szarvasmarha-csordákkal, megszámlálhatatlan juh-, kecske-, és baromfival jöttek. A vagyont a marhaállomány képviselte.²⁾ Kiváló gondot fordítottak a lótenyésztésre nem csupán azért, mert lovasnép voltak, hanem azért is, mert a lóhúst eledelnek s a lótejét italnak használták. Apró, szívos, gyors lovaik voltak. A szarvasmarhákat teherhordásra alkalmazták, húsukat és tejüket fogyasztották. A bivalyokat ők és előzőleg már a hunok hozták Európába. Vontatásra használták. A bivalytej kedvelt italuk volt. A teherhordásra használt tevéket is az őshazából hozták magukkal. (Csak a XIII. században tűntek el háziállataik köréből.) Ismerték a méhészetet is. Erdőirtás nélkül is óriási területek álltak rendelkezésükre, a csikósok gulyások és juhászok nagy kiterjedésű pusztákon pásztorkodhattak. A szántás és aratás is kezdetleges módon történt. A földművelés szerszáma a faeke volt. Ismerték a cséplést és nyomtatást. Csak kölest és árpát termesztettek. Ezeket csűrökben és vermekben raktak el. Ismerték a kendert, komlót, borsót, tormát, almát, körtét s a többit. Földjeiket azonban nem maguk művelték, hanem szolgálkaikkal dolgoztatták, míg ők maguk kalandozásokban töltötték idejüket főleg azért, hogy minél nagyobb zsákmányt és minél több rabszolgát ejthessenek. A rabszolgákat aztán

¹⁾ Ez a rendszer abból állt, hogy a dűlőket a föld minősége szerint három osztályba sorozták és váltakozva vették művelés alá. Egy részét nyári művelés alá vették tavaszi szántással-vetéssel, azután a téli művelés következett őszi szántással-vetéssel, a harmadik ugaron maradt, hogy a föld pihenjen.

²⁾ A marha szó ősi értelme vagyon.

vásárra vitték csakúgy, mint az állatok prémjét és élénk cserekereskedést űztek velük. Házakat azonban nem építettek, hanem sátort ütöttek, mert élt még lelkükben az őshaza pusztáinak képe. De a fából és állati bőrből készült sátraik nem dacolhattak az évszázadok viszontagságaival, minél fogva hiába keressük telephelyeiket. Így váci telephelyük emléke sem maradt fenn, noha tudjuk, hogy Árpád apánk és vezérei jártak a vidékünkön. Botondot állítólag itt temették el a Verőce folyó mellett. Tartózkodásuk emléktárgyai a múzeumunkban őrzött ezüst berakású Nagy Károly korabeli normann típusú kard és két darab zománcos ezüst szíjvéglemez.³⁾

Honfoglaló eleink harcias szellemű, de művelt lovas-nép volt. Sajátos kultúrájukat még régi hazájukból Etelközből (Atelkuzu) hozták magukkal. Fegyvereiket és ruháikat maguk készítették és díszítették. Egész Közép-Európában nekik voltak a leghíresebb fegyverkovácsaik és ötvösművészeik. Minden hadi erényben jeleskedtek. A hosszú és enyhén görbülő ősmagyar szablyát ügyesen és biztosan kezelték. Ezen, és a kétélű egyenes pallos-szerű kardon kívül a nyíl és íj volt még veszedelmes támadó fegyverük. A bőrből készült pajzs, sisak és ing volt összes védőeszközük.

A honfoglalók ruhájukat, — melynek ősi nyelven mez volt a neve, — állati bőrből, finomabb nemét, — az úgynevezett aba posztót — fehérszínű bárángyapjából, az inget, gatyát és egyéb alsóneműt kenderből nyert vászonból készítették. A tetején kicsúcsosodó karima nélküli főveg, melyet süvegnek neveztek, bőrből vagy nemezből készült. Felső ruháiknak sokféle neme és neve volt: suba, bunda, guba, szűr, szokmány, zeke, mente, ködmen, attila, dolmány s a többi. A nők felsőtestét hosszú, bő és szétálló kabátfele fődte. Egyik vállától a túlsó oldalon levő csipő irá-

³⁾ Nagy Géza: Karoling-kori kard (Arch. Ért. Ujf. XXVI. 129.). Paulsen Péter: Magyarországi viking leletek (Budapest, 1933). 35 és 38. Mindkettő rajzban is bemutatja ezt a Csörögben talált kardunkat.

nyában hasítva volt és a hasíték szegélye dísszel volt ellátva. A köznép viselete kifordított birkabőrből készült suba, szürkankó vagy felálló gallérral ellátott bekecs, — a székekelyek által ma is viselt és harisnyának nevezett — testhez feszülő szűk nadrág és csizma. Csizmaikat, valamint lószerszámaikat bőrből készítették, a kengyelvasat és zablát vasból. Karperecet nők és férfiak egyaránt viseltek. Sokféle dísztárgyaikat az állat- és növényvilágból vett mintákkal, valamint mértani alakokkal ékesítették. Ismerték a rovásírást. Foglyaikat és marháikat számrovásokkal jegyezték föl. Halottaikat eltemették. A lovas-sírok mutatják, hogy a harcosok mellé fegyvereikkel együtt odahelyezték a torukon feláldozott és sültén megevett lovaik fejét, lábszárcsontjait s a többit is. Egy istent imádtak, a hadak istenét. Törzsszervezetük és alkotmányuk fejlett jogi érzékről tesz tanuságot.

Mikor a magyar megvetette a lábát ezen a területen, melyen előtte annyi nép pusztult el, szilárd talajra lépett.⁴⁾ Az új haza földje természeti tulajdonságainál fogva kedvezett pásztorkodó és földművelő életmódjának, erre rendezkedett be és ezer esztendőn át ez is maradt a főfoglalkozása. A kereskedést — csak úgy mint az iparüzést — más nációkra bízta. Az ország nagy részét akkor még sűrű erdőségek borították és a talaj nehezen volt művelhető a kezdetleges eszközökkel. A föld gazdasági hasznosítása kedvezőtlen volt a háborúk miatt, melyek az emberi munka gyümölcsét elpusztították.

Az erdő eleinte szabad volt, csak később lett a földbirtok tartozéka s ekkor kezdték feltörni, hogy a mezőgazdaság céljaira felhasználhassák. A XI—XIII. századokban ezek voltak hazánk erdei fái: tölgy, cser, bükk, gyertyán,

⁴⁾ Újabban tévesnek tartják a régi tanítást a magyarok ázsiai eredetéről és mindjobban tért hódít az a felfogás, hogy a magyarság európai származású. Úgy mondják, hogy még a történelem előtti időkben levált a finn-ugor néptörzs ugor csoportja és elvándorolt keletre, ahol Krisztus születése táján egy Ázsiából előtört török néppel olvadt össze.

jegenye, fenyő, nyír, nyár, éger, szil, hárs, juhar, kőris, fűz, bodza, kökény, mogoró. A gyümölcsfák: dió, alma, körte, cseresznye, meggy, szilva, berkenye, gesztenye, som, szeder. Művelték a szőlőt. Termesztettek búzát, rozst, árpát, zabot, tönkölyt, kölest, hajdinát, Szent László korától kezdve pedig lent és kendert is. Konyhakertészettel is foglalkoztak: babot, borsót, mákot, vörös- és foghagymát, paprikát termesztettek. A Szent Gellért-legendából tudjuk, hogy száraz és vizi malmokban őrlték a gabonát. Rogerius kanonok leírásából pedig arra következtethetünk, hogy a tatárjárás idejében már fejlett gazdasági viszonyok voltak.⁵⁾

Az állattenyésztés leggyakoribb tárgyai voltak a ló, szarvasmarha, juh, disznó, tyúk, méh és ritkán a kecske. A lótenyésztés ménesekben történt. Az állattenyésztés később a sertésenyésztéssel bővült. Kedvelt foglalkozásuk volt a halászat is.

Városunk istenáldotta termékeny földje igen alkalmas volt a gazdálkodásra, mely azonban nem terjedt túl a nomádszerű állapoton. Csak kicsi földterületet műveltek meg, mert faekével dolgoztak és azzal nem tudtak mélyebben szántani.

A Duna-Tisza közét a Botond, Bulcsú és Lehel vezérlete alatt álló negyedik törzs szállta meg. Ez a terület nagyobbára összeesik a régi jász birodalom és a váci egyházmegye területével, melyhez hozzátartozott Pest és Szeged városa, valamint Külsőszolnok vármegye is. A hagyomány szerint maga Szent István király állapította meg egyházmegyénk határait. Hogy a váci püspökség az ő alapítása, az már nem vita tárgya többé. Vácot kedvező fekvése és természetadta előnyei nagy kiterjedésű vidék középpontjává tették, jelentékeny helynek kellett már lennie, amiért a Szent Király az egyházmegye főhelyévé jelölte. Városi szintre emelő kiváltságait és gazdasági kedvez-

⁵⁾ Carmen Mis. Caput 37.

ményeit mindenesetre már Szent István korában kapta. A Szent Király által lett Vác a kereszténység terjesztője és a nyugati műveltség egyik gócpontja.

A püspök a királytól kapott birtokon a földesúri hatalom alapján a felségjogok kivételével ugyanazokat a jogokat gyakorolta, melyeket a király birt. Minthogy ezáltal a püspöki birtok és lakossága minden királyi tisztviselő hatásköre alól ki volt véve, a püspök a királyhoz hasonló kormányzati szervezettel igazgatta székhelyét, mely így a királyi városok szabadságát élvezte. A püspök szerződésben biztosította a város szabadságát, melynek lényege az önkormányzat volt. Szabadalmakat osztogatott: kiváltságlevelekben szabályozta a polgárság jogviszonyait, biztosította a szabad költözést, a papválasztást, a bíróválasztást, a határbeli földek használatát, a vámmentességet és a vásárjogot,⁶⁾ s ezzel a város fejlődését hatékonyan előmozdította. A püspök pártfogása és védelme alatt vagyonosodott a lakosság és virágzott fel a város.⁷⁾

A XI. század lefolyása alatt a magyarok állandó lakóhelyet szoktak meg. A püspök palotának (palatium) nevezett kőházban lakott, a lakosság jobbmódú része pedig faházakban (domus), míg a kevésbé tehetőse putrikok módjára vesszőből és agyagból készült, gyakran a föld alá épített kalibákban (mansio). A füst önálló lakóhelyet jelentett, mert a tűz használata ekkor már általános volt.

⁶⁾ A vásártartás kiváltságát Szilasi Vince püspök (1450—1473) idejében vesztette el, amit ez a XVIII. századbeli alliteráció örökít meg: Verébvesztő Váci Vince vesztette el Vác városa virág-vasárnapi vásárját.

⁷⁾ Vác városi hely volt már a vezérek korában. I. Géza király az 1075. évben kelt garamszentbenedeki apátság alapítólevelében Vácot már városnak (civitas) mondja. A Civitas megjelölés nem jelent egész bizonyossággal sem szabad királyi, sem püspöki várost, de mindenesetre előkelő várost. Törvényeink és okirataink Szent István királytól öt századon át így nevezik a községeket: Civitates (városok), Oppida (mezővárosok) et Liberae Villae (szabad községek). Civitasnak írják Vácot a krónikások is (Anonymus: Cap. VII., Thúröczy: Cap. XLIV, LII, LX), valamint legrégebb okirataink is (Fejér: Cod. Dipl. I. 428—433 II. 94. 103 etc.)

Minthogy első püspökeink idegenek voltak, régi hazájukból sok iparost hoztak magukkal. Gizella királynéval is sok bajor és burgundi telepes jött be az országba. Ennek a településnek emlékét őrzi a Burgundia városrész, illetve ma már csak a Burgundia-utca. Okiratos emlékeink vannak arról, hogy I. Géza és Szent László királyaink más városokból és külföldről hívtak ide iparúzó polgárokat. A letelepített idegenek nem olvadtak bele a magyarságba, hanem külön városban, a Németvárosban laktak.⁸⁾ Hogy ez időben már fejlett ipari élet volt Vácon, igazolja a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevelének Neskő nevű váci ötvöse és a Szent Margit csodatételei közt szereplő Benedek váci szabó. A váci göröncserek, fazekasok már ebben az időben nagy hírre tettek szert. Ezt ügyességükön kívül a váci agyagnak köszönhatték. Ennek az agyagnak az a tulajdonsága, hogy zsíros és homokmentes, minélfogva kiválóan alkalmas agyagedények, kályhacsempék, vasöntőminták sajtóbbi készítésére. Amuzeumunkban őrzött középkori keramiai tárgyak egy részéről kétségbevonhatatlanul megállapítható árpádkori eredete, mert fenékbélyege hasonlatos Szent István és az első Árpád-királyok pénzeinek jellegzetes keresztjéhez. 1906-ban a városháza új szárnyának építésekor a régi alapfalak alatt egy fazekas-műhelyre bukkantunk. Az itt talált mázatlan edények sokféle alakúak. Egy részük festett s mint ilyen nagy ritkaság.

Hogy a lakosság mint oszlott meg a különböző foglalkozási ágak szerint arról fogalmat szerezhethünk, ha csak a püspöki udvarban és uradalomban foglalkoztatott udvarnokok, úrbéresek, felszabadított rabszolgák, szolgák és egyéb szolgáló népek nagy számán és változatos teen-

⁸⁾ Ezek a jövevények (hospites) személy szerint szabadok voltak, de vagyon tekintetében a püspök-földesúrtól függtek, földjeiket bizonyos évi összeg — földbér — fejében mintegy bérben birták. Ezekből a jövevényekből és a várnépekből (cives) tevődött össze a polgárság. A polgár (burgenses) elnevezés a városi lakost és a várterületen (Burg) lakó népet illette.

dőin tekintünk végig. Voltak: pásztorok, szántóvetők, vincellérek, kertészek, erdőcsőszök, gulyások, disznóóvók (kanászok), juhászok, lóápolók, istállószolgák, kocsisok, szekeresek, lovászok, pecérek, kutyászok, molnárak, sütők, kovácsok, bognárok, esztergályosok, cserző és irhász tímárok, szűcsök, vargák, halászok, hálókészítők, vadászok, madarászok, solymárok, méhészek, szakácsok, szakácsasszonyok, szakácsinasok, kukták, konyhasáfárok, konyhaszolgálók, pecsenyeforgatók, tálmosók, tálnokok, tálhordók, étékfogók, pohárnokok, márcadók,⁹⁾ pincekezelők, csajkások, tárnokok, kamarások, szobaszolgák, hírnökök, harangozók, szentélyesek (sacriferi), szentesek (sanctiferi portatores capellae), akik az utazó püspök kápolnáját, vagyis az isteni szolgálathoz tartozó bútorokat vitték.¹⁰⁾

Látjuk ebből a hosszú lajstromból, hogy a püspöknek nem csupán személyi szolgálattételre berendelt és gazdasági teendőket végző szolgálói voltak, hanem más mindenféle foglalkozást űzők is. Az itt felsorolt művesek (artifices) száma bizonyára kibővül sok más ipart űzővel, olyanokéval, akik nem kizárólag a püspök kenyerét ették, hanem a környékbeli nemesség és a jobbmódú városi polgárság részére is dolgoztak. Ilyenek lehettek a már említetteken kívül a napszámosok, szűrszabók, asztalosok, kőművesek, kőfaragók, göröncsérek, szabók, takácsok, posztószövők, gombkötők, kötélverők, csizmadiák, sarkantyúsok, üstfoltozók, ötvösök, kardcsiszárok, szekér- és kocsigyártók, csobolyósok (leginarii) és a többi. A polgárság nagyarányú gazdasági és ipari tevékenysége erősen előmozdította jólétüket és fokozta vagyoni gyarapodásukat. Közös érdekeik kölcsönös megvédése okából, de főként hogy anyagi érdekeiket biztos alapra fektessék, idők folyamán céheket alakítottak.

⁹⁾ Márcnak hívták a méhsört.

¹⁰⁾ Wenzel: Codex Dipl. Cont. VI. 265., 537., Fejér: Codex Dipl. III. 189., Knausz: Mon. Episc. Strig. I. 377., 486., Tkalcic: Mon. hist. episc. Zagr. I. 144., Tört. Tár 1893. 27., Wenzel: Magyarország mezőgazd. tört., Hóman: A társadalmi osztályok Szent István államában (Békefi- emlékkönyv 610).

Első templomunkat már Szent István király korában emelték. Minthogy a Szent Király elrendelte, hogy minden tíz falu tartozik közös templomot építeni, Vác, mint püspöki székhely még kevésbé lehetett templom nélkül, amit igazol az is, hogy 1074-ben a mogyoródi csatában elesettek holttesteit Szent László parancsára Vádra hozták eltemetni. Erről a templomról Henszlmann állítása után Divald Kornél megállapította, hogy négytornyú, lapos, gerendamennyezetes bazilika volt és hogy tornyai a templom belsejével szoros összefüggésben épültek,¹¹⁾ ezt azonban dr. Szőnyi Ottó a Szent István-Akadémián 1931-ben tartott székfoglalójában megcáfolta. A krónikások följegyezték, hogy Géza király fogadalmi templomot építtetett Vácon és közelében királyi palotát is emeltetett magának. Kívánsága szerint földi maradványait a székesegyház sírboltjában temették el. Erre a székesegyházra Szent László sokat áldozott, nagy költséggel szereltette föl és díszítette a belsejét. Ebbe a templomba temetkeztek a püspökök is és a kor szokása szerint művészi síremlékekkel örökítették meg nyugvóhelyüket. Árpád-kori püspökeink legtöbbje lelki rokonságban volt az uralkodókkal, akik gyakori vendégeik voltak Vácon. Ha főúri családból való származásuk és előkelő nevelésük nem kedveltette volna meg velük a fényt és pompát, már királyi vendégeik miatt is nagy fényűzést kellett kifejteniök. A pezsgő udvari élet és a püspökség gazdagsága lehetővé tette a további építkezéseket, melyek sok munkás kéznek biztosítottak állandó megélhetést. Egyébként mindenki maga építette a házát, csak a templomokat, kolostorokat és palotákat építették a püspökök által külső országokból behívott szerzetesek. Leghasználtabb építőanyagok voltak a fa, vályog és nád, jóval később a kő és a téglá.

A középkori ember áhítatos lelkét mélységes hit töltötte be. A vallásosság volt életének irányítója, minden cselekedetének rúgója. Vác lakossága is ilyen vallásos.

¹¹⁾ Magyarország művészeti emlékei 24.

életet élt. Míg a munka szürke világának hétköznapijait kicsiny sötét szobáiban töltötte, templomaiba — ahová ünnepelni ment — fényt, díszet és pompát halmozott össze az Isten nagyobb dicsőségére. A város alapításának történetét legendás eseménytől, nevét — hitük szerint — egy szentéletű remetétől, Boldog Váctól, kapta. A város patrónája a Boldogságos Szűz volt, az ő szent nevével ékesítették érmüket. Külön városa, bírása, tanácsa, külön temploma, lelkésze, kántora volt a magyar és külön a német lakosságnak. Később pedig, amikor a polgárság céhekbe tömörült, mindeniknek külön céhe és külön piaca volt, mert foglalkozás szerint is elkülönült a lakosság. A magyarok őstermelők, a németek — a mészárosok és fuvarosok kivételével — iparosok voltak s így a munkamegosztás elve szerint békességben megfértek egymással, kölcsönösen megbecsülték egymást és egymás munkáját, minél fogva állandóan élvezték a polgári jólét boldogságát. Egyetlenkedésről civakodásról, pörösködésről semmi följegyzésünk nincsen. Versengés legfeljebb vallási és polgári kötelességeiknek hűséges és pontos teljesítésében lehetett: abban, hogy melyikük temploma, temetője, iskolája díszesebb, melyikük városháza nagyobb, polgárőrsége fegyelmezettebb és jobb kiállítású? És versenghettek abban, hogy a vagyonosodás mellett a műveltség változatosabb elemeit is minél buzgóbban szívják magukba s ennek segítségével nagyobb vidék központjává fejlesszék szeretett városukat.

A két város a püspökkel kötött szerződésben biztosított jogosítványai keretén belül a törvények és rendeletek értelmében a helyi viszonyoknak megfelelően alkotta jogszabályait, és ha nemzetiség tekintetében magyar és német város is volt, más nemzetiség itt városalkotó képességgel nem bírt.¹²⁾ Nagyon valószínűnek tartjuk, noha nincs róla biztos tudomásunk, hogy a magyar városban németnek, a német városban pedig magyarnak nem lehetett

¹²⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai 40.

tett házat venni, sem egyiknek a másik városában hivalt vállalni.

Mindenik város élén a bíró állott. Ők vitték városaik összes igazságügyi és közigazgatási ügyeit. Segítőtársaik az esküdtek voltak. A polgármester a közigazgatási teendők egy részét végezte, a pénzkezelést a városi kamarás, a jegyzői teendőket pedig a jegyző. A városkapitány a városok biztonsága fölött őrködött, a toronyőrök a veszedelmet jelezték, a hegymester a város szőleit őriztette a csőszökkel.

A békés idők veritékes munkában telt csendes éveit gyakran váltotta föl a fegyverek zaja, a véres harc. Így a kereszteshadak átvonulásakor, a folyton megismétlődő belvillongások idejében, a német és görög fennhatóságok elleni küzdelmek közepette, a kúnlázas és bolgár harcok tüzeiben. Mindezek között azonban legrettenetesebb volt az a csapás, melyet az 1241. év feketevasárnapján a tatárok mértek a városra és lakosságára. Ismeretes nemzetünk szenvedéseiben oly gazdag történetéből, hogy miként pusztították a tatárok az országot csaknem három éven át, hogy rombolták le Vácot és hogyan hányták kardélre vagy fűzték rabláncra nem csupán lakosságát, hanem az idemenekült környékbeli népet is.

A tatárok elvonulása után az életben maradt lakosság a Bancsa nemzetségbeli István püspök hívó szavára lassankint visszaszállingózott. Erősen megfogyatkozott számukat IV. Béla király délnémet svábok betelepítésével szaporította. A király és püspök sokféle mentességgel és kiváltsággal buzdította őket, hogy a városi szabadsággal felruházott, de romokban heverő várost újra fölépítsék. Béla király az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó plébániát alapított részükre és Szent Mihály főangyal tiszteletére templomot emeltetett. A magyarok, akik az elpusztított város magasabban fekvő részét foglalták el, és így más városban laktak, külön templomot építettek, melyet a régi Boldogasszony-templom emlékére Szűz Máriá-

ról neveztek el. Németszági betöréseik emlékein és a tatárjárás szomorú tapasztalatain okulva rájöttek, hogy hódító lovasnép támadásai ellen leginkább kőfal-erődítés nyújt biztonságot, miért is a kettős várost kőfallal vették körül és benne várat építettek. Ennek a belső várnak a területe nem volt nagy, de a bekerített város, a váralja sem volt terjedelmes, mert a középkori élet kis területre szorult és méretei a mai ember szemében még jóval szűkebbnek tűnnek fel. A város legmagasabb pontján, a ferencrendiek temploma helyén állott várat, a Barát-köz, a Géza király-tér, a Budapesti-főút és Kórház-utca határolta. A Dunától nem érintett részén széles és mély árok vette körül, melyet színültig töltöttek meg a Dunából nyert vízzel. Az árok partján hegyesre faragott végű gerendákból hatalmas palánk volt verve.

A lyukastetejű fa- és kőházak zeg-zugosan álltak egymás mellett a szűk utcákban. A szobák közepén nyílt tűzhelyek égtek, gomolygó füstjük a szabadba szállt, mint az erdélyi hiúkban. A szobák berendezése között ott találjuk a szekrényt, ágyat, asztalt, székeket, ládákat, képeket, sőt még a tükröt is. Az ablakokat függöny (cortina), a padlókat szőnyeg (tapetum) borította, de pokrócokat (lodices) is alkalmaztak. Étkezés alkalmával kést, kanalat, villát, poharakat, csészéket, tálakat és egyéb edényeket használtak.

A vár és város védelmének munkájában tevékeny részt vett a lakosság is s evégből fegyvert: alabárdot, dárdát, nyársat viselt. (Innen van a *nyárspolgár* elnevezés.) A vár védelmét a harciasabb természetű magyarokra bízta, amit abból következtetünk, hogy az ő templomuk, a Boldogasszony-templom fent volt a barátok mai kolostora helyén állott várbán, melynek ugyancsak kicsi volt a terjedelme, míg a kőfallal kerített német város nagyobb területet foglalt el és mivel lapályon feküdt, alkalmasabb volt a terjeszkedésre. A falakon belül lakók — miként már említettük — idővel egy réteggé olvadtak és megal-

kották a polgári elemet. Ezzel lett a fal a városi szabadság jelképe és akkor lett Vác valóságos város, vagyis vár-as. A lakosság száma újabb idegenek betelepődése által folyton szaporodott. Ezek az új jövevények földművelést, ipart és kereskedést űztek és megindították a tulajdonképeni városi életet, mely a magasabb közigazgatási, társadalmi és szellemi igények kielégítését célozta. A tanács a fertálymesterek útján közölte rendelkezéseit az érdekeltekkel. Mindenik város ugyanis védelmi és tűzrendészeti szempontból négy negyedre volt osztva.

Míg azonban a rendezett viszonyoknak ily magas fokára jutott, erős megpróbáltatásokon és szomorú nélkülözéseken kellett keresztül mennie Vác egyébként is sokat szenvedett népének, mert a tatárok rettenetes pusztítása után mindent újból kellett kezdeni és a nagy szegénység miatt csak lépésről-lépésre lehetett ösvényt törni a haladás útján.

Vác földrajzi fekvése kedvezett a kereskedelemnek, melynek főútja a Duna volt. Ennek a hatalmas folyónak már a keresztes-hadjáratok idején is jelentős szerepe volt. Egész Európát keresztülszelő útvonalában fölfelé Buda, Esztergom, Vác és Pozsony voltak hazánk területén legfontosabb pontjai. Városunk előnyös fekvése a Duna környékhajlásában nem az egyedüli tényező volt, mely fejlődésének irányt szabott és kereskedelmét előrevitte, hanem előmozdította a réve, vásári és vámhelyi jellege is.

Városunk vásárhely volt most is, mint az ókorban, amikor a szarmaták, markomannok és quádok itt cserélték ki nyersterményeiket a rómaiakkal. A középkorban az Alföld volt Nyugat-Európa élelmező piaca. A vízi és szárazföldi forgalmat egyaránt Vácon keresztül bonyolították le. A vásárokra sok lovat, szarvasmarhát, juhot és sertést hajtottak fel. Szekereken és hajókon szállították a vizát, a csukát és a különböző fajú füstölt és szárított halat. De főként búza került nagy mennyiségben eladásra. Német szomszédainknak, különösen Bécsnek, Augsburg-

nak, Nürnbergnek és a többi városnak búzára volt szükségük, mert ők csak rozstot (Roggen) termeltek, a búzának még a nevét sem ismerték, mivel pedig a búzát a váci vásáron vásárolták össze és itt rakták hajókra, a búza szót városunkról nevezték el Waizen-nek.¹³⁾ A gabona-neműeken kívül eladásra került bab, borsó, répa, gyümölcs, továbbá méz, sajt és só. Igen keresett árucikk volt a bor, melyet nagy mennyiségben szállítottak Németországba, ahol Regensburg volt a piaca. A ruha-anyagok közül bőröket, posztókat, lenvásznat, de kész ruhát, kalapot, keztyűt, sarut, lábbelit, csizmát s a többit is árusítottak. Árultak még vasat, rezet, ólmot, fát. Az 1288. évi esztergomi vásáron embert is, — férfit és nőt egyaránt, — mert a rabszolga-kereskedelem még fennállott. A vásárokon megjelent német, bizánci és más külföldi kereskedők költekezéseiből főként a város vendéglősei, mészárosai és pékjai húztak hasznot. A hatóság a vásár kétheti tartamára vásári biztosokat nevezett ki. Ezeknek a működése sok mindenre kiterjedt. Így az árak irányítására, az árusok ellenőrzésére, sőt a bíraskodásra is. A szárazföldi utak járhatlansága és a biztonság hiánya miatt az utazás és szállítás leginkább hajókon történt. A zavarosban megfoltasodott zsidók mind nagyobb hatalomra tettek szert és zsarolták a mindenéből kifosztott népet. Az elszegényedés terjedt s vele a kihágások és büntettek száma is növekedett. A papság sem nyújtott a népnek követendő példát fegyelmet nem ismerő kicsapongásaival. Az erkölcsi élet lesüllyedt és a közbiztonsági állapotok is lezültek. Nem volt személyes biztonság. Napirenden voltak a gyújtogatások. Az országutakon zavartalanul kószáltak a rablóbandák. Ezért a Bancsa nemzetségbeli István püspök negyedik utóda, Tamás, még 30 év múlva sem mert Vácra jönni, hogy elfoglalja püspöki székét. Mégis az volt a végzete, hogy 1289-ben leszúrták. Pedig épen a személy és vagyon ellen elkövetett bűnök vonták ma-

¹³⁾ Rudnay Béla: Őseink és rokonaink 31. és 59.

guk után a legsúlyosabb büntetéseket. A rablógyilkost meghurcolás után kerékbe törték. Halálért halál, testcsontkítáért csontkítás járt; így a személy elleni nagyobb bűnök elkövetőit lefejezték, a templomrablót kerékbe törték, a rablót és tolvajt felakasztották még kisebb érték lopása esetén is, ha a bűncselekményt éjjel vagy tűzveszedelem idején követte el. A polgárságra és városra veszedelmes bűnösök, a bűbajosok, varázslók és gyujtogatók máglyahalállal bűnhődtek. A házasságtörő férjet felesége kívánságára lefejezték. Aki vizzálykeltés okából hízelgett, az a nyelvét vesztette. Az ünneprontókat és templomkerülőket megvesszőzték. A lopással vádoltat az egyházba-menekülés sem mentette meg a csontkítástól, ha tagadott és bűnösnek nyilvánult. Szabad embert már az első lopásért eladták, azután úgy bűnhődött, mint a tolvaj szolga: először az orrát vágták le, másodszor a két fülét, harmadszor halállal lakolt. A vádlott esküvel védekezett. A bizonyítás eszközei voltak a tettenérés, beismerés — kínvallatással is —, és az istenítéletek: tüzesvas- és forró-, vagy hidegvízpróba.¹⁴⁾

A polgárság műveltsége megfelelt az ország többi lakóiénak. Az átlagos műveltségű ember akkor még nem tudott írni és olvasni. A középkorban mindenütt az egyház volt a művelődés középpontja és a tanügy vezetője. Az első elemi iskolák a plébánosi iskolák voltak. Ezekben az elméleti tudás legalsóbb elemeire tanítottak. A magasabb oktatás a püspöki székhelyeken felállított püspöki, vagy káptalani iskolákban talált kellő művelésre. Vácon

¹⁴⁾ Tüzesvas-próbánál a vádlott kezébe nyomtak 1—3 font súlyú ízzóvasat, melyet 9—12 lábnyi távolságra kellett vinnie. Azután bekötözték a kezét, kötelékét a káptalan pecsétjével lepecsételték és harmadnap a nép jelenlétében bontották fel. Ha a kéz sértetlennek mutatkozott, a vádlottat ártatlannak nyilvánították és fölmentették. A forróvízpróbánál gyűrűt, követ, vagy más tárgyat kellett a vádlottnak a forróvízzel telt üstből kivenni. A hidegvíz-próbánál a vádlott jobbkezét a ballábához kötötték és a folyóba vagy tóba dobták. Ha elmerült, akkor ártatlan volt és a derekára kötött kötéllal kihúzták, ha pedig fennmaradt, bűnösnek ítélték, mert azt tartották, hogy a tiszta víz kidobta volna magából.

már az Árpád-házi királyok korában volt ilyen, a kor igényeihez alkalmazott magasabbfokú iskola. Erről a váci káptalani iskoláról Veszprémi István úgy emlékezik meg, hogy az Szent László király alapítása. Ez téves, de a XIII. század elején már valóban volt Vácon iskola.

Az egyház és a világi hatóság beleavatkozott a polgárság mindennapi életébe, szabályozta munkáját, megszabta szórakozását, irányította minden életmegnyilvánulását. Ez a korlátozás még a lakásberendezésnél is megnyilvánult. Nagyobb fényűzést nem lehetett kifejeíteni, mert alkalmazkodniok kellett az előjárók által megszabott előírásokhoz. A bútorzat azonban így is sok kényelmet nyújtott. A nagyobb ruhaszekrényeket a fal mélyedésébe illesztették. A fehérenemű és ágynemű tartására fiókos szekrényeket használtak. Láda, lócaláda, pohárszék, asztalok, székek és ágyak egészítették ki a bútorokat. Az ablakokra függönyöket, a padlóra szőnyegeket, az asztalokra és ágyakra terítőket helyeztek. A dunnákat, vankosokat és párnákat tollal töltötték meg. Az asztalok meghosszabbítására az asztalok szélességének megfelelő deszkatáblákat, úgynevezett vendéglábakat alkalmaztak. Evőeszközeik voltak az ónozott vaskanál, kés, villa, kupa, palack, csésze. A módosoknál sárgarézből és ezüsből is. Üvegedény és tükör ritkaságszámba ment. A dísz tárgyak során a sárgaréz gyertyatartókat és az órákat kell megemlítenünk.

A jobbmódúak táplálkozása választékos volt. Rendszerinti ételeik ezek voltak: vad- és tehénhús, szárnyas, hal, gyümölcs, tejtermékek, tészta, kenyér. Italuk: a bor és a méhser, (ez utóbbi sonkolyon felforrott vízből készített kellemes és kedvelt ital volt). Igen szerették a szórakozást. Vadászat céljaira sólymokat és kutyákat tanítottak be. Főként vadkecskére, őzre, vaddisznóra, rókára, farkasra és medvére vadásztak. A társasjátékok közül a kocka és a kártya általánosan el volt terjedve. A játékot a hatóság tiltotta s a hamisjátékost testcsonkítással és

megégetéssel büntette. Annak, aki maga készítette a hamis kockát, szemét szúrták, aki pedig hamis kockával játszott, annak a tenyerén ütötték át a kockát. Kedvelték a táncot és a zenét. Főúri és főpapi lakmározásoknál citerát, sípot és az igricek énekét hallgatták.

A férfiak lábhoz símuló szűk nadrágot, vagy gatyaszerű bő ruhát, térdig érő tunikát, mentét vagy prémes köpenyt viseltek. Fejüket kereketejű karimás süveg fődte. A nők viselete hosszú bő kabát és kettős tunika volt. Az egyik bokáig, a másik térdig ért. Erre vették a palástot, melyet elől összekapcsoltak. Öltözküket fátyolos magas süveg vagy gyöngyös főköti és párta, továbbá kötény és kendő, harisnya és cipő egészítette ki. A ruhák bőrből, prémből, gyapjúból, vászonból és bársonyból készültek. A vászonruhákat himzések díszítették. Ékszereik voltak a halanték- vagy hajgyűrű, a nyak- és karperec, boglár, násfa, fülbevaló, csat, kapocs, zománcos díszlemezek s a többi. A köznép elől hasított, testhezálló rövid — az övig gombbal vagy kapoccsal összefoglalt — redős dolmányt viselt a mentéje alatt. A posztóból készült ruha bélése vászon volt, de hajtókája és gallérja arany-kivarrással díszített selyem volt. Bajúszukat hosszúra növesztették, de a szakállukat lenyírták, fodorított hajukat pedig vászon kalappal fődtek le. Csizmáik a bocskorhoz hasonlítottak. A nők hosszú szoknyája egészen az állig érő felálló nyakkal volt ellátva, míg a rokolya (felső szoknya) a nyaknál ki volt vágva és csak a vállig ért. Arcukat befődtek. A fejnek kendővel, patyolatfátyollal való befödése az Árpád-királyok kora óta divatban volt. A leányok hajadonfővel jártak és hajukat fonatban eresztették le, míg a férjes asszonyok kontyba kötötték. Szerették a pompát s ezért ruháik szélét gazdagon díszítették és sok drágakövet aggattak magukra.¹⁵⁾

¹⁵⁾ S. Franck: Weltbach. 1534., Nagy Géza: A magyar viseletek története.

HARMADIK FEJEZET

A VEGYESHÁZI KIRÁLYOK IDEJÉBEN

Rossz időket élünk,
Rossz csillagok járnak;
Isten ója meg csapástól
Mi magyar hazánkat!

Arany János.

A vegyesházi királyok alatt is változatos volt Vác története és küzdelmes lakosságának élete. Püspökeinket a vegyesházi királyok is kitüntették bizalmukkal, és fontos politikai, meg diplomáciai ügyek lebonyolításával bízták meg. Ezek a kényes természetű országos dolgok természetszerűen magukkal hozták, hogy az uralkodók (Károly Róbert, Zsigmond) többször is kijöttek Vádra. Nagy örömnappal ült ilyenkor a város népe. Hunyadi János kormányzó több ízben vett részt a püspöki palotában tartott Országos Tanács gyűlésein, 1485 tavaszán pedig Mátyás király a nádori jogokat összefoglaló törvényjavaslat tárgyalására országgyűlést hirdetett Vádra, mikor is az ország összes főurai és rendei városunkban seregletek össze.

Püspökeink szerető gondozása következtében Vác valóban virágzó város lett és műveltségben fölvette a versenyt az ország többi nevezetes városával.

A lakosság nagyobb része ebben az időben is földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott. Az Anjouk idejétől az ősi rétgazdálkodást is a hármasszemes vetésköré váltotta fel. A gyümölcsstermeléssel is kezdtek foglalkozni, lankás hegyeinket pedig jó bortermő szőlővel ültették be.¹⁾

---

¹⁾ Jó bortermő hegyvidékünket Galeotto Marzio és Cuspinianus egyaránt dicsérettel említi s ez utóbbi azt mondja, hogy a vízszinű könnyű asztali bort váci bor-nak hívták.

Az ősfoglalkozások közül nagyon kedvelt maradt a halászat, mert eleink a bőjtöt lelkiismeretesen megtartották és a hal — főként a mája — kedves eledelük volt. Halászati eszközeik sokfélesége és tökéletessége tanusítja, hogy mennyire fejlett volt őseinknél az ősfoglalkozásnak ez az ága. Galeotto Marzio fölemlíti Báthori püspökünk halastavait és elmondja, hogy a magyarok milyen szeretettel és gondoskodással viseltetnek a halak és ezek tenyésztése iránt. Ennek az időszaknak különösen kedvelt halai voltak: a menyhal, a csuka, a viza, a kecsége, a tok, a harcsa és a ponty. A halászati jog a püspöké volt, akinek ebből tekintélyes jövedelme volt. A halászok már a XV. században céhet alkottak. Legrégibb emlékünkhöz az Ulászló király tisztjei által Vác és Buda közt épített váci halfogó (clausura), melyet azonban meg kellett semmisíteni, mert sok kárt okozott a Duna felső szakaszán. Hasonló sorsra jutott egy évi fennállása után a Pemplinger István budai udvarbíró által a XVI. század elején épített, zegyemnek nevezett vizafogó is. A rákászat nevét őrizi vidékünkön a Rákospatak, Sződrákos és Rákospalota.²⁾

Hogy milyen elterjedt foglalkozás volt ebben a korban a méhészet, azt az 1481. évi első törvénycikk, mely a jobbágyoknak a méhek után fizetendő tizedéről szól, igazolja.

A vadászat hálóval, nyíllal és törrel történt. Inkább kedvtelésből űzték a madarászatot, melynél betanított vadászó madarak: sólyom, ráró, — a kéklábú kerecsenysólyom, — karvaly és héjja csaptak le a vadra.

Városunk lakosságának kedvelt foglalkozása volt történelmünknek már ebben a korszakában is a hajózás és fuvarozás. Ez Vác vásárváros jellegében leli magyaráza-

²⁾ Szláv nyelvészek szeretik a Rákos helyneveket, az összejövellt, gyűlést, országgyűlést jelentő rakus, rokos, rakos szóból származtatni; e származtatás helyességének azonban ellentmond a régi helységnévtárunk sok Rákos nevű községe, mert nem valószínű, hogy mindegyikben, vagy akár legtöbbszörben is, valaha jelentékeny gyűlést tartottak volna, míg a mi vidékünk tisztavízű patakjaiban még a múlt század második felében is rengeteg rák tenyésztett.

tát és az előző fejezetben kifejtett dunai fekvésében találja okát. A termésfelesleget Bécs felé vízi úton szállították s az árucseré az Alföldről a Felvidékre Vácon ment keresztül, mert városunk a Kis- és Nagymagyar-alföldet összekapcsoló visegrádi szoros kijáratában fekszik. A közlekedés és kereskedelem útvonala a Duna, kanyarulatának metszőpontja Vác volt, az ország lényeges szárazföldi útvonalai a sóutak, a karavánutak s a többi mind a Duna könyöke felé vittek. A XIV. és XV. századokban Nyugat és Kelet között Brünntől Bécsig, Bécstől Budáig, Budától Vácig és innen Brassónak, a bányavárosok felé pedig Szécsény és Balassagyarmat érintése után Nagyorosziiba s onnan Vácon át vonultak az egész országot behálózó útvonalak.³⁾ A váci rév már ősidők óta nagyfontosságú átkelő volt és nagy területeket kötött össze egymással. A tatárjáráskor a környék népe seregesen tódult Váchoz és Pesthez, hogy az itt fennállott révek hajóin jusson át a Duna jobbpartjára. A váci rév (Vachrevy, Vác réve) nagy forgalmára enged következtetni nagy jövedelmezősége is, melyet a püspöknek hozott.

A szintén nagy jövedelmet hozott és évszázadokon át számottevő váci harmincadhivatalt Nagy Lajos király állította fel.⁴⁾ Nagy Lajos nagyon szerette a városokat és a polgárságot s a céhek jogainak elismerése által sokat tett felvirágoztatásuk érdekében. Virágzó városunk józan-életű szorgalmas lakói az ősfoglalkozások ápolása mellett a kereskedelmet is föllendítették és gyors egymásutánban alakított céheiket híressé tették. Országoshírű volt a halászok, a magyar és német vargák, a göröncsé-

---

³⁾ Borcsiczky Béla: Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV—XV. században. (Földrajzi Közlemények 1914. LXII. 301.)

⁴⁾ Tulajdonkép vámhivatal volt: megállapított tarifa szerint szedte a ki- és bevitt árúk után a vámot.

rek, valamint az ötvösök céhe.⁵⁾ Ez utóbbinak 1423. évben a püspök illuminatora által készített szerkönyve, az úgynevezett váci kódex, a céh gazdagságáról és művészi ízléséről tesz tanúságot. De tanubizonytságot tesz egyszerűsmind a polgárság jólétéről és fejlett művészi érzékéről is, mert az ötvösök mindig a gazdag városokat szerették. Városunk ipari és kereskedelmi jelentőségét igazolja, hogy ebben az időben országszerte használták a váci márka nevet a számítási egység megjelölésére.⁶⁾

A polgárság legnagyobb része a céhekben fejtette ki társadalmi, gazdasági és honvédelmi tevékenységét. A céhek maguk teljes szabadságot élveztek, de tagjaikat a céhszabályokkal békóba verték. Kiváltságleveleiket a püspököktől, mint a város földesuraitól kapták. A városi tanács csupán ellenőrző hatalmat gyakorolt fölöttük, a püspök pedig mint fellebbviteli ítélőszék döntött a céhtagok vitás ügyében. A céh feje és ügyeinek vezetője a céhmester volt. A kiscéhnek (a legények céhének) feje, bírája és intézője az atyamester volt. A céhek belső életét a múzeumunkban őrzött 16 céhláda iratainak alapján Duray Kálmán ismertette „A váci céhek” című kiadványunkban.

A polgárokat, mint a céh tagjait a céhszabályokba lefektetett sokféle alakszerűség és követelmény gátolta, s a városi hatóság is mindenféle rendelettel korlátozta cselekvési szabadságukat. Így a tanács szigorúan meg szabta az árakat és kijelölte az elárusító helyeket. A piac

⁵⁾ Az ötvösök gyönyörű ezüstedényeket és egyéb disztárgyakat, a göröncsereket, a fazekasok az agyagmunka mellett ízléses kályhákat is készítettek. (Bruckner Győző: Galeotto Marzio.)

⁶⁾ Egy márkáért egy lovat, egy ökröt vagy borjastehenet lehetett vásárolni, közönséges tehenet vagy borjút keltőt adtak érte, disznót vagy birkát négyet. 30—40 rőf csehposztó ára 7—16 forint közt váltakozott, egy mázsa só ára 1 forint, egy mázsa réz 6 forint, egy mérő búza 25—40 fillér, rozs, árpa és zab 25—30, egy bárány 8, kecske 5, tyúk 3, kekas 2, egy akó újborkor 10 fillér volt. (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle). Az aranymárka 48 magyar forintot ért. Egy arany forintban 100—200, majd 300 dénár volt. 1 dénár értéke 6—4 fillér közt váltakozott.

főhelye a mészárosoké volt. Körük csoportosultak a többi árusok. Mögöttük helyezkedtek el a vadárusok, akiknek tiltva volt közönséges húst kimérni. Velük egy sorban folytatólag következtek a tyúkosok, a zöldségárusok, a gyümölcsösök, a sajtosok, a kenyeresek és a többiek. A hentesek csak hetivásárokon árusíthattak és nem lehetek egy sorban a mészárosokkal, — talán azért, hogy a polgári háztartásokat védjék, mert mindenki hizlalt sertést.

E kor két századának élelmiszer piacán ezeket az árucikkeket találjuk: *Húsfélék*: ökör, disznó, malac, bárány, ürü, vaddisznó, szarvas, őz, mókus, menyét, coboly, medve, róka. *Szárnyasok*: liba, kacska, tyúk, galamb; vadkacska, fogoly, fácán, fűrj, fenyőmadár, császármadár. *Vízilátatok*: cigányhal, compó, csík, csuka, harcsa, keszeg, kecsege, süllő, tok, viza, béka, rák. *Tejtermékek*: tej, tejszín, tejföl, vaj, túró, sajt. *Gabonafélék*: búza, rozs, árpa, köles, zab. *Zöldség*: petrezselyem, répa, sárgarépa, retek, paréj, tök, bab, borsó, lencse, foghagyma, vöröshagyma, káposzta, saláta, sóska, kapor, üröm, kömény, menta, torna, ugorka, dinnye, gomba, mák. *Gyümölcs*: alma, körte, cseresznye, meggy, barack, birsalma, naspolya, szamóca, eper, egres, kökény, szilva, mandula, mogyoró, dió, szőlő, gesztenye, füge; télen aszaltgyümölcs, fenyőmag. *Fűszer*: ánizs, bors, gyömbér, muskátvirág, sáfrány, szegfűszeg, szerecsendió. *Egyéb*: tojás, méz, só, liszt, dara, korpa, cipó, kenyér, kalács, leveskenyér, boroskenyér, perrec, pogácsa. *Továbbá*: bor, must, márc vagy méhser (mészser).

Míg az előző korokban a polgárság egyeteme védelmezte a város biztonságát, most, mikor megalakultak a céhek, ezek tagjainak feladata volt a bástya és a kaputornyok védelme és ők teljesítették a tűzörségi szolgálatot. A nem céhbeli polgárok a gyalogsági és lovassági teendőket végezték, a fiatalság pedig a tartalékot alkotta. A tanács gondoskodásából mindegyik polgár tudta, hogy

hová van beosztva és mindegyik csapatnak előre volt ki jelölve a helye a várfal meghatározott pontján.

Igaz ugyan, hogy a Szilasi és Báthori püspökök humanista műveltsége csak a felsőbb társadalmi rétegekre szorítkozott, az ő emelkedett szellemi életük csupán a saját kicsi társaságuk zárt körére terjedt ki s így a polgárok ennek nem voltak részesei, de hatása alól ők sem szabadulhattak. Minthogy jó módban éltek és vallásos lelkiületüknek is megfelelt, nagy gondot fordítottak szellemi életük ápolására és előmozdítására. Itthon a plébániai és káptalani iskolában⁷⁾ szerzett ismeretek nem elégitették ki nemes nagyravágyásukat, — jóllehet ez utóbbiban magasabbfokú kiképzésben részesítették egyházi vagy világi pályára készülő fiaikat, — és külföldi egyetemekre küldték. Főként Bécsre és a németegyetemi városokat látogatták, de nem egy váci ifjú nevével találkozunk Róma, Pádova, Prága és Krakó egyetemein is. Idehaza a vallásos élet kimélyítésén az Ágostonos, Domonkos és Pálos szerzetesrendek fáradoztak. Az előző kor laza erkölcsű világi papságának a káptalan tagjai mutattak követendő példát azzal, hogy a kánoni szabályok szerint közös fődél alatt aszketikus életet élve buzgón zengedezték zsoltosmaikat.

A polgárság erkölcsaire a városi tanács és a céhek egyaránt vigyáztak. A házasságon kívül születetteket a társadalom kitaszította. A lélekvásárlókat, kerítőket és azokat, akik átengedték ezeknek a házukat, valamint azt az anyát, aki leányát bűnre adta, zsákba varrva vízbe fojtották. Minden bűntettet szigorú, sőt kegyetlen megtorlás követett. Ma is borzadva gondolunk a válogatott büntetési nemekre: felnégyelés, kerékbetörés, máglya. A gyilkosok, tolvajok, rablók, fosztogatók, hamisítók és hasonló

⁷⁾ A plébániai vagy városi iskolában a plébános tanította a nép gyermekeit saját anyanyelvükön az olvasásra és éneklésre. (Itni nem kellett tudni.) Oktatta továbbá a püspök rendelkezése szerint a hit alapigazságaira. A plébános helyettese a tanító (magister) volt. Egyházi teendőket is végzett: énekelt és segédkezett a temetéseknél. A káptalani iskolában a mester-kanonok tanította a püspök által előírt tananyagot: az írást és a vallástant.

bűnösök sokasága annyira fölszaporodott, hogy sem az utas az utastól, sem a testvér a testvértől, sem a vendég a vendégtől nem volt biztos.⁸⁾ Vác vidékéről is van följegyzésünk egy ilyen gaztetről. 1480 körül Mihály és László nevű szénégető és Mátyás nevű váci ember meggyilkoltak egy Ajzek (Izsák) nevű zsidót. Mátyás király 1486. évi decretumával véget vetett ezeknek a túrhetetlen állapotoknak.⁹⁾

A középkorban jórészt papi személyek gyakorolták az orvosi tudományokat. Egy Váczi Jakab magyarosított nevű zsidó orvos neve több okiratban fordul elő. Mint-hogy a név ebben az időben rendszerint a származást jelentette, joggal feltehetjük, hogy váci ember volt.¹⁰⁾ Az orvosok legtöbbje olasz és német volt. I. Ferdinánd király 1538-ban pátenstben, nyílt levélben engedélyezte, hogy Andornus Jeromos páviai orvos, Brodarics István váci püspökhöz vagy Magyarországon bárhová szabadon mehessen betegek kezelése végett.¹¹⁾ A törvények, még 1770-ben is tiltották, hogy az orvos sebészet körébe tartozó betegség kezelését vállalja, viszont a sebészeknek és gyógyszerészeknek nem volt szabad belső bajokat gyógyítani. Minthogy a papokat a zsinatok is eltiltották a sebészeti kezeléstől, gyógyszerházakat és kórházakat állítottak föl.¹²⁾ A kórházak mind szerzetesek kezén voltak. Vácon a kőfallal kerített városban a Szent Lélek-rend kezesztéseinek volt kórháza (Xenodochium Sancti Spiritus).

Senki sem vetette meg a gasztronomikus élvezeteket és ebben a király, a főurak és a főpapok jártak elől. Közkedvelt nemzeti eledel volt a XIV. században a zsemlye és a borsos szalonna.¹³⁾ Galeotto följegyezte Báthori püspökről, hogy milyen fényt és pompát fejtett ki

⁸⁾ Corpus Juris Hung. Decretum sextum Matth. regis I. 226.

⁹⁾ Ugyanott.

¹⁰⁾ Dr. Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek II. 27.

¹¹⁾ Ugyanott III. 263.

¹²⁾ Csak Mária Terézia királyasszony záratta be a szerzetesi gyógyszerházakat. Egyedül az irgalmasokét hagyta meg.

¹³⁾ Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1900. 233.

háztartásában s milyen nagy konyhaszemélyzetet tartott.¹⁴⁾ Az étkezés négyszögű asztalok mellett történt. Minden étel a maga mártásában került az asztalra, mert más lében főzték, sütötték, párolták a libát, a kacsát, a kappant, a fácánt, a seregélyt, a halat és a többi, mindent nagy bőségben. A szakácsok erős fűszereket használtak, minők bors, gyömbér, fahéj, safrány és a többi. A lakmározást tojás, sajt és gyümölcs fejezte be. Sok és sokféle bor mámora pedig emelte a hangulatot.

Érdekes, hogy ebben az időben papok mérték a bort házaikban, vagyis tavernát, kocsmát tartottak, pedig a budai zsinat eltiltotta őket ettől. Minthogy azonban ez nagy jövedelmet biztosított a számukra, a vásárosnépet továbbra is ők látták el itallal és élelemmel.

Báthori püspök emléke úgy él Vác multjában, mint Perikleszé Athénben, vagy a Medicieké Firenzében. Az ő nevéhez fűződnek városunk történetének legragyogóbb lapjai és a polgárság jólétének legboldogabb napjai. A magasan fekvő vár püspöki palotájának üveges ablakai-ból¹⁵⁾ Magyarország egyik legfestőibb kilátása nyílt. A város hatalmas templomai, nagyszerű épületei és szemképráztató műtárgyai bámulatba ejtették a külföldi tudósokat és művészeket, akik a vendégszerető főpap hívó szavára benépesítették a pompás palotákat, melyek fennmaradt faragványtöredékei beszédes emlékei Vác aranykora fejlett művészetének és műveltségének.¹⁶⁾ Báthori püspök

¹⁴⁾ Csak a nevük közül sorolunk fel néhányat: konyhamester, konyhasáfár, sütőmester, szakács, szakácsasszony, szakácsinas, konyhaszolga, konyhaszolgáló, konyhaajtónálló, kukta, étékfogó, tálnok, borsoló, tálhordó, tálmosó és a többi. Mátyás király is, Báthori püspök is szerette a hagymát. A gasztrikus örömök élvezése ügylátszik minden időben divott a püspöki asztaloknál: az Althannok teknősbékákat tenyésztettek, Peitler fehér pávát hizlaltatott, gróf Csáky a főtt kakastaréjt szerette, — csak az askéta Schusztler evett estebédre sülttököt, de vendégeinek ő is dús lakomával kedveskedett. Nádasdy püspök pazar háztartásának emléke még száz év távolán is él a nép ajkán.

¹⁵⁾ Míg az esztergomi és egri egyházfejedelmek palotáin még fél-század multán is papír- és vászon ablakok voltak, Vácon már ekkor lehetett ablaküveget kapni.

¹⁶⁾ Székesegyházunk szentélykorlátjának balluszterei s a — szín-

udvara az olasz fejedelmekével vetekedett és Vác a humanista-műveltség egyik jelentős gócpontja volt.

A nagy idegenforgalom és a kedvező munkaalkalmak állandó kereseti lehetőséget nyújtottak a lakosságnak. Az egyes iparágak közül a kőművesek, kőfaragók, ácsok, kerék- és kocsigyártók, szekeresek, hajósok, molnárok, kardcsiszárok, ötvösök, nyergesek, szíjgyártók és a ruházati cikkek készítői voltak legjobban foglalkoztatva.

A kiváló egyházfejedelem halála után a Jagellók szomorú emlékü uralkodása alatt süllyedni kezdett az ország és mindinkább homályosulni kezdett Báthori büszke városának régi ragyogó fénye. Brodarics püspök sokat fáradozott az ellenkirályok ellentétes érdekeinek kiegyenlítése dolgában és ez alkudozások során többször állította jelentőségben megfogatkozott székvárosát országos események középpontjába.

A husziták betörései és rablásai, majd a feketesereg népsanyargató zsoldosai époly rettegésben tartották a városnak és környékének lakosságát, mint annak idején a kereszteshadak átvonulása és garázdálkodása. Nagy izgalomban volt a város 1526. június 23-án is, amikor a török támadás hírére az országgyűlés elrendelte az általános fölkelést. Zalai Deák Bálint futár hozta el a püspökhöz és a káptalanhoz Lajos király levelét. A mellette lovagló katona magasra tartotta kinyújtott jobbáiban a markolatig pirosuló véres kardot, melyet az egész országban körülhordozott. Augusztus 29-én a mohácsi csatavesztés következtében elpusztult az ország hadserege, megszűnt az egysége, elveszett a függetlensége. Az ország szomorú sorsának városunk is részese lett és lezárult eddigelé legfényesebb korszaka.

---

tén a vár helyén talált — fajánsz töredékek teljesen egyezők a Mátyás király budai várában találtakkal épügy, mint a nyirbátori és váci Báthori-emléktáblák, mert mindannyi Joannes Dalmata műhelyéből került ki. De a váci születésűek közül is többen foglalkoztak tudományok és művészetek ápolásával. Kiválik közülük az irodalomtörténetben és művészettörténetben egyaránt ismert Váci Pál domonkosrendi szerzetes.

NEGYEDIK FEJEZET

A TÖRÖK URALOM ALATT

Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!

Rákóczi-nóta.

A mohácsi csata után Ferdinánd zsoldosai és János szövetséges katonái egymással mintegy versenyezve, vak dühvel pusztították az országot közel két évtizeden át. Vác vára is gyakran cserélt gazdát és lakosságát hol a császári zsoldosok, hol a török martalócok sanyargatták. Mikor II. Szulejmán (Szolimán) szultán János király segítségére jött, nem volt szándékában megszállni és meghódítani az országot, erre csak János halála után akkor határozta el magát, amikor látta, hogy Izabella gyenge kormányja nem tudja ezt az országrészt a császári csapatok ellen megvédelmezni és amikor Budát éppen a mohácsi csata tizenötödik évfordulóján, 1541. augusztus 29-én újból elfoglalta, nem adta vissza, mint eddig, hanem megtartotta és török őrséget helyezett belé.

Vác vára még ez után is gyors váltakozásban cserélt gazdát. Csak 1544. tavaszán, amikor Mehmed Jahjápasazádé pasa és vezére Haszán (Hazajmusz) foglalta el, ismerte fel a török hadvezetőség Vác hadászati fontosságát és eszmélt rá arra, hogy Buda biztosítása végett szükség van Vácra és csak ekkor rendezkedett be itt állandó tartózkodásra. Ez a mostani birtokbavétel nem állott már csupán abból, hogy mint eddig a vár legmagasabb ormára kitűzette a lófarkas zászlót és csak a várat szállta meg, hanem egyszersmind behódoltatta a lakosságot is.

Első dolga természetesen az volt, hogy kijavította és

megerősítette a várat,¹⁾ kellően felszerelte hadi anyagokkal és többszáz katonát helyezett el benne. A kapukra török címet metszetett. A templomokról leverette a keresztet és a hódító félhold félelmetes jelvényét tűzte helyükbe. Amelyeket a mohamedán istentisztelet céljaira szántak, azokat kitisztították. Ez a „tisztítás“ abból állott, hogy a *mihráb*-okat és *mimber*-eket²⁾ Mekka irányába, keletre fordították, a szentek szobrai darabokra tördelték és elmondták a győzelmi imádságot. Miután „a sötétség imahelyét a bálványoktól és gonosz pizsoktól“ megtisztították, kihányták a kriptában eltemetett halottakat és a városon kívül egy gödörbe elásták. Ilyen tisztító szertartás után letta székesegyházból Szulejmán szultán nagytemploma (dsámi). Az Ágoston-rendiek templomát fürdővé alakították át. A várba és a város lakóházaiba a katonaság helyezkedett el. Nemsokára utánuk jöttek családtagjaik is, majd török iparosok és kereskedők telepedtek meg. Mint-hogy vallási cselekményeik gyakorlásához vízre volt szükségük, azonnal egy nagy zsilipes vízmű építéséhez fogtak. Ennél lövontatású kerekekkel hajtották a vizet a víztartó medencékbe, melyekből szegény és gazdag egyaránt méríthetett s olthatta szomját. Ezt a fából készített vízművet csakhamar egy téglákból épített hatalmas csatorna váltotta föl, hogy a dukai hegyek üde forrásvizével lássa el a várost.³⁾ Erre a nagy vízvezetékre azért is szükségük

¹⁾ A XVI. században még nem lehetett nagyon megerősítve, mert forrásaink a „hosszú háború“-ban (1593—1606) teljesen jelentéktelen helynek mondják.

²⁾ Mihráb a dsámikban keletre néző üreg, ahol az imám (pap) előimádkozik, mimber kis keskeny szószek, ahol a pénteki imádságot mondja.

³⁾ Ez a föld alatt 2—3 méter mélységben húzódó csatorna körülbelül 7 kilométer távolságból hozta a vizet, mellyel még a XVIII. század elején malmot hajtottak. Szája az úgynevezett Istenmalomnál van. A Lőház mögötti golyófogódomb végétől a Kőkert déli sarkán halad keresztül a vasúti pályatest alatt a Kodak-gyár területére a Jügerumokon át és a Forrásdűlő déli oldalát érintve megy Duka irányába. Csak a 8585. helyrajzi számig terjedő szakasza ismeretes. (A Mária-udvar 8,677/4. helyrajzi számú ingatlanrészén szabadon áll. Évek e!5tt beszakadt.) További része nincs még bejárva. A Kodak-gyár területén fölmérték és megtisztították, hogy felhasználhassák a vizét ipari

volt, mert óriási területeket vetettek be rizzsel, amit fásrasztó munkával termesztettek és terjesztettek. Nagy mennyiségben termelték Vácon a kölest is. (Ebből készítették a sört, melynek fogyasztó piaca az egész váci szandsák volt.) Termesztettek továbbá kukoricát, melyet a Skutari-tó mellékéről telepítettek a meghódított Magyarországra, ahol sok helyt, így Erdélyben még ma is törökbuzának hívják. A dohányt is ők honosították meg, csak úgy mint a kadarkaszőlőt, melyet Perzsiából hoztak ide. Ők kezdték meg a paprikatermesztést is. Termeltek ezeken kívül búzát, árpát, lóherét, lucernát, foghagymát, metélőhagymát, vöröshagymát, főként pedig virágot és gyümölcsöt. A cseresznye- és meggyfákat a Feketetenger-melléki Karaszundból hozták be. A kajszi- (kajashi) és őszibarackot szintén török földről hozták. Az itt talált gyümölcsfák közül leginkább a szilvát, körtét és epret termesztették. Nagy

célokra. A csatorna nem egyenes vonalban épült, hanem zeg-zugosan, hogy felfogja a forrásokat és fakadásokat, a vadvizeket és a nedves talajon szerteszivárgó erecskéket. Mindenütt a magassági színvonalat keresi, hogy megfelelő esést adhasson a víznek. A Gombás-patak vize jóval alacsonyabb s így nem folyik bele a csatornába, mely vörösré égetett, részben meghalványult téglákból épült. Mindenütt egyforma alakú és nagyjában azonosmértű, de a munkamenet szerint — valószínűleg egyszerre több helyen kezdődött meg a munka — helyenkint félköralakú, majd váltakozóan tetőszerű az építkezése. Magassága a csúcstól, illetve a boltozat legmagasabb pontjától a fenéig körülbelül 110 centiméter, szélessége pedig körülbelül 80 centiméter. Téglái nem szabályos alakúak. Felső lapjuk síma, míg alul igen durván vannak megmunkálva. Szélességük 19—19 és fél, hosszúságuk 23—23 és fél, vastagságuk 6—6 és fél centiméter. A víz mennyisége a csatornába ömlő források bőségétől és az időjárástól függően változó. Ez a téglafalaz építkezés nem egyidős a török uralommal. Ugyanis az 1560. évi defter följegyzéséből arra kell következtetnünk, hogy a téglás csatornát egy fazsilipes vízmű előzte meg. Érdekes, hogy a Kodak-gyári szakasz tisztítása közben két aknára bukkantak. Tölgyfa-gerendáik kemények és feketék voltak, mint az ébenfa. Az építők a csatorna tisztítására bizonyos távolságokban négyyszögű nyílásokat hagytak, fölibük egy-egy gerendát s ezek fölé ismét deszkákat helyeztek. A deszkák elkorhadtak, de a gerendák a nedves talajban petrifikálódtak, megkövesedtek. Két ilyen gerendát Londonba szállítottak és fűrészelni kezdték. De a fűrészek beletörték. Fásasztó munka után sikerült mégis két tálcát kifűrészelni belőlük. Az egyik Londonban, a másik Rochesterben (New York államban) van a Kodak-gyár igazgatósági épületeiben. A reájuk illesztett érclapok jelzik, hogy a magyarországi török uralom emlékei Vácra.

kiterjedésű, gondosan ápolt kertjeik pompás virágait (így a tulipánt) a Balkánról és Kisázsiából hozták.⁴⁾ Ők honosították meg a pulykát, melyet az angolok ma is törökyúknak hívnak. Kedvelt eledelük volt: a fehér cipó, a friss vajjal főzött rizses ürühús, az úgynevezett *piláf*, a tyúksült, a tyúkpörkölt, a pörkölt ponty, a rántott süllő, a leves és főzelékek. Házi állataik voltak: a kutya, ló, öszvér, szamár, teve, ökör, juh és bárány. Kedvelték a halászatot és haltenyésztést. A hal gyakran volt ajándékozás tárgya is. Mesterembereik közül híresek voltak a szőnyegszövők, a szattyángyártók, a cserzővargák, a fegyverkovácsok és a rézművesek. A Duna volt a kereskedelem természetes útja s a keleti kereskedelem java része Vácra ment keresztül. Ennek a természetadta előnynek a jelentőségét csakhamar felismerték és mind messzebbre szétágazó kereskedelmük lekonyolítása végett hidat vertek a Dunán. A váci rév óriási forgalmat bonyolított le. Ennek biztosítására, de főként azért, hogy egyenes összeköttetést létesítsenek a szentendrei szigeten át Visegrád felé, többször vertek hidat a Dunán.

A mohamedán megszálló hatalom hadászati szempontból Vácot Buda kulcsának és külvárosának tekintette, s mint ilyet mindig megbecsülte és diplomáciai védelemben is részesítette. Evlia Cselebi — bizonyára nagy túlzással — azt mondja, hogy tízezer válogatott fegyveres őrizte. 1620-ban, amikor magyar kézen volt, 300 gyalog és 250 lovas katona védelmezte. A török el is követett akkor mindent, hogy visszaszerezze s amikor Kara-kas Mehmed pasa 1626-ban rajtaütéssel ismét elfoglalta, nem is adta vissza: „Inkább a saját vérembe mártogatom a kenyeremet, — mondta Murteza (Murteda) budai beglerbég Tassinak, a nádor követének, — mintsem Vácot

⁴⁾ Ilyen szállítmánnyal hozták magukkal a *pannóniai gyík*-ot (Ablefarus pannonicus). Ez a kígyómódon csúszó gyík Európában csak a Naszálon és a budai hegyekben tenyészett egész a múlt század végéig.

visszaadjam, mert Vác oly közel van Budához, hogy át hallatszik a kutya ugatása“.

Vác, — melynek a magyar nevét a törökök mindenkor megtartották és *Váds*-nak vagy *Vács*-nak hívták, (mert nyelvükben nincsen c betű), — nemcsak török vár volt, hanem keleti jellegű várossá alakult át, melyben a polgári és katonai lakosság úgy élt, mint bármely más török városban. Kereszténynek, zsidónak nem volt szabad oda betenni a lábát. Ezek külön városrészekben laktak.

A XVI. században még nem volt fallal körülvéve. Vára is gyenge volt, csak 1596-ban építettek a vár négy sarkára erős bástyákat és kerítették körül kettős sövény-palánkafallal. 1660 körül egy dsámi, a parancsnok háza, a hadiszertár, gabonaraktárak, magtárak és mintegy 50 deszka-zsindelyes tetejű ház volt benne. A nyugati oldalon fekvő egyetlen kapuja előtt fából készült négyszög-alakú vasláncos felvonó híd volt a vizes árok fölött. A híd csigával és vasláncsal volt felszerelve. Minden este felhúzták és rostélyt tettek elibe. Ezt a belső várat egy szintén négyszög-alakú, sövényekből és gerendákból készült tömésfal-kerítés és egy széles vizesárok övezte. Az árok színültig volt a Duna vizével. Öt városnegyedében ezer deszkazsindelyes ház és hét dsámi állott. Két erős vaskapuja közül az egyik keletre, a másik nyugatra nyílt. A várral összefüggött a minden oldalon lőrésekkel ellátott egyszeres kerítésű külváros, melyben a magyar alattvalók, a *ráják* laktak.⁵⁾

Báthori püspök renaissance-városának szépségét mecsetek és fürdők változtatták meg és adtak keleti jelleget a város képének. Az apró házak tömkelegéből mecsetek karcsú tornyai emelkedtek és minaréek aranyos holdszarvai ragyogtak a felkelő nap sugaraiban, napszálltakor pedig felhangzott a műezzimek imára hívó pana-

⁵⁾ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. (Budapest, 1904.) 387—389.

szos éneke és az előírt mosdás után megkezdődött az esti istentisztelet. A mohamedán vallás nagy buzgóságot kíván híveitől. Ennek kifejezésére kellett a sok templom. Nemcsak a keresztényekét alakították át, hanem újakat is építettek. Török utazók feljegyzései szerint Vácon minden 150 lakóházra jutott egy imaház. Kétféle templomaik voltak. A nagyobbakat *dsámi*-nak hívták ezekben pénteken a *khátib* (főpap) kezében meztelen karddal lépett fel a *mimber*-re, (szószékre) és elvégezte a *khutbet*, vagyis a szultánért mint khalifáért rendelt imádságot, melyben ezzel a könyörgéssel fordult Allahhoz: „Adj a szultánnak és seregének győzelmet, semmisítsd meg az ő kardjával a hitetlen népség nyakát”. Kisebb templomaiknak *meszdsid*, (magyarosan mecset) volt a neve, ezekben az imám (pap) végezte a lelkészi teendőket: naponként ötször csatasorba állította a templomban megjelent híveit a sátán elleni küzdelemre és elmondta előttük a próféta imádságait. A temetés, esketés és körülmetélés szertartásait is ő végezte. A *müezzín*-ek (templomszolgák) a templomok tornyaitól énekelték naponként ötször az előírt imádságokat.

A templomok mellett nagy gondot fordítottak az iskolákra is. Minden templommal kapcsolatban állítottak föl iskolát, melyeket *medreszek*-nek (mecset-iskoláknak) hívtak. Ezekben a Korán olvasását és a vallás elemeit tanították. Az írás és olvasás tudása jobban el volt terjedve közöttük, mint a keresztények közt, akiknek a nyelvet elsajátították. Magyarul leveleztek még a „bécs király”-lyal is, akinek hatalmi túlkapásaival szemben megvédelmezték alattvalóikat és a hódoltsági kereskedőket.

Kultúrájukban jelentős szerepet játszott a mosdás és a fürdés. Miként már említettük, jórészt ezért építették a bámulatraméltó vácdukai vízművet. Több fürdőt is állítottak. Az 1680. évi katonai térképen két fürdő van jelezve, egyik a városban, a másik az irgalmasok rendházának telkén, a városháza helyén állott sarki templom

mellett. Ezek a fürdők olyanok voltak mint más török fürdő, mely a testi tisztálkodásra szolgált és úgy kellett berendezve lennie, miként a Korán szigorúan előírta. A fürdő a nap különböző szakaiban külön a férfiak és külön a nők rendelkezésére állt. Mindkét nemen lévők apraja, nagyja igyekezett kihasználni a számukra megállapított időt, főként azonban a nők tartózkodtak szívesen a fürdőben, mert egyéb társas érintkezés híján ez volt egyedüli szórakozó helyük. A fürdőzés így folyt le: Mikor a vendég belépett az ajtón, üdvözlő szavakat mondott, amelyeket a fürdőbérlo és a fürdőszolgák viszonzottak. Aztán a terem falai mentén körülfutó másfél, harmadfél méter széles fa- vagy kő-, gyékényekkel vagy szőnyegekkel letakart, dívánok egyikére telepedett, előbb azonban levetette a saruit, melyeket a díván elé rakott vagy a díván homlokába vágott kis fülkébe tolt. Amíg vetkőzött a szolga két tarka kendőt hozott. Az egyiket csípői körül csavarta, a másikat vállaira vetette. Leszállt a dívánról és a *takun*-nak vagy *nalin*-nak nevezett, széles szíjjal átkötött, magassarkú fapapucsot felhúzta a lábaira és a vetkőző csarnokból egy durván összeácsolt faajtón bement a tulajdonképeni fürdőbe. Az előcsarnokban a dívánok fölé épített lécrekeszek vetkőzőfülkék voltak, külön vetkőzőkkel. Az ajtó egy előtérbe, átmeneti helyiségbe vitt. Ennek mérsékelt volt a temperaturája. A fürdőző átment e helyiségen és egy alacsony kőzsámolyra ülve várakozott, hogy a magasabb hőmérséklethez hozzászokjék. Majd a szolga levette vállairól a kendőt és egy faajtón belépett a fő-izzasztóhelyiségbe. Ez volt a tulajdonképeni fürdő, melynek fala mentén kis kutak voltak meleg és hidegvízes csappal a mosdásra. A szoba közepén és oldalt a kutak mellett 10—20 centiméter magas padok voltak a masszázs számára. A kupolás boltozatot csillagalakú vagy kerek üvegszemek törték át szabályos koszorúkban. Ebben a sajátos hangulatú, homályos helyiségben órákat töltött el a fürdőző. A kupola atatt a kö-

zépen a nagy, lapos izzasztófedő volt, amelyre a fürdőző ráfeküdt. Alapos izzadás után a masszázs következett. Ezt a *delak* nevű fürdőszolga hajtotta végre nagy művésszettel és a vendég csontjainak megropogtatásával. Ez pótolta a sportolást. Utána a fürdőző egy külön mosdóhelyiségbe ment. Nagy fürke volt ez kúttal. Az ablak nyílásán át gőzt vezettek be a kazánból. Ezek voltak a legmagasabb hőmérsékletű helyiségek az egész fürdőben. Néhány mosdókút volt még a falak mentén egy 15 centiméter magas podesten. E kútmedencék körülbelül 60 centiméter magasak voltak, a nyolcszög öt oldalából voltak alakítva és stalaktitos, poháralakú vagy redőzött motívumú faragásokkal voltak díszítve. Felettük állt a meleg- és hidegvizes csap. Aki vitt magával kötenyt és törülközőt, az nem fizetett semmit. A kötenyért és gyapjútakaróért egy ákcsét kellett fizetni.⁶

A nagyobb templomok (dsámik) körül a törökök szociális érzéke népkonyhákat állított. A szegények itt ingyen kaptak levest és kenyeret, néha rizst, lisztet vagy egy szál gyertyát. A kiosztás pénteken, az istentisztelet napján, történt.

A török lakás díszé és ékessége mindenkor a szőnyeg volt. Legfőbb bútoruk is a szőnyeg volt. Ez iránt érzett vonzalmuk életmódjukkal függött össze. Szobáik tele voltak szőnyegekkel: a falakon, a szoba közepén, a kereveten, a padlón, mindenütt ott volt a szőnyeg. Kímélték is erősen. (Ma is csak sarukat levetve szabad rajtuk járni.)

A török köznép ruházata vörösbarna színű kapcsos nadrág és selyem- vagy bőrdolmány volt. A dolmány hosszú sarkig érő szűk ujjú kabát volt, melyet ingük fölött hordtak. Vászonn, bőr vagy más tarka anyagból készült. Télen gyapottal bélelték ki. A derekukat övvel kötötték össze. Övükből elmaradhatatlan volt a tör, zsebeikben pedig a dohányzacskó. A pénzt és irataikat keblükbe rejtve hordták.

⁶) Dr. Klinghardt, Karl: Türkische Bäder, (Historia 2. szám, Magyar Műemlékek 38. lap.)

Vászonharisnyájuk olyan hosszú volt, mint a lábuk szára. Bőr cipőjük — rangjuk szerint — sárga vagy vörös színű volt. Fejüket fehér vagy vörös turbán fődte. (Csak Mohamed leszármazói viselhettek zöld színűt.) Az előkelők prémet és atlasz-szövetet viseltek, turbánjukra muszlin-selymet tekertek. Szolgáik magyarok és németek voltak, amit nevük hangzása is elárul: Buják, Szolmos-Solymos, Hoprát, Kazanfer s a többi. Hajukat kopaszra nyírták, de szakált és bajuszt eresztettek. (A hosszú szakál tisztesség jele volt.) A várnép és katonaság kedvelt időtöltése a *taula* (dominó-szerű játék) és a sakkozás volt.

Az asszonyok külön lakosztályban (hárem) laktak. Az utcára csak sűrű fályollal mehettek. Piacra és bazárba nem jártak. A városkaput átlépniök nem volt szabad. Egybeszabott utcai öltözetet (feredse) viseltek, bő főkötlőjük fölé egész arcukat elfödő fehér fátyolt (jasmak) abrincsoltak. Lábukon sárga papucsot és belső lábtakarót hordtak.⁷⁾

Keresztelési szokásaik a zsidókéhoz, temetési szertartásaik a keresztényekéhez volt hasonlatos. A haláleset fölött siránczó asszonyok jajveszékelésére csakhamar összefutott az egész szomszédság, összegyülemlt a rokonság és megjelentek a zenészek is. Az özvegy zokogva könnyek között dicsérte az elhunyt erényeit és jóságát, a családtagok mind siráncozva sorolták föl, hogy mit vesztek benne. Minden újonnan érkezőnek elmondták nagy

⁷⁾ Viseletüket Azelt J. egykorú metszetén szemlélhetjük: Az előkelő török nő alsó, selyemszerű ruhájának egy része kivillan az egybeszabott köntös (feredse) alól. Ezt a festői ruhadarabot a nyaknál nyitott, a deréknál ékes fonott öv foglalta össze. Elöl közepén díszes csatban végződött. Ujjja könyökig futott, onnan le a kézfejig bő, harangnyílású fátyolszerű szövet omlott alá. A fejdísznek kétoldalt a fülekre hajló csúcsosvégű szárnya volt és a fej tetején csokorszerű redőkbe futott össze. A ruházatot alul a nadrágszerű szoknyaszárnyak és kicsi papucskok fejezték be. Egy másik nő ruházata szintén ilyen, csak a fejdísz fővegszerű és a baloldalán díszes csattal odaerősített tolldíszben végződik. Két idősebb asszony köntöse nyakig begömbölt. Fejükön kendő van s e fölött cilinderszerű fejdísz. Hogy miért nem fődí fátyol (jasmak) az arcukat, annak titkát a kép címe elárulja: Wahre Abbildung und Kleidung der Vornehmsten Türkischen Frauen so unter andern gefangen aus Ofen weggeführt worden.

bánatukat és veszteségüket. A rokonok megmosták a hullát, lenyírták a haját, tömjént gyújtottak, hogy a rossz szellemeket visszatartsák és buzgó imában kérték az Isten irgalmát a bűnös lelkére. Majd ráadták ünneplő ruháját, fejébe nyomták turbánját, koporsóba helyezték és fekete lepellel borították. A temetési menetet az imádkozó imám (pap) nyitotta meg. A férfirokonok és jóbarátok serege méltóságos lépésekkel követte és „A magánosság ne legyen társa” kezdetű éneket zengedezte. Fülüketítő zajjal haladt utánuk az asszonyok csapata. Kétkézre fogott zsebkendőt húzogattak a nyakukon és úgy sikoltoztak, mintha megbolondultak volna fájdalomukban. Előkelő halottnak a lovát is utána vezették a menetben. A koporsót az előre megásott gödörben elföldelték s a fejéhez turbános sírkövet helyeztek. Temetőik — miként a rómaiaknál — az utak mellett voltak, hogy az arrajárók imát mondhasanak értük. A rokonság gyakran látogatta a temetőket és fölkereste halottait, akikért azért imádkozott, hogy a fekete angyal szabadítsa meg őket kínjaiktól. Biztatták is. Ne félj! ne félj! Felelj bátran a vallató angyaloknak! Pénteken ételt és italt is szoktak elhelyezni szeretteik sírjaira.⁸⁾

Mikor a török 1544-ben elfoglalta Vácot, Visegrádot és Nógrádot, Pest, Esztergom és Nógrád megyék parasztsága mindenütt behódolt. Ez úgy történt, hogy a község elöljárói kalaplevéve a sereg elibe mentek, mire a török parancsnok biztonsági öröket adott melléjük. A hódolók ezután élelemmel látták el a sereget, mire ez elvonult, de hátrahagyta a parancsot, hogy bemenjenek a szandsákokhoz.⁹⁾ Ott aztán a szultáni adószedő jelenlétében kihallgatták őket, hogy hány jobbágy, zsellér s a többi lakik a községben? Mennyi erdeje, kaszálója, rétje s a többije van?

⁸⁾ Ez a szokás az oláh nép közt még most is divik. A váci fegyverházban sok görögkeleti oláh volt a háború előtt letartóztatva. Ismételtén megtörtént, hogy az elhalt fegyenc özvegye megjelent Vácon és ételt, édességet vitt ki az ura sírjára.

⁹⁾ A szandsák szó eredeti jelentése lófarokkal díszített zászló, később ezzel az elnevezéssel jelölték a hűbéri birtokokat magában foglaló kerületet, melynek parancsnoka a szandsák-bég volt.

Ki a földesúr? Mi a rangja? Mennyi adót és terményt fizetnek neki? Mikor minderre megfeleltek, megállapították az adót s azzal a fenyegetéssel, hogy felgyújtják a falut és levölvik lakóit, rávették az elöljárókat, hogy a kivetett összeg megfizetését megígérték. Az elöljárók viszont hitelleveleket kértek, melyben a török földesúr (szpáhi) esküvel fogadta, hogy a megállapított összegnél sohasem fog többet követelni.¹⁰⁾

A lakosságnak az a része, mely eddig szétszórt szállásokon vonta meg magát a szentendrei szigeten, Gyadán vagy Kosdon s Cselöte erdőségeiben és a Naszál irtványaiban bujdosott, visszaszállingózott és behódolt. Minthogy azonban a török kiszorította őket, új szállás után kellett nézniök. Esdekléseikre a hódítók nagykegyesen megengedték nekik, hogy a város mellett, a falon kívül telepedhessenek le. Így keletkezett a váralja mellett Vác északi részén a behódolt keresztények, (ráják) külön városa, a Tabán. Minden meghódított terület katonai foglалás jogán a császáré volt. Mikor II. Szulejmán szultán Vác és vidékének birtokába helyezte magát, a behódolt vidék felosztása, rendezése és adójának meghatározása végett 1545-ben Budára küldte Chalil defterdárt, felállította a budai pasaságot és ennek fennhatósága alá helyezte Vácot, melyet szandsák-bégi székhelynek tett meg.

A török mint kegyetlen hódító él a köztudatban. Nyomában gyujtogatás, fosztogatás, öldöklés támad. A pusztulás, inség és tengődés szomorú képe helyett újabban mindjobban terjed az a nézet, mely ezzel szöges ellentétben áll, hogy a török uralma alatt csendes munka folyt és jólétben élt a paraszt. A régi megszokott véle-

¹⁰⁾ A török állam nem fizette lovaskatonáit, hanem a meghódított országot, mint hűbérbirtokot, a katonák, szpáhik közt rangfokozatuk szerint osztotta fel. Egy közvitéz jövedelme 5,000, a bégé 240,000 oszpóra volt. A 20,000-nél kisebb jövedelmet hajtó hűbéres birtok neve timar, a nagyobbé ziámet volt. Evlia Cselebi följegyzése szerint Vácon 1660 körül 33 ziámet- és 323 timarbirtokos volt. (Az oszpóra vagy ákcse a legkisebb török ezüst pénz volt és súly szerint mérték. 60 oszpóra 1 magyar forint értékének felelt meg.)

mények, ítéletek és megállapítások módosítása mindenkor megrázkódtatással jár és rendszerint egyik végtelből a másikba szokott átcsapni. Igaz, hogy a török végvárakban az egykorú magyar források szerint is a törökség színe-java lakott, de a földművelő lakosságot az erősebb jogán mégis csak kiuzsorázta s a keresztény alattvalóknak mégsem lehetett olyan gyöngyéletük, mint aminőnek Takáts Sándor és a törökkel rokonszenvező történetírók hirdetik.

Az egymással szembenálló két ellentétes felfogás érveit alaposan át kell vizsgálnunk, újra értékelni az anyagot és elfogultság nélkül — sine ira et studio — kell keresnünk az igazságot, mely rendszerint — s így a mi esetünkben is — a középúton jár. Közel másfélévszázad lassan pergő évei alatt sokszor volt Vác város keresztény kézen is és bizony többet kellett szenvednie saját uralkodója katonáitól, mint az idegen hódítók önkényétől. Van reá példánk bőven. Változatos volt az élete a török uralma alatt is. A város nem volt állandóan harcok színhelye és béke idején a lakosság nyugodtan élhette napjait.

A császári követek jelentései és ittjárt keresztény utazók (Lichtenstein, gróf Leslie, Bocatius s a többiek) leírásai szerint a török uralom alatt Vác virágzó város volt. Körülbelül 1,500 háza volt és 150 boltjában mindent lehetett kapni. A keresztény követek a környékbeli községekben és mindenütt jómódú népet találtak. Vác lakossága főként földműveléssel és pedig túlnyomó részben szőlőműveléssel, valamint marhatenyéssel foglalkozott. A bortermést vagy kereskedőnek adta el, vagy kimérte. A fogyasztók közt sok török is volt. Ezek a próféta tilalmát úgy játszották ki, hogy a bort magyar sörbetnek nevezték el. A XVII. században jött divatba az árpasör, melyet szaladsörnek hívtak. Országszerte kedvelt és keresett volt a váci cseresznye, meggy és barack¹¹⁾. A kereskedés vi-

¹¹⁾ A hódoltság területén a váci és verőcei bor tett szert a legnagyobb hírre. A följegyzések szerint még Stambulba is szállították.

rágzó volt. Főként az állatkereskedelem volt jelentős. Nagy jövedelmet biztosított a marhaszállítás is. Feljegyzésünk van, hogy némelyik hónapban 1,600, sőt 2,200 darab marhát is hajtottak föl Ausztriába. A lakosság ipari foglalkozásáról nincsenek adataink. A török a vámok és adók fokozása miatt arra törekedett, hogy a kereskedelmet előmozdítsa s e végből a vásárok tartását szorgalmazta. Nagyon elősegítette ezeket a Duna, melynek legnagyobb része — Szőnytől egész a Fekete-tengerig — az ő kezén volt. A kincstári *defter*-ek följegyzéseiből tudjuk, hogy igen nagy jövedelmet hozott a váci rév és vám.

Vác székhelye volt a *nazir*-nak (főszámvevőnek) és a nagy jelentőségre emelkedett híres főharmincados-hivatalnak, melynek vezetője az összes budai vámhivatalok, harmincadok bérletét kezelte. Előkelő úr volt, aki egyenrangúként levelezett — még pedig magyarul — a magyar főurakkal, sőt magával a királlyal is.

Igen jelentős szerepe volt a török uralom alatt a dunai hajózásnak és ebben a váci révnek, melyhez a török szabad utat engedett a vásárosoknak, akik Bécsben túladván áruikon, ott hajókat vettek és az ott vásárolt áruikat szekereikkel együtt a hajókra rakták és leeveztek velők a váci révig. A török mindent elkövetett a vásárok biztosítására és védelmezte a magyar kereskedőket, akiket a császáriak bántalmaztak és vásáraikon rajtaütöttek. Így Czétényi váci harmincados panaszolja a kamarának, hogy a török árusok nem mernek feljönni a váci vásárra: „minthogy egynéhány ízben sokakkal megittattanak a Duna viziben s marhájakat elvették. Itt fent való kereskedő emberek igen megszűntenek a kereskedéstől”.

A kereskedők bizonyos testületi szellemben éltek és sajátos szokásokat követtek. Ilyen volt például a „tözsérkeresztelés”, melyért néhány forintot kellett fizetni. Az 1611. évi váci sokadalmon a vén tözsérek ifjú Mészáros Ambrust meg akarták keresztelni, de ez ellenkezett, mert őt már Győrött megkeresztelték és nem volt hajlandó újból fi-

zetni „körösztlőpénzt”. Erre a társai felkötötték, hogy a fizetésre kényszerítsék. A megkínzott ember fizetett ugyan, de a felkötés tönkretette a torkát és néhány nap múlva meghalt.

A hódítók a keresztény lakosság megélhetését a kereskedelem szabadságával s az ipari és gazdasági tevékenység feltételeinek megadásával biztosították. Adórendszerük elvben és általánosságban nem volt kegyetlen, mert csak megnyírták juhaikat, de nem nyúzták meg. Sokszor előfordult azonban a durva kizsákmányolás esete is. A török lenézte a hitetlen gyaúrt — mint ahogy még napjainkban is csak túri Afrikában az arab a zsidót és Amerikában a yanki a négert — és ezért nem törődött a vallásával, nyelvével, szokásaival s így sohasem tett kísérletet beolvasztására, hanem meghagyta alattvalóit régi erkölcseiben és szokásaiban. De ha nem is igyekezett a maga vallását reájuk kényszeríteni, vallásuk szabad gyakorlásában mégis korlátozta. Így megtiltotta a harangozást, nem volt szabad az istentisztelet hangosan végezni, tilos volt körmeneteket tartani. Templomokat csak torony nélkül lehetett építeni. Tulajdon házukon kívül sem a keresztet, sem a szentírást nem hordhatták.

Minthogy a nép nem láthatta szorgalmának gyümölcsét, csak annyi gabonát termesztett, amennyi megélhetésére és az adóra kellett s így elszegényedett. A lakosság elszegényedése meglátszott a ruházatán is. A köznép fehér vagy hamuszínű abaposztóból készült zsinórozatlan ruhát viselt. Gombok helyett kapcsok vagy rávarrt szalagok tartották össze. Fejükön fekete süveget, lábukon bocskort hordtak. A jómódú polgárság testhezálló térdigérő dolmány-, nadrág- és köpenyegformájú abaruhákban járt. Volt ujjas, ujjatlan és csonkaujjú mente, mely a mellen jobbról-balról széles sujtással és hurokzsinórral ellátott mákfetalakú gombokkal volt díszítve. Az alsó osztály női rózsaszoknyát és vargasarut, a polgárasz-
szonyok mentét és nem egészen a sarkukig lebecsátott

patyolatot viseltek, fejüket fehér vászonkendővel fődtek és a fülük körül két felől gyöngyökkel fűzték össze. Ingvállaikat aranyhímzésekkel díszítették. A leányok nyakát csipkés fodrok takarták és csizmákban jártak, mint az asszonyok. Az áll beretválása ekkor jött divatba és a rövidre nyírt haját felváltotta a hosszú fűrtökben vállraomló. A keresztelőt családiasan ülték meg. Az eljegyzést egyházi szertartás nélkül víg lakomával ünnepelték. Nagyon fiatalon házasodtak. A menyasszony rendszerint 14, a vőlegény 18 éves volt. Az esküvőre már hetekkel előbb folytak az előkészületek. A lakodalom zeneszó mellett nagy lakmározás közt folyt le. A mértéktelen borivás általános társadalmi betegség volt. Ebben az időben terjedt el a töröktől tanult dohányzás, melyet az egyházi és világi hatóságok hiába tilalmaztak. A dohányt eleinte mint gyógyfüvet sebekre használták. A közegészség ügyét javas-asszonyok, borbélyok, fürdősök és papok szolgálták. Sebész is letelepedett néha, de diplomás orvos olyan ritka volt, mint a fehér holló. Annál gyakoribb volt az akkori idők gyilkos betegsége, a pestis, mely igen sok áldozatot kívánt. Rendes körülmények közt nem volt drágaság. Egy teljes öltözet ruhát — süvegtől a csizmáig — 7-8 forintért lehetett vásárolni¹²⁾.

A temetés komor szertartását mindenkinek a rangjához mérték. A halottat ruhájába öltöztették, feje alá párnát

¹²⁾ A süveg 36 denár, a borjúbőrcsizma 1 forint 30, az alsónadrág 1 forint 36, a ködmön 3 forint 60, a csapósűr 2 frt. 50 dr. volt. Az asszonyok szattyánbőr-csizmája 1 frt., bélelt ködmene 1 frt. 20 dr. ba került. — A bútor is olcsó volt: egyszerű hársfaasztal 3 frt. 60 dr., karszék 36 dr, három emberre való festett karszék 1 frt., két emberre való nyoszolya 1 frt. 20—80 dr., festett láda 70 dr. — Az árakat a hatóság szabta meg. Még a koporsóé is: a felnőtt embernek való ormos koporsó 2 frt., 14 éven aluli emberé 1 frt. 24 dr. volt. — A hizlalt ökör párja 80, a félhúsban lévő 60, a kisebbtestű 40, egy pár alföldi tulok 45, egy jó fejőstehen 26, borjú 2 ¹/₂ frt., egy pár hizlalt kappan 30, tyúk 24, csirke 18, egy malac 18—24 dr., egy pár alföldi juh 4 ¹/₂, egy pár bárány 1 ¹/₂ frt., egy pár hizlalt lúd 50, egy pár kacska 24, csuka és ponty 6, tok és viza 9, egy teknősbéka vagy 25 darab rák 3, egy font marhahús 4 denár volt. (Dr. Acsády Ignác: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886.)

tettek, fa- vagy ónkoporsóba helyezték, szemfödéllel takarták le és felravatalozták.

Idők folyamán gyakran változtak az állapotok és változott a lakosság szokása, életmódja is, mert a tűrhető állapotot sűrűn követte a nyomor és szenvedés. Másfél évszázad alatt gyakorta váltották fel egymást a hatalom emberei, de még ugyanazok is fölcserélték kormányzati eszközeiket, módosították közigazgatási eljárásukat, más-ként alkalmazták az igazságszolgáltatás szabályait. De állandó volt az ellenségeskedés még béke idején is a közeli magyar várak vitézeivel, akik meglepetés-szerű rajtaütéssel fosztogatták a lakosságot, elhajtották marháit, sőt foglyul ejtették magát a jámbor parasztot is.¹³⁾ Mindig tartaniok kellett a Nógrádból átkalandozó végváriaktól, mert ezek hirtelen reájukcsapva, még a vetésüket is földülták. Volt olyan idő, amikor a szomszédföldeket művelték, minthogy a saját csupasz földjükön nem volt mit dolgozniok. Ilyennek látta 1605-ben Bokács János a váci népet, amelyről azt írta, hogy kunyhókban lakik és nagy sanyarúságban sínylik. Pedig ekkor a királyiak kezén volt a város. Csak húsz évvel később foglalta el megint a török és Murteda pasa akkor gyülevész cselédnépnek mondta Vác lakosságát. És közel két évtized múlva Esterházy nádor tövestül akarja felégetni Vácot és a körülötte lévő falvakat. Más — szintén megbízható — források Vácot virágzó városnak, lakóit és a környék népét jómodúnak mondják. Nem ellentétesek egymással ezek a tudósítások, csak más időre vonatkoznak, olyanra amikor a város nem volt török vagy keresztény csapatok fosztogatásának tárgya.¹⁴⁾ A személy- és vagyonbiztonság ország-

¹³⁾ Ebben találjuk annak a magyarázatát, hogy keresztény alattvalók az ellenségnek kerestek védelmet. Így 1596-ban váci asszonyok összejátszottak a törökkel és segítségül hívták, de Pálffy János Vác vidékén portyázó huszárainak sikerült még idejében ártalmatlanná tenni őket. Archivio di Stato, Venezia; Dispacci Germania 22., Prága, 1596. november 18. seconda. Vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór dr.: Vác és Hatvan a hosszú török háború idejében 12.

¹⁴⁾ A sok érdekes kaland közül álljon itt ez az egy példa gyanánt: 1594 tavaszán 12 gyalogos különböző nógrádmegyei várakból 60 haj-

szerte rossz volt. Városunk határmenti fekvésénél fogva különösen ki volt téve ellenséges támadásoknak. A szomszédos nógrádi vár fegyveres őrsege gyakran tört a lakosság élete s vagyona ellen és merész lesvetéseivel nyugtalanította a vásárra jövő kereskedőket. Noha a felettes hatóságok biztosították a vásárosok szabadságát, az eljáró tisztviselők lanyhán kezelték hatalmukat, mert a város területén végbement azok a büntetendő cselekmények, melyeknél vér folyt, bírság alá estek és ebben a bírságban ők is részesedtek. Utas embernek sohasem volt az élete biztonságban. Rabló csapatok jártak mindenfelé. Gyűjtogattak, fosztogattak és foglyokat ejtettek. A foglyokkal csakúgy, mint a hadifoglyokkal rosszul bántak és úgy dolgoztatták, mint a barmokat vagy értékesítették. Adás-vétel és csere tárgyai voltak. Ne gondoljuk azonban, hogy csak a török bánt embertelenül a hadifoglyokkal, a keresztények is hasonló elbánásban részesítették rabjaikat. Mind a két részről szolgálunk példával. 1576 június elején a budai pasa Vádra jött és itt nagy mulatságokat rendezett. A többi között tíz láncravert egri vitézt hozatott ide. Ezek közül a legerősebb ifjút mezítelenül egy saruban a fához köttette és egy hatalmas oroszánt bocsátott reája. De az oroszán nem bántotta, csak a saruit nyaldosta. Erre a vadállat öre jót húzott az oroszánra, mire az néhány pillanat alatt darabokra szaggatta ővét. Mikor ezt az esztergomi és a nógrádi bégek látták, térdre borultak a pasa

dúval szövetkezve megtámadta Vácot, betörte kapuját és elfoglalta a várost. A törökök hajókon menekültek el. A hajdúk a várban levőket is lövöldözni kezdték. Ezek is meg akarták magukat adni, de a mieink közt egy tiszt sem lévén, nem tudták mit tegyenek. Sokáig nem is maradhattak, mert a szomszéd török őrsegek könnyen reájuk üthettek volna. Ezért összeszedvén a barmokat és egyéb elvihető dolgokat, szécsőndesen hazajöttek. Másnap már Vácot termelt a budai pasa, dy biz a mieinknek már nyomát sem találta. Elkeseredésében aztán így szólt a kodi főbíróhoz: „Ha a ti uratok egy várat vagy legalább egy iszpahiaságot adna nekem, Budát a kezére adnám. Ugyis halál vás reám!” (Prépostvári Bálint főkapitánynak, a felvidéki hadsereg helyettes fővezérének, magyarnyelvű jelentése Bécsbe 1594. március 29-én Egerből. Hadi Levéltár: Feldakten. Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok 368.)

előtt és úgy kérték a sértetlenül maradt egri vitéz szabadon bocsátását. Isten akarata — mondták — hogy ez az ifjú sértetlen maradt. És a pasa megoldoztatta az ifjú kötelekeit és szabadon bocsátotta őt. 1608. szeptember 24-én Beker budai bég panaszkodott Mátyás királynak, hogy a váci kapitány egy rab janicsárt utcáról-utára hordoztatott katonáival, akik levették a rabnak török süvegét és a fejére magyar süveget tettek, melyet a janicsár többször a földhöz csapott. Ezután a Dunába vetették őt. A váci kapitány azzal mentette magát, hogy a janicsárt egy aszszonnyal kapta együtt.

Kölcsönös volt a kegyetlenkedés a török és keresztény katonák, valamint a török és keresztény alattvalók között. A hódoltságiak a mieink fosztogatása és dúlása miatt a budai pasáknál tettek panaszt és ezek emberséges érzésére vall, hogy mindenkor védelmükre keltek a nyomorgatottaknak.

Terhes és lealázó sora is volt a jobbagynak! Így tilos volt lóháton járnia s amikor ezt később megengedték, le kellett szállni a lováról, ha török tiszttel találkozott. Fegyvert nem viselhetett, csak karikás ostort és fokost. Turbánt sem volt szabad hordania s ha csak a fejére tette, megégették vagy körülmetélték és ekkor törökké kellett lennie. Kék- vagy zöldszínű ruhát nem viselhetett, ha pedig fölvetett, bőrostól vagdalták le a testéről, mert semmiben sem volt szabad a törököt utánozni. A házat nem építhette csak 10 pik magasra, míg a mohamedánoké 12 pik lehetett.¹⁵⁾

{ Vác kerületi bíróság székhelye is volt. A kádi (bíró) a keresztény alattvalók polgári ügyeiben is ítélkezett, mégpedig török törvények és szokások szerint. A bírói eljárásnak önkényesen megállapított díja volt s ezt mindig a nyertes fél fizette. Büntető ügyekben Budára kellett menni a pasa törvényszéke elé. Nem csupán a kihágásokat, ha-

¹⁵⁾ 1 pik körülbelül 70 centiméter volt.

nem a vétségeket és kisebb bűntetteket is pénzbírsággal sujtották. Lopás-, rablás- és rablógyilkosságért halál volt a büntetés akár keresztény, akár török követte el. Halálbüntetéssel lakolt a keresztény akkor is, ha a törököt káromolta, de mentes maradt büntetése alól, hogyha mohamedán hitre tért. Emberölésért 400, paráználkodásért, — vagyoni viszonyaihoz mérten, — a nő 300, 250, 200, a férfi 200, 150, 100 oszporát fizetett. Fejbeverésnek 100 oszpora volt a bírsága, ha a sérültnek ágyban kellett feködni. Véletlen haláleset, úgymint kútbaesés, falomlás, mennykőütés, vagy a határban talált meggyilkolt ember hullája után a községnek kellett bírságot fizetni. Minthogy a szandsákbég osztozott a szpáhival (a földesúrral) a bírságban, hiábavaló volt a föllebbezés. Saját jobbágysai fölött török területen is volt bírói hatalma a magyar földesúrnak.

A keresztény alattvalók mostoha sorsát mi sem mutatja jobban, mint a sokféle adó. Fő adók voltak: a földadó, mint császári adó; a *szpáhia* (tized), mint földesúri haszonrészesedés és a *harács* (fejadó), melyet a személyes szabadság megváltásáért kellett fizetni és pedig minden telek után 500 oszporát.

Személyi adók voltak: a menyasszony-adó, nőtlenségi-adó, házasságkötési-adó és a többi.

Volt ezenkívül sok mindenféle *alkalmi adó*, így: örökösödési-adó, építési-adó (építés, újraépítés, templom-építés címén), tömlőc-váltság-adó, nyargaló-adó (fogoly kiváltási ügyben), hadi-adó és egyéb mindenféle, melyek közül legérdekesebb volt az adónyugtakiállítási-adó. És ezt a sokféle adót mind könnyörtelenül behajtották, sőt ezeken felül jogtalanul kivetett adókat is szedtek! Termények után természetben adták a tizedet, mely azonban mindig több volt a tíz százaléknál, sőt néha a termés elét is meghaladta. Tizedet kellett adni a búza, rozs, zab, marha, juh, sertés, méh, rókabőr és a többi után.

Adózási rendszerükben helyet talált a fogyasztási adó is, melyet a helyi fogyasztásra szánt árúk után kel-

lett fizetni. Egy 1550. évi jegyzék szerint ezt a *bádsszijah*-ot főként olaj, búza, szőlő, sajt, só és édességek után fizették. A vágási illetéket, mivel Vácon vasárnap vágtek marhát, vasárnap rótták le és nem a fogyasztás alkalmával. ³

Hogy mennyi mindenféle módon zsarolták és sanyargatták a népet, csak ezt a néhány esetet soroljuk fel: a keresztény dajkának robot fejében szoptatni kellett a török gyermeket; nagyobb gyermekeket elhurcoltak és besorozták a janicsárok közé; gyermekeket és nőket túszul vittek a várba annak biztosítására, hogy a férfiak elvégzik a reájuk kiszabott munkát; ha pribék (keresztény vallásról áttért török) megszökött, ráfogták a falusiakra, hogy ők szöktették meg és fizetniök kellett; ha rab szökött el, a váltságdíjat a község fizette; ha az állatok tilalmasba tévedtek, a községet büntették meg.

Ám ezekben nem merült még ki a sokat sanyargatott jobbágy adófizetési kötelezettsége, keresztény részre is kellett adót fizetnie: a magyar királynak dikát, a váci püspöknek dézsmát, volt magyar földesurának adót vagy ennek fejében szolgálatot kellett teljesítenie. Kecskemét város a püspöki tizedet nem természetben adta, hanem hasznobért fizetett: „Az Arendárul való adót Nagy Szombatban a váci Püspöknek esztendőnkint szokták felvinni: Arany Nro 100, ahoz egy szőnyeg, skarlát, item egy pár csizma“. ¹⁶⁾

Fizetni sokféle pénzzel lehetett, mert különböző pénznemek voltak forgalomban: arany-, ezüsttallér, forint, timon, lepér, öreggaras, aprógaras, ezüstpiaszter, oszpora, denár, poltúra és a többi. Minthogy azonban a pénznemekben való válogatás és az átszámítás önkényes volt s a török mindig kevesebbet adott érték, mint amennyi a forgalmi értékük volt, tetemes veszteség érte a fizetőt.

A sokféle adózás és más megterhelés mellett méltatlan bánásmódban volt része előljárónak, egyesnek egya-

¹⁶⁾ „Memoriale Az Adórul“ 1677—1690. évekről. (Hornyik II. 512.)

ránt. A címük, nevük, megszólításuk előszóval és levélben: *hitetlen kutya, eb és disznó* volt s utána tették: „Allah pusztítson el!” Majd a nyomatékos fenyegetés következett: „ha ezt a méltóságos úri parancsolatomat hátatok mögé vetitek, török úri mohameti hitemre mondom, hogy még az édesanyátoktól szopott tej is keserűre fordul!” A minduntalan megismétlődő életveszélyes fenyegetést, a karóbahúzást, pálcáztatást s a többit az előljárók és jobbagyok úgy megszokták, hogy ügyet sem vetettek rá.

1684-, illetve 1686-ban Vác is felszabadult a török nyomasztó uralma alól, de azért lakosságának nyomora és szenvedése nem szűnt meg. A várból nem maradt fenn egyéb néhány kormos és füstös falnál, az annyszor elhamvasztott város pedig csak néhány rozoga viskóból állott. Az utcákat romok törmeléke és szemét rútitotta.¹⁷⁾

---

¹⁷⁾ Közel száz — általam 85 ismert — rézmetszetű kép őrizte meg számunkra a török város képét. A rajzoló és metszők eljöttek ide, hogy megtekintsék a sokat szenvedett várost, melyet azonban már csak az ostrom után láttak s mint ilyen romokban heverve ábrázoltak. Ezek a rajzok a város valószínű alakján felül a lakosság életére és ruházkodására is fényt vetnek, sok művelődéstörténeti tanulságot rejtegetnek és sok változatos dolgot örökítenek meg, így ostromjeleneteket, katonáskodást, hadimozdulatokat, béketárgyalásokat, lakodalmi meneteket, kivégzéseket, piláfsütést, tevéket, hadikutyt és a többit.

ÖTÖDIK FEJEZET

A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN

Te ősi város, örök ifjan
Legyőzni látszol az időt.
Míg benned új nép váltva támad,
Te változatlan nézed őt.
Viz Zoltán.

Új fejezet kezdődik Vác életének történetében a török kiűzése után. Új életet kellett elővarázsolni a dűlendező romok közül. Elülről kellett kezdeni mindent. Új várost kellett építeni, új intézményeket létesíteni, új lehetőségeket biztosítani az emberi munka folytatására és mindenek előtt ismét benépesíteni a várost, melynek alig volt lakossága. Az ütközet elől elmenekültek az emberek. A török várórség a katonasággal együtt elvonult. Az ő védelmük alatt követte őket a polgári elem. Kitakarodásuk után húsz embert sem találtak a rombolás és pusztulás szomorú képét mutató városban.¹⁾

A törzslakosság, mely az utolsó ütközetek alatt a Naszál alatti erdőségben és a szentendrei szigeten vonta meg magát, lassan visszazárlingózott, mert erősakaratú és szívóskitartású volt, olyan mint a pók, melynek hálóját hiába söpri le minden reggel a szorgos szobaleány, bizakodó kedvvel csakhamar újrászövi. Itt rekedt néhány török is és kereszténnyé vált. Az ütközetben résztvevő német, spanyol és olasz katonák közül többen alapítottak itt családot. Gyér lakosság volt ez együttesen is és még így is megfogytakozott a számuk, mert Kéry János püspök földesúri hatalmánál fogva kitiltotta a városból az őslakókat, mivelhogy reformátusok voltak.

1544-ben, mikor a város török uralom alá került, a

¹⁾ Berkes András nagyprépost jelentése Dvornikovich püspökhöz.

papok szétrebbentek s az elárvult nyáj szétszóródott. Kevés volt a pásztor s a néppel senki sem törődött. A kanonokok a nógrádi várban ásták el a káptalan kincseit, elmenekültek és a kor süllyedt erkölcsének áldozatává lettek. Így Serédy Gáspár örkanonok a nagyvárad egyház kincseit leltározta, lefoglalta s részben a maga céljaira fordította. Majd katonákat fogadott és vezérelte őket, birtokba vette a sárospataki plébániát, azután kassai várkapitány lett és nagyterjedelmű birtokokat szerzett. Brodaries halála után a püspökség zálogbirtok lett, majd címetessé vált, mert a püspökök kiszorultak székhelyükről. Minthogy a püspököknek nem volt többé joghatóságuk, de megfelelő jövedelmük sem s így nem viselhették főpásztori kötelességeik terheit sem. Minthogy nem tarthattak szemináriumot, papokat sem nevelhettek. A régiiek kihaltak vagy az új vallás hirdetői közé álltak, egy-két buzgó ferencrendi szerzetes leszámításával a lelkipásztori teendőket világi egyének úgynevezett licentiatások végezték, természetesen minden hittudományi képzettség és a vallás magasztos ihletése nélkül. Ezek a felpapok — ahogy a török hívta őket — kereszteltek, eskettek, temettek, az istentiszteleteken előimádkoztak és írott prédikációkat olvastak fel s emez egyházi cselekményeik végzése közben bő fekete talárt és karinget viseltek. A török hódítók nemcsak törődtek a magyar lakosság vallásával — egyébként is Szapolyai János pártján voltak — s így a református vallás csakhamar elterjedt, a katolikus pedig elpusztult. A felszabadító hadjárat után a Kollonics-tervezet szerint csak egy vallás, a katolikus lehetett az egész országban, mire Kéry János püspök a kormány szigorú utasítására visszakövetelte a reformátusoktól a Konstantin-téren állott Szent Mihály-templomot, megtiltotta a prédikátor fizetését és a pásztor nélkül maradt nyájat visszatartotta a katolikus egyházba. Azokat pedig, akik továbbra is ragaszkodtak hitükhöz, kitiltotta a városból. Így széledtek szét Vác legrégibb lakói a szomszéd községekbe,

ahonnét azonban be kellett hozniok újszülött gyermekeiket keresztelés végett Vádra a domonkosokhoz. Egy negyedszázad telt el, amikor Kollonics Zsigmond püspök megengedte, hogy a város északi határában saját egyházi intézményeket létesítsenek és önálló községi életet éljenek, de a városba csak közel száz év múlva — 1781-ben — jöhettek be²⁾.

A város jellegét mindenkor püspöki székhelye adta meg. Mikor püspökeink ismét visszatértek ősi székhelyükre, azonnal hozzáfogtak a rombadöntött és kihalt város újjáépítéséhez: visszaszerezték elvesztett egyházi jószágait, újból felállították a káptalant, plébániákat szerveztek, templomokat építettek és telepítések által benépesítették a várost. A nagyterjedelmű püspöki birtok megdolgoztatása miatt megfelelő munkaerőre volt szükség. Ezt a munkaerőt megszerezni legfőbb gondjuk volt a püspök-földesuraknak. Külső országokból különféle kedvezményekkel édesgettek ide telepéseket és intézményesen biztosították megélhetésüket. Már három évre, hogy végleg keresztény kézre jutott a város, szerződött Bendő István plébános Balogh Miklós püspök nevében Büllam Konráddal arranézve, hogy milyen feltételek mellett települjön le német nemzetiségű polgártársaival a városba. Eme szerződés értelmében a települők a török által birt épületeket kapták és a közterhek viselése alól föl voltak mentve. Egyéb telekért sem kellett fizetniök és szabadon használhatták a város kocsmáit és mészárszékeit.

De a kormánynak is gondja volt rá, hogy a töröktől visszafoglalt várakat és városokat újraépítsék és benépesítsék. Ezért rendeleteket adott ki, hogy az omladékokat kihordják és a német tartományokból kőművesek,

²⁾ Karcsú Deseritiusra és Lampéra hivatkozással ismételtlen is azt állítja, hogy a reformátusoknak püspökségük volt Vácon, (állítólag Bocskay állította fel 1605-ben), ez azonban nem felel meg a valóságnak. Vácon nem superintendentia (püspökség), hanem senioratus volt, ami az esperességnek felel meg. Két prédikátora volt az időben a városnak: az egyik a várban, a másik a városban működött.

ácsok, kovácsok, asztalosok és egyéb mesteremberek települjenek az elpusztult városokba. Evégből a bécsi kamara gyámkodása alatt alakult budai kamara inspektora, nemes Werlein János István, 1687-ben külön kamarai társulatot küldött ki Vádra, hogy a készülő telekkönyv számára összeírja a földbirtokokat, telkeket és házakat, valamint a polgárokat, hogy látni lehessen, milyen nap-szám szerinti, holdas vagy negyedtelek jutott mindenkinek.

A püspök-földesúr által adó- és robotmentességgel ide édesgetett német gyarmatosok családostul-rokonostul összeállva egy tömegbe jöttek be. Együvé tartozásuk és rokonságuk érzete egymásra utalta őket továbbra is és misem természetesebb, mint az, hogy új helyükön is igyekeztek együtt maradni, amiért egymás szomszédságában telepedtek le. Az új telepések aligha voltak jó-módban, mert hiszen a vagyonos lakosság nem szokta elhagyni családi tűzhelyét és nem megy idegenbe szerencsét próbálni, ezért szívesen vették a püspök-földesúr ajándékát és örömmel telepedtek a felhagyott vár köré s annak falaiból és köveiből építették új otthonukat. Külön iskolájuk és bírájuk volt. Az általuk lakott alsó városvéget nagyon sokáig *Németváros*-nak hívták.

Majd tótajkú parasztok szivárogtak le a Felvidékről. Nagyon szegények voltak, mert — mint később jöveők — a legrosszabb helyet kapták, magát a várat, ahol már falakat nem, csak törmeléket találtak. De ez is elég volt nekik arra, hogy belőle családi fészket magrakják. Így keletkezett a *Tótváros*.

A város csak nagyon lassan népesült be. Még 1699-ben is, amikor Tollius Jakab átkutatta a várost, csak néhány családot talált. Szőlőkunyhókban rejtőzködtek és egészen műveletlenül hagyták földjeiket. Az 1715. évi összeíráskor már 141 család lakta a várost, 43 pedig Kisvácot, vagyis a két község lakossága nem haladta meg az ezret; de öt év múlva már körülbelül 1200-ra szaporodott. (Pestnek ugyanakkor 2706 lakója volt, 1696-ban pedig még a 2000-et sem érte el.)

Lipót császár-király a felszabadítás után a fegyver jogán — *jure armorum* — hódított területnek tekintette az országot és katonai uralom alá vetette. Az idegen katonaság galádul visszaélt hatalmával, kíméletlenül fosztogatta és embertelenül kínozta a szinte rabszolga-sorban sínylődő népet. A mértéktelen garázdálkodások és szörnyű kegyetlenségek következtében támadt nagyfokú elégedetlenség és elviselhetetlen elkeseredés II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában robbant ki. A háború folyamán Vác környéke gyakran volt hadműveletek színtere, de a várost és lakosságát a fejedelem védelmébe vette. Oltalomlevélben megtiltotta, hogy bárki is bemenjen a városba s a lakosságot háborítsa vagy épen károsítsa³⁾. A háborús állapot azonban így is megakasztotta a város fejlődésének nyugodt menetét és a lakosság számát erősen megapasztotta. A magyarságra uszított rácok felgyújtották a várost és elhamvasztották levéltárát. A pestis rettenetes pusztítást vitt véghez a kurucok táborában és áldozatul kívánta Vác várparancsnokát, az öreg Bottyán János tábornokot is. Sokan haltak meg a város lakói közül is.

Főpapjaink mindent elkövettek a város felvirágoztatása érdekében és mindenkor szívükön viselték híveik értelmi, erkölcsi és vallási gondozását. Berkes András nagyprépostnak nagy érdemei voltak a papnevelő felállításában, továbbá a piaristák és a ferencrendiek Vácra telepítésében. Kollonics püspök több üdvös rendeletet adott ki, sok hasznos szerződést kötött a város javára és sokat fáradozott azon, hogy a város régi szabadalmait, kiváltságait visszaszerezze. Kisvác alapítása is az ő nevéhez fűződik. Gróf Althann M. Frigyes és gróf Althann M. Károly püspökök nagyarányú építkezéseikkel nyújtottak munkaalkalmat székvárosuk lakosságának és mintegy

³⁾ A dicsőséges fejedelem szabadságharcának látható emlékei múzeumunkban a kosdi táborozásából és a romhányi csataterőről való kuruc-fegyverek és egy — a cselőtei erdőben elföldelt magyar vitéz csontvázán talált — kucsma.

szálláscsinálói voltak a nagy Migazzinak. Egymásután törték ég felé a ferencrendiek, a fehérek és a piaristák templomtornyai, felépült a Hétkápolna, Rókus és Kálvária, majd a Nagytemplom kupolája szökik magasba az Esterházy püspök által kisajátított és lerombolt házak helyén és sorjában emelkednek a mostani fegyház és irgalmas rendház kápolnatornyai, valamint — még az utcára való egyenes kijárással — a görögök és reformátusok templomai. Ezek a templomok, valamint a középületek mindegyike s a nagyobb magánházak legtöbbje a barokk stílus jegyeit hordozza magán és megszabja városunknak évszázadokra kiható barokk jellegét.

Noha a város a püspökök földesúri hatósága alatt állott, a püspökök enyhén kezelték földesúri jogaikat és inkább voltak a város nagylelkű jótevői és a lakosság szerető atyái, mint törvényekhez mereven ragaszkodó parancsolói, noha a tizedet szigorúan megkivánták, mert ez honvédelemért járt. A város szabadsága korlátok közé volt szorítva, a püspök a bíró választására és községi viszonyok szabályozására befolyást gyakorolt. Ezt a hatalmát nem közvetlenül, hanem a jószágkormányzó útján érvényesítette. Ezek hatalmi túlkapásai miatt voltak néha súrlódások az uradalom és az előjáróság között, de ezek nem zavarták meg a jó viszonyt a két hatóság között, mert a püspökök a város sorsának irányításában mindenkor szívvel-lélekkel és áldozatos tettekkel vettek részt. Le kell szögeznünk, hogy a városi hatóság is hivatása magaslatán állott és közigazgatási működésében mindig a város érdekeit nézte és atyai bánásmódot tanúsított a lakossággal szemben. Ez a gyöngéd érdeklődés és figyelmes gondoskodás a legjelentéktelenebbnek látszó vonatkozásban is föltalálható. Így például a kofáknak nem volt szabad a falusiak által a váci piacra behozott árukat megvásárolni. (1738. március 24-i tanácsi határozat), csak délután 2 órától lehetett a kenyérsütőknek gabonát vásárolniok, amikor már a lakosság ellátta magát; vásár első

napján csak a helybeliek árulhattak, a vidékieknek csupán másnap volt megengedve. (Ekkor már megvolt Vácnak — abban az időben híres — messze vidékre kiterjedő négy országos vásárja.) A paráznaságot űző személyeket megkorbácsolás után kiutasították a városból. (1750). A káromkodók megfenyítésére egy 40 font súlyú köpenyeget csináltatott a tanács, a bűnösnek ezt meghatározott időtartamra nyilvánosan kellett viselnie a napali órákban (1744). Az istenkáromló bűnös szokásának melegágya lehetett a sok kocsmá. 1740-ben az akkor 4,000 lakost számláló városban 21 kocsmá felállítására adott engedelmet a tanács, melynek tagjai voltak a leggyakoribb vendégek. Erre vall az uradalom által 1751. január 4-én közzétett rendelet 5. pontja: „Mivel nem illő, hogy az tanácsbeliek, főképp éjjeli időben kortsmákba járjanak és ott tántzoljanak, kártyázzanak vagy másképp mulassanak, noha inkább kötelességük volna másoknak jó példával világítani előre és az ilyenektől másokat elvonni, amiért is nékiek az kortsmái mulatozások ezennel súlyos uradalmi büntetés terhe alatt megtiltatnak“.

A hatóság és a lakosság túlnyomó része német volt. A városnak akkorában egyetlen plébániáján német domonkosok végezték a lelkészkedést. Ők irányították egyszersmind a polgárság szellemi művelődését is, míg a plébániával nem bíró ferencesek az őstermelő magyar köznép lelki világát formálták. Noha a magyar elem számszerint nagyobb volt, nem vett részt a város társadalmi életében s így a város ügyeinek vezetésében háttérbe szorult, amiért a város jellege német maradt.

Az előkelőbb és tehetősebb polgárok a Nagypiacon és Főúton állott házaikban laktak. A többi utca teljesen falusias volt, mint aminő szegényes, kisméretű falusi jellegű életet folytatott a polgárság. Egyszerű és józan volt az életmódjuk, mert munkából, takarékosagból és erkölcsös-ségből fonódott össze életfelfogásuk. Az egymásközötti érintkezés családias volt. A napi munka után erőgyűjtő

pihenés következett. Vasárnaponkint fölkeresték a városvégi térségeket és ott táncra perdültek. Noha sörfőzőház is volt a városban, mégis minden ház maga főzte a sörét. A szorgos háziasszony otthon főzte a szappant, készítette a gyertyát és nemcsak a saját, hanem a családtagok öltözkését is ő foltozta és varrta.

A polgárság jobbára ipari foglalkozást űzött és céhekben fejtette ki működését. Céheinknek jó híre volt és számban is meghaladták Pest szabad királyi város céheit. A váci céhek alakulásuk sorrendjében így következtek: csizmadiák (1664), magyar vargák (1695), kádárok (1696), fazekasok (1698), magyar szabók (1699), magyar és német szűcsök (1699), ruhafestők (1711), szijgyártók, nyergesek és sarkantyúsok vagy csiszárok (1714), gombkötők (1718), német szabók (1722), kerékgyártók és kovácsok (1725), német vargák (1728), magyar és német takácsok (1730), kőművesek és kőfaragók (1731), borbélyok (1739) és még több céh, melyek céhlevelei azonban ismeretlenek. Volt még Vácon egy sörfőző, egy kelmefestő és egy hajós céh.⁴⁾ Az itt felsorolt foglalkozások nagy száma már magában mutatja, hogy városunk ipara országos viszonylatban is jelentékeny volt.

A természet bőkezűségéből termékeny föld minden gabonanemű termesztésére alkalmas volt. A földművelésben a két- és háromnyomásos rendszer dívott. A tömeges termesztés tárgyai voltak a búza, kétszeres, rozs, árpa és zab. A termést asztagba rakták, mert csűr nem volt. A cséplés 4—6 lóval vagy ökörral folyt. A gabonát nem magtárakba, hanem földbeásott vermekbe helyezték. A föld jövedelme és értéke csekély volt. A búza mérőjének átlagos ára 1—2 forint közt váltakozott.⁵⁾ De a földművelő parasztság gazdasági tevékenysége nem csupán gabonaneműek termesztésére szorítkozott, hanem ezekkel karöltve

⁴⁾ 1712. évi vármegyei összeírás.

⁵⁾ A pesti mérő 93'747 liter, a pozsonyi 62'498. Mérő helyett a köből vagy kila elnevezés is használatos volt.

kapásnövények, takarmány, repce, komló, kerti vetemények és gyümölcs termelésére is kiterjedt. Legelterjedtebb volt a burgonya, kukorica, bab, fekete és hónapos retek, karfiol, kalarábé, káposzta és dinnye. (A görögdinnyét jóval a sárga után kezdték termesztetni.) A gyümölcsfajok közül az alma, körte és szilva volt általánosan elterjedve, de ismerték a piszkét és ribizkét is. A szőlőművelés mind nagyobb arányokat öltött, mert a bort kezdték Lengyelországba szállítani. A bortermelés eleinte nem terjedt túl a fogyasztás körén, ami egyébként, — tekintve, hogy minden kocsmára körülbelül 200 ember jutott és az otthoni fogyasztás is számottevő volt — igen jelentékeny lehetett. Mint-hogy a legelők a két- háromnyomásos gazdálkodási rendszer mellett is közösek maradtak, az állattenyésztés is virágzott. Jelentékeny volt a szarvasmarha, a ló, a juh és a sertés tenyésztése.

A paraszt ruházata durva köpeny volt. Fején báránybőrből készült hegyes süveget viselt. Nyáron ingben és lenge magyarban járt. Az asszonyok sokráncú bokorugrós szoknyát és bársonypruszlíkot hordtak.

Az ipar fejlődése és a gazdasági termények értékesítése élénk forgalmat indított meg az árúk adásában és vételében s vásárok tartását tette szükségessé. Az év minden időszakára eső vásárok csakhamar híresekké váltak csak úgy mint a XVI. és XVII. század váci vásárjai. A gyümölcs piac a Dunaparton volt. Az emeletmagasságra rakott dinnyéket ugyancsak megbámulták a külföldi kereskedők. Az eleinte kizárólag német kereskedőknek hatalmas versenytársai támadtak a Macedóniából kivándorolt görögökben, akik török alattvalók voltak és itt megtelepedtek. 1733-ban már kereskedelmi társaságot alakítottak. Szorgalmukkal és élelmességükkel a város hasznos és tekintélyes polgáraivá váltak, idővel érzésben és nyelvben magyarok lettek.

A lakosság száma állandóan nőtt. Nagy volt a természetes szaporodás is. Kemény nemzedék volt: sok

gyermeket nemzettek és gyakoriak voltak a hármaskövek. A Felvidékről vándorló iparoslegények telepedtek le mestereknek, Ausztriából és más német birodalmi tartományokból újabb bevándorlók és települők jöttek. 1740-ben a lélekszám már elérte a 4.000-ret. Ám a következő évben ismét megfogyatkozott a lakosság. Ugyanis 1738-ban III. Károly király második török háborújakor állandóan kétháromezer katona volt Vácon elszállásolva, ezek behurcolták a városba a döghalált, a pestist, amely 1740. február 5-ig a lakosságot valósággal megtizedelte, — a város népességének tizedrészét, (385 embert) pusztított el, — noha a vármegye súlyos megterhelést jelentő szigorú vesztegzárt rendelt el.⁶⁾ A vesztegzárhirdetményt 1741. február 12-én

*) A várost körülzáró veszteglővonal, valamint az őrhelyek beosztása és elrendezése az Országos Levéltár Acta pestilentialia iratcsomói közt őrzött gróf Balassa Pál 1740. szeptember 29-i felterjesztésének ily című mellékletében maradt reánk: *Specificatio stationum et vigiliarum in linea civitatem episcopalem Vacienssem praecedente, uti et continuative, excludis possessionibus Kosd et Pencz noviter ducta usque possessionem Csűvár locatarum, residuis stationibus usque possessionem Lőrinczy in statu quo relictis.* Szövegét dr. Magyary-Kossa Gyula kivonatos magyar fordításban adja a Magyar Orvosi Emlékek II. kötetének 149. lapján: 1. őrállomás (statio) a Duna partján, a Verőcztől Vácra vivő országúton (via regia): egy commissarius, egy kerülő (obequitator), három hajdú. — 2. állomás: a váci szőlők alatt, az előbbtől 200 lépésre (úgy, hogy az első állomás embereit lássák): két hajdú. — 3. állomás: két hajdú a dombon, 600 lépésre az előbbtől, úgy, hogy lássák az előbbi állomáson levő embereket. — 4. állomás: két hajdú a domb oldalában (úgy, hogy az előbbi állomáson levőket lássák), 250 lépésnyire az előbbi állomástól. — 5. állomás: két hajdú egy másik domb tetején, az előbbtől 400 lépésnyire. — 6. állomás: két hajdú egy harmadik domb tetején, 600 lépésre az előbbtől. — 7. állomás: két hajdú a váci szőlőktől jövő úton, 300 lépésre az előbbtől. — 8. állomás: két hajdú további 300 lépésre. — 9. állomás: két hajdú a hegy alján, a folyó mellett, 390 lépésre az előbbtől. — 10. állomás: két hajdú a Katalin-hídnál, 346 lépésre az előbbtől. — 11—14. állomás: két-két hajdú az ezen hídhöz vezető úton, 300—300 lépésre egymástól. — 15. állomás: két hajdú a kisváci úton (350 lépésre az előbbtől). — 16. állomás: két hajdú a másik kisváci úton (270 lépésre az előbbtől). — 17. állomás: két hajdú a nőtinci s gyalogút mellett (ad semitam Nütinciensem). — 18—19. állomás: két hajdú a hegy végén s a folyó mellett (360, illetve 800 lépésre). — 20—21. állomás: két-két hajdú a Kosd felé vezető úton, 500, illetve 730 lépésnyire egymástól. — 22—23. állomás: a völgy feletti úton, ugyanúgy. — 24. állomás: két hajdú a Kosdról Gyadára vezető út melletti völgyben, és így tovább, mindenütt 300—400 lépésre állított hajdúkkal. A 2—4 commissarius a penczi úton, továbbá az acsai csárda mellett és Kállón volt elhelyezve.

vették le a város kapuiról, miből az tűnik ki, hogy a járvány télen is dúlt. A nép hétről-hétre, hónapról-hónapra látta, mint hálnak a gyermekek, ifjak és vének, de nem dőbbsent meg, nem félt és nem siratta halottait, hanem megnyugvást keltő alázatos lélekkel viselte a súlyos csapást, mert Isten büntetésének tekintette. Sokan megfogadták, hogy minden szombaton délután megtartóztatják magukat az úgynevezett szolgálai munkától, 1744. december 31-én pedig a városi bírák, tanácsbeliek és többi tisztviselők a Nagytemplom főoltáránál Kaló Ferenc püspöki helynök és Würth Ferenc főesperes előtt az egész lakosság nevében esküvel erősített ünnepi fogadalmat tettek, hogy augusztus 16-át, mint Szent Rókus napját e gyászos idő emlékeül örök időre megünneplik.

Járványszolgának, halotthordozónak, taligásnak csak kevés ember jelentkezett, pedig a városi tanács nagyon kedvezett nekik, sőt a járvány megszűnte után is jutalmazta szolgálataikat. Így Kraupner Jakab halotthordozót fölmentette az adófizetés alól, a járvány alatt elhalt Siebert Vencel halottvivő özvegyének az Arany Hordó üresedésben volt kocsmabérletét engedte át. Franyó Györgynének pedig hét évi adóhátralékát engedte el, mert a halottvivőket házába szállásolták. A nép ellenszenvvel viselkedett a pestisorvosok iránt, mivel szentül meg voltak róla győződve, hogy ők hintegetik szét a nép közt a veszedelmes járvány mérgét. Meiszner Mihály Ferenc budai sebészt a föllázadt csöcselék úgy összeverte, hogy belehalt sebeibe. Az okleveles orvos ritka volt még ekkor az egész országban. A gyógyítást sebészborbélyok végezték. Ezek jórésze a nálunk járt német és osztrák hadak katonai chirurgaiból került ki s különösen Buda, Pest és Vác környékén telepedett le nagy számmal.⁷⁾ Althann Mihály Károly püspök Olaszországból hozatott orvost Caropholó József személyében. Ez a derék orvos éveken át ingyen gyógyította a város betegeit, amiért a tanács 1754-ben 150 ré-

⁷⁾ Pestmegyei Levéltár 1767. fasc. XIII. No. 45.

nesforint tiszteletdíjat szavazott meg számára. Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy súlyos orvosi műtétek előtt szokás volt a betegnek a haldoklók szentségeit föladni, a pap aztán ott maradt és végignézte az operációt.

A hitélet terén ebben az időben a vallásos bugzgalom még felekezeti türelmetlenséggel párosult. Templomokat és kápolnákat emeltek, de a protestánsokat üldözték, mert a király és a püspökök a vallás egységében látták az ország erejét. Kosdon, Szadán, Veresegyházán, Kisménediben s több helyen visszafoglalták az eredetileg katolikusok által emelt kálvinista templomokat, a lakosokat pedig börtönre vetették és úgy kényszerítették, hogy fizessék a plébánost. Berkes nagyprépost egy patert küldött ki a húsvéti ünnepekre Rádra és megparancsolta az előljáróságának, hogy „ha a luteránusok és kálvinisták misére nem mennének, a prédikációra elmenjenek, különben nem fogják elkerülni a kemény büntetést.” 1733-ban a görögkeleti vallású kereskedők csak úgy kaptak települési engedélyt, hogy a legtávolabbról sem volt szabad megkísérelniük vallásuk gyakorlását. Csak félszázad elmúltával, — II. József szabadelvű uralkodása idején, — 1784-ben kaptak engedelmet arra is, hogy a maguk módján imádják az Istent.

HATODIK FEJEZET

MIGAZZI PÜSPÖK KORÁBAN ÉS A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

Dulce natale solum.

(Édes a szülőföld).

Horatius.

Gróf Migazzi Kristóf bíboros-püspök nevével Vác történetének egyik legszebb korát jelöljük. 25 évi kormányzása alatt fölvirágoztatta a várost — mely neki köszönheti mai alakját — és előmozdította lakosságának jólétét. Templomokat és palotákat emelt, intézményeket létesített, iskolákat alapított, modern zenekart szervezett, bőkezűen támogatta a társulatokat, atyai jóindulattal viselte szívéen székvárosa lakóinak ügyeit. Mindenre kiterjedő figyelemmel gondoskodott jólétükről, sőt hogy növelje a lakosság számát, földműveseket és szőlőmunkásokat telepített Vácra. Ingyen jobbágytelket, épületfát, szőlővesszőt és vetőmagot adott nekik s három évi adómentességet biztosított. (A három év elteltével az országos adón kívül fizetni kellett a földesúri kilencedet, a papi tizedet, továbbá évi 4 forintot, 1 ludat, 2 kakast, 20 tojást és 1 itce vaját; szolgáltatni kellett végül a megfelelő robotot, melyet azonban meglehetett váltani. Atyai gondoskodása kiterjedt a város közigazgatására is. Segédpüspökével 1763-ban városrendezési tervet és szabályrendeletet készíttetett s a tanácsot maga elé rendelve pontról-pontra ismertette a magisztrátus és Vác püspöki város reformjait illető Statutumokat. Sok bölcs és hasznos intézkedést találunk Migazzi püspök eme rendtartásában. Így elrendelte, hogy a városi pénztárt két kulccsal kell ellátni s egyiket a tanács, másikat a praeceptor kezére bízni. Megparancsolta, hogy a vízi puskákat állandóan készenlétben

tartsák s ha a tüzesetkor a város lovai nem volnának kéznél, a lótulajdonosok 6 forint büntetés terhe alatt tartoznak lovaikat befogni s a tűzoltó-eszközöket a tűzvész helyére vontatni. Az utcák tisztántartása végett megparancsolta, hogy minden háztulajdonos söpörje föl szombatunkint a háza előtti utcarészt és hordja rakásra a sarat és szemetet, hogy a városi kocsira könnyebben lehessen fölrakni. Egyébként az utcák nem voltak még ekkor kikövezve.¹⁾

Migazzi püspök figyelme a lakosság minden életmegnyilvánulására kiterjedt és minden cselekvését befolyásolta. Eltiltotta a pipázást, büntette a káromkodást, beleavatkozott még a mulatozásaiba is, fékezte játékszenvedélyüket,²⁾ örködött erkölceik fölött s ezért megszüntette a fonóházi összejöveteleket, megállapította a termények árát és nem engedte alattvalóit kiuzsorázni, miért is elrendelte, hogy aki 6 %-nál nagyobb kamatot szed, az elveszíti a tőkéjét.

Egyéb intézkedések és intézmények is tanuskodnak Migazzi püspök szociális érzékéről. Így egy 30 beteg befogadására alkalmas kórházat s a munka, kor és betegség következtében elgyengültek számára két szegényházat alapított. Egyet a férfiak, egyet a nők részére. Ezeket a népjóléti intézményeket alapítványokból és adományokból tartották fenn. Kezelésükkel egy kanonok volt megbízva. Nem kerülték ki Migazzi figyelmét a lakosság életét és testi épségét veszélyeztető kutyák sem. Mikor 1770-

¹⁾ Nemleges irányban állapítja ezt meg Eger város 1767. március 31-i protokolluma: az Utcáknak Kövel való rakatására Szükséges Mestereket Sem Váczon és több Helyeken nem lehet kapni. (Közli Breznay Imre: Eger a XVIII. században I. 278.)

²⁾ Hogy milyen féktelen volt a kártya, hazárdjáték szenvedélye, az a játék sokféle neméből is kitűnik. Vigan járta ebben az időben a vingt-et-un (a huszonegy), a trente-et-quarante, a quindici, a moline (malom), a fáraó, a ferbli, a durák, a biribis, a drumadam, a mariandli, a landsknecht, a viganójáték, a lutri, az olla fortuna (szerencsekerék) és a többi. (Kártyaadót már 1638-ban hozott be egy császári páten. Csak bélyeggel ellátott kártyát lehetett árusítani s csupán ilyenekkel volt szabad játszani.)

ben veszett kutyák garázdálkodtak, elrendelte, hogy a háztulajdonosok csak egy, a mészárosok pedig két kutyát tartsanak, ezeket is csak megkötözve. Azt, aki ennek a parancsnak nem engedelmeskedett, 14 napi börtönre s ha ez sem használt, kényszermunkára ítélték. Még a gyermekekre is kiterjedt a figyelme, nekik is biztosított keresztforrást: pamutkészítésre fogta őket.

Vác mint földesúri hatóság alatt álló város fölött első fokon nem a földesúri, hanem a városi tanács intézkedett s csak onnan került másodfokon a per az úriszék elé.

Az ikervárosok ügyeit külön előljáróság vezette. Mindeniknek meg volt a maga külön bírója és polgármestere, akik egyenkint 500 forint fizetést húztak. Püspök-Vác város tanácsa 12, Káptalan-Vácé 6 tagból állott.

A városnak még mindig német volt a jellege. Mind a népiskolában, mind a nemzeti vagy főelemi iskolában németül tanítottak. A piaristákat azonban minden erőszak alkalmazásával sem tudta a bécsi kormány rávenni arra, hogy németül szónokoljanak, de a tanítás nyelve a gondjaikra bízott tanintézetekben (a gimnáziumban és a konviktusban, majd pedig a Terezianumban) német és latin volt. Migazzi püspök ugyanis az elszegényedett nemes ifjak részére nevelőintézetet (konviktust) állított fel, mely azonban öt év múlva megszűnt, helyébe Mária Terézia királyi költségen a Tereziánumnak nevezett nemesi akadémiát alapította. Az Angolkisasszonyoknak Migazzi a saját palotájában adott hajlékot. A váci gimnázium országos hírnévre tett szert. Hat osztályát két bölcséleti osztály egészítette ki s előbb akadémiának, majd liceumnak nevezték. Hatalmas kultúrtényezőt jelentett ez, mert a papnevelő hittudományi karával kiegészítve, félegyetemnek felelt meg. Az érdemes piaristarend kiválóságai tanítottak ebben a felsőfokú iskolában, (Dezsericzky, Horányi, Szablik, Koppi, Dugonics, Pálya, Benyák és a többiek.) Munkásságuk azonban nem merült ki az iskolai tanításban

és nevelésben, hanem jelentékeny részt vettek a nemzeti műveltség emelését célzó törekvésekben is, sőt tanítványaik közül is többen lettek a tudományok és művészetek elismert nevű ápolói.

A vallásos élet ebben az időben már nem a felekezeti küzdelmekben merült ki, mint az előző korban, hanem belső tartalomban és intézményekben jelentkezett. Az igazi vallásos érzelmek ápolására és a keresztényi meggyőződés erősítésére maga Migazzi állított fel különböző hitbuzgalmi társaságokat (*Congregatio Doctrinae Christianae*, Krisztus szentséges testének társulata, *Confraternitas Trinitatis Waciensis* etc.) A hitélet föllendülését, valamint Isten dicsőségét és a szentek tiszteletét hirdették a Kálvária, a Hétkápolna, a Szentháromság-szobor, a hidak és terek díszes kőszobrai s a házak falának üregeibe elhelyezett szobrocskák és képek (Szűz Mária, Szent Flórián, Nepomuki Szent János.) Vasárnaponként déli 12 óráig az utcákat püspöki parancsra láncokkal zárták el, hogy a kocsik zörgése ne zavarja az ájtatoskodókat (1765. április 19-i tanácsülési rendelet). Esti 9 óra után már nem volt szabad a sötét utcákon botorkálni. Az éjjeli öröknek a város különböző pontjain minden órában hosszasan kellett énekelni, csak később — 1787. január 9-én — határozta el a tanács, hogy a jövőben ezekkel a szavakkal tartoznak a bakterok az időt jelenteni: „Hallja minden Háznak Ura, 10-et ütött már az óra. Ditsirtessék az Úr Jézus Krisztus!” Az éjjeli csendháborítókat szigorúan büntették.

A polgárság továbbra is megőrizte azokat a hagyományokat, melyeket elődeitől örökölt. Ezekből alakult ki a polgári erkölcs, mely büszkeségüket táplálta, önérzetüket erősítette. Éltető elemük a becsületes munka volt. Ennek eredménye biztosította anyagi függetlenségüket, melyből szabadságuk forrása bugyogott. A köznapok fáradalmait vasárnap délután a lőházi összejövetelekben pihenték ki. Becsületes és erkölcsös életet folytattak s céheikben

nagy gondossággal ápolták a vallásosságot. Vasárnaponként és ünnepeken szorgalmasan eljárak a templomba misét és szentbeszédet hallgatni. Még a nem katolikusoknak is meg kellett jelenniök az istentiszteleteken. A meg nem jelenőt felekezetre való tekintet nélkül szigorú pénzbüntetéssel sújtották. A közös áldozásról senkinek sem volt szabad elmaradni és kötelező volt mindenkinek résztvenni a körmeneteken, amelyeken a mesterek, legények és inasok saját zászlaik alatt vonultak ki. Az indokolatlanul elmaradókra több forintnyi pénzbüntetést róttak ki s ezt a bíróság behajtotta. Jó példaadás okából Migazzi püspök 1766. évi rendelkezése alapján a tanácsbeliek főünnepeken tartoztak — a bíró által előre megállapított sorrendben — fáklyatartásra vagy a mennyezet vitelére megjelenni. A törvényes ok nélkül elmaradó fizetéséből büntetésül minden egyes alkalommal levontak 1 forintot.

Migazzi püspök a szegényügyet is szabályozta. Csak az lehetett koldus, aki a város terheit viselve szegényedett el és a szentszéktől engedélyt kapott. Minden templom pitvarában perselyökkel ellátva ketten ülhettek. A perselyeket minden szombaton felnyitották és a bennük talált pénzt egyenlően osztották meg maguk között. Alalmazni gyűjtögetni csak szombaton volt szabad. Idegen kéregetőket a koldusbírák köteles panaszára illetőségi helyükre toloncolták. Azt, aki a bíró tudta nélkül idegent fogadott a házába, 3 forinttal büntették. A gyanús és rosszéletű személyeket megvizsgálták és kiűzték a városból. Az istenkáromlókat botbüntetéssel sújtották. Annak, aki pusztulni hagyta a házát, vagy a földjét elhanyagolta, a szomszédja ingyen használhatta 3 évig az ingatlanát, melyet ez idő eltelte után a tanács eladhatott.

A XVII. század végétől a XVIII. derekáig alakult céhek megszaporodtak. 1755-ben a szűrszabók, 1763-ban a mészárosok és 1770-ben az asztalosok céhével. Ebben az időben alakult még az ácsok, kötelesek, kalaposok,

szítások céhe is és még több nagyobb céh, melynek céhleveleit azonban nem ismerjük.

A barátok rendházuk udvarán egy külföldi mintára fölszerelt gyárszerű posztónyíró műhelyt állítottak fel, amelyből összes magyarországi rendházaik ruházati szükségletét látták el.

A bécsi kormány rendeletére össze kellett írni, hogy miféle iparcikkeket készítenek az országban. 1771-ben Vácon egy iparos közepes minőségű kordovánt csinált és 18 forintért adta köteget. Egy késes háromféle minőségben 5 forint 30 krajcár, 5 forint és 4 forint 12 krajcárjával készítette a kés tucatját. Két kalaposmester 4, 3 és 1 forintjával adta a kalapot. A nyomdászabadalmat 1775. június 23-án adta Mária Terézia Ambró Ferenc Ignácnak, aki azonban már öt évvel előbb megkezdte működését. A váci nyomdának egy évszázadon át kitűnő hírneve volt és valóságos kultúrmissziót teljesített azzal, hogy olcsó és tanulságos olvasmányt adott ponyvairodalmi termékeiben a nép kezébe. 1780-ban indította meg a Váczi Ó és Új Kalendáriumot, mely 8—10,000 példányszámával 57 éven át terjesztette a népművelést az egész ország területén. Igen élénk volt a halászat és a malomipar.

Az egykor híres vásárok nem vesztek régi jelentőségükből. Ez időtájt kapta a város a hetivásár-szabadalmát (1761). Az országos vásárok régebbek. A tavaszit vagy virágvasárnapit a nép magvásárnak hívta, mert ekkor szerezte be magszükségletét, a nyári- vagy Sarlósvásárt hagymavásárnak, mert rengeteg hagymát hoztak ekkor a piacra, az őszi- vagy Gálvásárt káposztavásárnak, a télit, mert karácsony hetében tartották, Tamásvásárnak. A kereskedés szabadságát féltékenyen őrizték s e végből vásárbírákat alkalmaztak. Ezek főként arra vigyáztak, hogy az idegeneket kapzsi kalmárok meg ne rövidítsék. Azt tartották, hogy jó vásár csak ott akadt, ahol jó cipőt süttöttek és olcsó bort mértek. Ez a két feltétel pedig meg volt a váci vásáron. Egy ittjárt utazó fel is jegyezte, hogy

Vácon jó a bor, de goromba a kocsmáros. Idegeneket, csavargókat magánlakásokba nem volt szabad befogadni, mert a közbiztonsági állapotok nem voltak rózsásak. A lakosság nyugalma gyakran zavarták meg Ilcsik és Jánoscsik rablóvezérek útonállásai. A néphagyomány szerint a Násznép-barlangban rejtették el zsákmányaikat, kincseiket. A nép még ma is kutat utánuk.

A burgonya eleinte kerti vetemény volt és csak 1760 után kezdett általánossá lenni. Migazzi mutatott példát a komlótermesztésre és selyemhernyótenyésztésre. E végből a szőlők között komlóskertet jelölt ki és 9000 gyökeret ültetett, továbbá elrendelte, hogy mindenkinek a földjén legyen egy darabka hely az eperfák részére, az elszáradt fák helyébe és az utcákra is eperfát ültessenek. Közbenjárására a helytartótanács 2000 darab eperfát osztatott szét a lakosság körében. A szőlő- és gyümölcstermelés nagyobb lendületet vett, ipari- és takarmánynövényeket is kezdtek termesztani és nagyobb súlyt helyeztek a kertművelésre. A két- és három vetésforgású gazdálkodásból Mária Terézia urbéri rendelete emelte ki a földművelő lakosságot. Most már az egész határt művelés alá kellett venni és a váltógazdaság elvét érvényesíteni. Véget vetettek az ugarolásnak, fogytak a mezők, a rétek helyét mesterséges takarmánnyal bevetett területek foglalták el. Gondot fordítottak a föld följavítására is. Vizsgálni kezdték a váci földek talajviszonyait és Szabó József püspöki szertartó 1793-ban Vátzi Gabona címen magyar és német nyelven könyvet adott ki a Vácon négy év alatt szerzett gazdasági tapasztalatairól, melyek eredményeként az ő módszere szerint már első alkalommal a rendesnél kétszerre nagyobb termést hozott a váci föld. A belterjes mezőgazdaság mellett megindult az okszerű állattenyésztés is. Addig nem ismerték még a marhák istállózását. Az élelmes görög és örmény kereskedők egyenkint összevásárolták a parasztoktól a marhákat, kihajtották a nagy legelőkre, melyekben a Duna-Tisza köze

bővelkedett és így olcsó pénzen földhizlalva eladták a pesti és váci vásárokon.

Pest megyének egyik fontos kiviteli cikke ebben az időben a bor volt, melyet budai és váci bor név alatt szállítottak az egész német birodalomba. Ekkor kezdtek már a méhészettel szakszerűen foglalkozni. 1782-től gyors egymásutánban 1795-ben és 1808-ban jelentek meg a váci nyomdában a Magyar Méhtartás könyve című méhészeti munkák és a váci országos vásárokon a méz kelendő portéka volt.

Ebben az időben már rendszeres gyorskocsijáratok voltak Pesttel és Béccsel. A bérlők kinevezett királyi tisztviselők voltak és póstamestereknek hívták őket. A kocsikat és lovakat — csak úgy mint még ma is — ők tartoztak beszerezni. Sárga himzéssel díszített fekete bársonygallérral ellátott égő vörös színű posztókabátot, fehér mellényt és nadrágot viseltek. Háromszögletű aranysegélyes vörös színű kalapjukat vörös kokárda és sárga gomb ékesítette. Öltözküket fekete csizma és aranyozott markolatú egyenes kard egészítette ki.

Népesedési mozgalom szempontjából érdekes, hogy a két városban 5 bába működött 20 forint évi fizetéssel (1779.) Mikor Migazzi Vácra jött, a kettős város lakosainak száma alig haladta túl a négyezret, míg alatta megkétszereződött a lakosság. Az 1785. évi kamarai összeírás szerint 8,334 polgári, összesen 9,057 lélek lakta a várost, mely 884 házból állott. Hogy a hivatalos összeírástól Vácon is féltek, mutatja a két évvel később (1787-ben) megírt tanácsi összeírás, mely szerint akkor 1,188 ház volt Vácon. (Érdekes, hogy 1787-ben Pestnek annyi lakója volt — 21,215 —, mint ma Vácnak — 21,098. Budának sem sokkal több: 23.983.)

Az ország különböző részeiből, de külső országokból is ideszakadt és itt megtelepedett lakosság erkölce, szokása, sőt még a nyelve is lassanként áthasonult. A városi nép nyelve kezdte a köznyelvet megközelíteni,

csak Kisvác földművességének lakói ragaszkodtak állhatatosan régi nyelvükhöz, mely azonban nem maradt érintetlen idegen behatásoktól. Még ma is palóc alapszínű, de a szomszéd nyelvjárások hatása alatt megváltozott sajátyszerű nyelven beszél.³⁾

Káprázatos szép napok ringatták mámorba a város közönségét Migazzi püspök pazar bőkezűségéből: ritka látványosságok, pompás udvari ünnepségek tanuja és víg népnép részese volt napokon át a nép: ám ugyancsak a nagy püspök idejében súlyos megpróbáltatás napjai is nehezettek reá. Tűz és víz pusztította a várost és döntötte szegénységbe a lakosság egy részét. 1751-ben 196 házat hamvasztott el a tűz, 1774 telén pedig a fehérek templomának tornyában kiütött tűz az órát a harangokkal együtt elhamvasztotta és 6000 forint kárt okozott.⁴⁾ 1775 februárjában oly hirtelen indult meg a Duna jege, hogy az emberek alig tudtak menekülni. Az ablakokból és fák-ról szedték le őket a segélynyújtók, kiknek első sorában voltak a kanonokok. Saját házaikban, a püspöki palotában és a városházán helyezték el a megmentetteket. A víz emelkedésével egyik ház a másik után dűlt össze. Püspök-Vác városában 70, a Káptalaniban 35, összesen 105 ház dűlt be és igen sok megrongálódott. Ekkor tört össze a repülőhíd is. Négy napig — február 14-től 17-ig — tartott a jégzajlás. Az árvíz 16-án érte el legnagyobb magasságát. A Lőház előtti híd szobrainak csak a feje látszott ki a vízből, a dunaparti házak falait pedig másfél méternyire nyaldosta.

De mindezeknél súlyosabb veszteség érte a várost és népségét, mikor Migazzi lemondott püspökségéről. Az ő áldásos építő munkája után az erőszak és rombolás uralma következett. II. József, a kalapos király, nem csu-

³⁾ Erről a keveréknyelvről Nagy Sándor Váci nyelvjárás címen külön tanulmányt írt. (Simonyi Zsigmond: Nyelvészeti füzetek 10.)

⁴⁾ Privil. Zittau'sches monatl. Tagebuch September 1816. Seite 137.

pán jötevéjétől fosztotta meg a várost. hanem megszüntette közművelődési intézményeit is, — Migazzi akadémivá akarta fejleszteni a gimnáziumot! — elfoglalta a domonkosok, a piaristák, az angol-kisasszonyok és a Tereziánium épületét és súlyos katonatartási terhekkel sújtotta a lakosságot. Báró Splényi Ferenc, az új püspök és a kincstár, mint a város földesurai könyörtelenül behajtották a jobbgáyi terheket, melyeknek nyomasztó súlyát az újabb úrbéri rendelkezések és a szabad bormérés megszüntetése fokozta. Ehhez járult, hogy a hatalom birtokosai durván bántak az előjárósággal és sanyargatták a kettős dézsmát fizető szegény népet.

A katonatartás súlyos terhe miatt hiába panaszkodott a város küldöttsége az új uralkodónak, II. Lipót királynak. A folyton növekvő hadi terhek miatt sokan annyira elkeseredtek, hogy eladták házaikat. Pedig a köteles adón kívül önkéntes ajándékokkal is kedvében járt a város a katonaságnak, hogy zaklatásait elkerülje. Így az 1767. december 11-i gyűlésen az akkor itt állomásozó Bretlach-ezred osztagparancsnokának, aki százados volt, havonkint egy akó óbort ajánlott föl a városi tanács, évenként pedig egy majális rendezésére kötelezte magát.

A Bretlach-ezred tulajdonosa 1768-ban Caramelli lett és a cseh legénységből álló gyöngyösi kürasszír-ezred váci osztagát az ő nevével jelölték. 1786-ban a Gyulay-ezred nyolc százada volt Vácon beszállásolva. Parancsnokuk, báró Dietrich augusztus 26-án arról értesíti a várost, hogy II. József több mint ezer főből álló katonaságot helyez el ismét Vácon. 1789. november 13-án két üteg tüzérnek kellett szállást adni, pedig ekkor már 1800 katona volt a város nyakán. A katonákat a polgárok házaiba szállásolták el, csak ez évi november 23-án engedte meg a főparancsnokság, hogy a kincstári épületekbe (t. i. a domonkosok, piaristák és angol-kisasszonyok rendházaiba és a Tereziánium épületébe) helyezték el őket.

Pest vármegyének 400 ujoncot kellett kiállítani. Ebből

Vácra 13 jutott. Ezeket a városkapitány a hajdúkkal kötéssel fogdosztatta össze a vásárban. Mikor 1795-ben a megye újabb toborzásra hívta föl a várost, a tanács, — minthogy az ifjúság önként nem adta magát katonaságra, — könnyező szemekkel engedelmet kért, hogy: „ollyatinokat, kik éjcekai kilenc Óra után, ahol a nyugalom ideje vagyon, kóborolnának, akarattyok ellen is katonai szolgálatra szoríthasson“.

A trónralépő Ferenc királyt a váciak küldöttsége az elsők közt üdvözölte, hogy egyszersmind az egyetem Vácra helyezését kérelmezze. Az új király a legnagyobb jóindulatot mutatta „a szívének legkedvesebb magyarjai“ iránt, de csak folytatta II. József kényuralmát, az alkotmányt félretette, a közszabadságot elnyomta és a nemzeti élet kifejlődését megakadályozta. A visszafojtott nemzeti szellem mégis bontogatni kezdte szárnyait. Egységes kulturális központ híján a vidéken hoztak létre kisebb központokat. Így keletkezett 1787-ben Kassán a Múzeum-kör, így létesült 1789-ben Komáromban a Mindenest Gyűjtemény, így alakult 1790-ben Vácon az Uránia-kör, mely az első magyar szépirodalmi folyóiratot megindította. A művelt magyar elméknek igen sok megnyilatkozása látott már ekkor napvilágot és ebből a hazafias, tudományos munkából a váciak is derekasan kivették részüket. Két férfiú nevét kell itt kiemelnünk. Az egyik Desericzky Ince, a másik Koppi Károly. Ez a két piarista annyi odaadással és oly nagy lelkesedéssel tárgyalta nemzetünk multját, hogy magyar nyelvű íróink sem múlják felül őket. Koruknak kiváló tudósa volt mind a kettő, pedig csak akkor méltányolhatjuk igazi értéküket, ha tudjuk, hogy ezt a kort az irodalomtörténetben a tudományok aranszázadának hívják. Ez a két jeles férfiú nemcsak kitűnő tudós, hanem jó hazafi is volt, aki lelkesedett a kor eszméi iránt. Desericzky csakhamar meghalt, Koppi Pestre került, hol mint egyetemi tanár ojtogatta az ifjúság szívébe a történettudomány és a hazaszeretet csíráit.

A felvilágosodásnak nálunk II. József császár által életre keltett szabad szelleme csodálatos módon éppen a papsághoz közel álló körökben kezdett terjeszkedni, de a nép ájtatos lelkiületét nem tudta megmetyekezni vallásellenes felfogásával. Fölöttébb jellemző a kor viszonyaira, hogy éppen akkor, amidőn az egyházmegye főpapja nagy harcát vívja Bécsben az uralkodóval a válás érdekéért, idehaza uradalmainak tisztviselői Montesquieu, Voltaire, Rousseau és más vallásgyalázó francia szerző felvilágosodási könyveiben keresik szellemi táplálékukat.

Ezzel szemben a vallási türelmetlenségnek elrettentő — s a katolikus egyház szellemével és tanításával ellenkező — példáját adta Damiáni János kanonok, a papnevelő kormányzója és tanára 1763-ban megjelent *Justa religionis coactio seu apodixis, quod reges, principes, magistratus etc. possint ac debeant acatholicos cogere ad fidem* című művében azt fejtegette, hogy a katolikus királyok, fejedelmek, hatóságok és földesurak a birtokaikon tartózkodó eretnekeket erőszakos módokon s ha kell, legszélsőségesebb eszközökkel, hálálbüntetéssel is kényszeríthetik a katolikus hitre.⁵⁾

Még mielőtt Mária Terézia és családja Vácra jött, a polgárság formaruhát öltve katonás mozdulatokban gyakorolta magát és a magyarok mint lovas-, a németek mint gyalogkatonák vettek részt az ünnepségeken. Mikor a katonaságot kivitték a harctérre, itthon a rend fönntartására Migazzi katonáiból polgárőrséget szerveztek. Ez a katonásdi annyira megnyerte a polgárok tetszését, hogy 1793-ban céllövést gyakorló társaságot alapítottak.

1793. őszén francia hadifoglyokat szállítottak Vácra a Dunán. Egy katona felügyelete alatt tizenkettenként szállásolták el őket a lakosok közt. A katonák közt sok volt

⁵⁾ A helytartótanács a protestáns főurak kérésére 1770. június 25-én kelt rendeletével a könyv terjesztését eltiltotta és a könyvkereskedői példányokat elkoboztatta.

a ragályos beteg és igen sűrűn haltak. Még abban az esztendőben hetvennél többet temettek el.

1798. augusztus 3-án a Bécsből érkező József nádort fogadta a nép nagy örömrivalgások között. Szablik István piarista léggömböt bocsátott fel a tiszteletére, este pedig kivilágították a várost.

A Martinovics-féle összeesküvés elnyomása után ki-tört elégedetlenség és a francia forradalom iránt érzett rokonszenv városunkban is megnyilvánult. 1798. március 20-án egy fiatalember a „Szent Miklós-templom-“ra (An der St. Niklas Kirche in Waitzen) egy kiáltványt függesztett ki, melyben a magyar népet fölkelésre és a lefejezett hazaárulók megbosszulására hívja föl. József nádor ezt azonnal jelentette a királynak, aki utasította őt, hogy nyomozzák ki a rossz embereket, mert szeretné őket példásan megbüntetni. A szigorú büntetés azonban elmaradt, mert a nyomozás nem vezetett eredményre.

A pénznek ebben az időben nagy vásárló ereje volt, ennél fogva olcsón lehetett mindent vásárolni a váci piacon. Egy font marhahús ára 4—8 krajcár, 1 itce vaj 4 krajcár, 1 itce tejföl 6 krajcár volt. Sződ község előljárói két rekrutát hoztak be Vácra s 25 krajcárt fizettek az ebédjükért. 1793. április 7-én 33 forintért vásároltak „Bikát a falu számára“. 1796-ban 5 forintot adtak egy bikaborjúért. Ugyancsak a szödi bíró Regestrumában olvassuk, hogy 1 itce bor ára Vácson 2 krajcár volt, 1 akóé 1 forint, 1 pár bocs-kor 33 krajcár, 1 konc papír 15 krajcár, 1 rúd spanyolviasz 12 krajcár, 1 szál gyertya 15 krajcár. Egy pár csirke ára 4—12 krajcár közt váltakozott, a Kátsa 14 krajcár volt.

E korszak maradandó emléke és Migazzi püspök nagy nevének állandó hirdetője a város arculatát jellegző székesegyházunk, mely monumentális külsejével meglepi, belsejével pedig elkápráztatja a szemlélőt.

Ha Báthori püspök korát Perikleszéhez hasonlítottuk, Migazzié az volt, ami Rómában Augustuszé.

HETEDIK FEJEZET

A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Meminisse iuvabit.
(Hasznos lesz emlékezni.)

A századfordulón a megpróbáltatások szomorú éveit élte a város és a lakossága, a földesúr az úrbéri pörök egész özönét zúdította nyakukba. Folyt a pör: Kisvác kikebelezése iránt, a szőri rétek miatt, a gyadai rétekért a datialis per, az egész váci határ új földmérése iránti per, a város kocsmáltatási pere s a többi. A telkes gazdák és házas zsellérek tagosztályának megállapítása, a szántóföldekben való részeltetés, az úrbéri kocsmák száma, a házankint való bormérés korlátozása, a pálinkakazánok használatának tilalmazása kiapadhatatlan okai voltak a folytonos súrlódásoknak. A pénz elértéktelenedése itt is éreztette hatását, a hadbavonuló katonák élelmezése mind nagyobb terhet rótt a városra.

Ez időben a báró Splényi-ezred 3-ik, majd az Esterházy-ezred egy zászlóalja állomásozott Vácon. 1805. december 21—25. napjaiban orosz ezredek táboroztak Vácon és kiélték a várost. A nyomor enyhítésére igen sokat tett Károly Ambrus főherceg, akit a nép nagyon megkedvelt.

A napoleoni idők nemcsak anyagi, hanem véráldozatot is követeltek. A legényeket verbuválás neve alatt kötéllel fogdosták össze katonáknak és ütéssel-veréssel fegyelmezték, koplalással, börtönnel büntették. Ennek az embertelen állapotnak súlyát növelte, hogy a hadiszolgálat életfogytig tartott.

Hallatlanul nagy volt a drágaság, melyet még tetézt a kormány azzal, hogy a papírpénz értékét leszállította egy ötödére s így az elszegényedést általánossá tette. Ilyen sanyarú viszonyok között mindenki csak a

maga megélhetéséért küzdött és munkája a közre nem volt termékenyítő. Már az 1790/91-i országgyűlés ki akarta emelni tespedéséből az elmaradt országot, de a bécsi kormány elgáncsolta azzal, hogy a hozott törvényeket nem engedte végrehajtani. Az ekkor megindult nemzeti mozgalom lángja hatalmas erővel csapott fel a negyvenes évek elején és az 1825-ben föllépett gróf Széchenyi István hívó szava új életre keltette a gazdaságilag és szellemileg elmaradt országot. Széchenyi reformeszméi Vácon is termékeny talajra találtak. Itthon leghamarabb Gáspárik Kázmér kanonok értette meg, ő igyekezett felrázni tespedéséből az elmaradt várost, melynek szeretetétől átlátva buzdító példaadással és nagy áldozatkészséggel járt elő, hogy szépítse utcáit és boldogítsa a lakosságát.

Gazdasági téren indult meg a munka. A faekét felváltotta a vaseke. Termeszteni kezdtek repcét, lucernát és lóherét is. A régi magyar állatfajok helyet adnak a nemesített nyugati fajtáknak. A ló- és marhatenyésztés mellett a gyapjúár emelkedése miatt nagyobb arányokat ölt a birkatenyésztés. De csak a nagy uradalmakban tettek kísérletet a belterjes és így jövedelmezőbb gazdálkodással, a parasztok — mint a püspök, a káptalan és más földesúr jobbágysai — tovább túrták a földet és húzták az igát. Mária Terézia 1767-ben rendeleti úton szabályozta az úrbéri viszonyokat. A jobbágy a telek használata fejében munkával (robottal), pénzel (füstpénzzel) és természetmennyekben lerótt adózással tartozott földesurának. Az úrbéri munka sokféle volt. Odatartozott az előfogat, forspont állítása is. A füstpénz 1 forint volt házhelyenkint. Minden termés tizedrésze (decima) az egyházat illette. Ennek a dézsmának bevonása után fennmaradt termésből a földbirtokos kilencedet (nona) szedett. Mikor a püspök a város fölött 1742-ig kizárólag gyakorolt földesúri jogát a káptalannal megosztotta, Káptalan-Vác város új földesura szerződést kötött jobbágyaival, akik az úri jog elismerése fejében évenként egy aranyat tartoztak fizetni. Az

úrbéri tárgyú 1840. évi VII. tc. megengedte, hogy a jobbágyok szabad egyesség által meghatározott summa befizetésével örök időre megválthassák szolgálataikat és adózásaikat. Ennek alapján a káptalani uradalom 1841-ben örökváltság-szerződést kötött jobbágyaival, de ez a szerződés sohasem lépett hatályba.¹⁾ A jobbágyrendszer nagy akadályja volt a gazdasági élet fejlődésének, melyet törvényes intézkedések gátoltak. Hogy lehetett volna kedve a szegény földműves népnek a belterjesebb munkára, mikor annak nagyobb hasznát a földesúr látta s ha utódok és végrendelet hátrahagyása nélkül halt meg, birtokát a földesúr örökölte.

1825-ben a földművelők is szervezkedtek és megalapították a Kegyes Szőlőművesek és Kapások Céhét. Ennek a röviden Kapás-céhnek azok a becsületes és jóerkölcsű szőlőművesek lehettek a tagjai, akik valamelyik szőlőbirtokos által kiállított bizonyítvánnyal igazolták, hogy mindenféle szőlőmunkához értenek. A szőlőművelés mellett kalászosokat és kapásokat, valamint gyümölcsöket termesztettek nagy mennyiségben, ami kifejezésre jut a harmincas években újból felvirágzott és ismét híressé vált váci vásároknak. Ezek a vásárok heteken át tartottak és Gödig terjedtek. Legnagyobb volt az állat-, gabona- és gyapjúvásár, jelentékeny volt még a bor-, dohány- és mézvásár. A szarvasmarhákat a bányavárosokba vitték, a gabonát Mosonba s onnét tovább Bécsbe és Morvába. A gyapjúvásárokat külföldiek is látogatták. De éppen ő miattuk Pestre kellett áthelyezni, mert a földbirtokosok a nyírást Medárd-napig nem tudták befejezni s a gyapjú nagy része csak vásár után érkezett Pestre, ahová az angol, francia és belga nagykereskedőházak bizományosai vártak. Egy látogató följegyezte, hogy a vásárokon az asszonyok sajátyszerű cipőket árultak s ezeket darabokra szeletelve is árusították.

¹⁾ Káptalan-Vác városnak 1835-ben 15 telkes gazdája, 160 házasszellérje és 90 házatlan zsellérje volt. 1840-ben 17 telkes gazdája, 146 házasszellérje és 90 házatlan zsellérje volt.

A jognélküli állapotukból II. József által kiemelt zsidók a váci vásárokon is érvényesítették kereskedelmi tevékenységüket. Főként bort, gabonát, gyapjút, de egyéb árut is vásároltak és szállítottak.

A földesuraknak még mindig megvolt a jobbágyaik fölötti nagy hatalmuk, melyet az úriszékek (sedes dominales) által gyakoroltak. Így „a váci püspöki uradalom részéről 1831 Szent György hó 25 és következő napjain tartott úri törvényszék” tilalmas borméréssel vádolt Benikovits József váci lakost fölmentette, mert „a vád nem sült ki világosan” és csak kemény feddésre ítélte. 1846 év második felében 46 rab volt fogva a váci püspöki úriszék fogházában, melyet Pest vármegye kiküldötte Halász Balázs alügyész rossz karban talált, amikor két évvel később az úriszék rabjait a vármegye fogházába szállította, mert az 1848. évi 11. tc. 4. §-a az úri törvényhatóságokat megszüntette. A testi büntetésre (botozásra, korbácsolásra s a többi) ítélték büntetését a ma is Akasztófa-dűlőnek nevezett dombon állott akasztófa előtt teljes nyilvánosság mellett hajtották végre. A pellengérré állított erkölcstelen nőszemélyeknek szalmakoszorút tettek a fejére, megkorbácsolták és — ha visszaeső volt — a városból kitiltották. A vásárok alkalmával lopáson ért tolvajt nem állították bíróság elé, hanem a hajdú rögtön rámeríte az ötven pálcát. Ennek a rögtönítéletnek végrehajtása természetesen sok kíváncsi nézőt csődített össze.

A környékbeli községek súlyos bűnözőit a község elöljárósága büntetés végett Vácra kísértette be az uradalomhoz. A kisebb tolvajokat az elöljáróság saját hatáskörében fenyítette meg. Így Nógrádverőcén a helybeli bűnöst, ha csekély volt a lopott tárgy értéke, a bíró szobájában megvesszőzték s aztán elbocsátották, de ha értékesebb volt az eltulajdonított tárgy, a szombatonként tartott tanácskozáson kivizsgálták és megvizsgáltatták az ügyet. Hogyha rábizonyult a bűncselekmény, vagy azonnal, vagy a következő vasárnap a tolvaj nyakába akasz-

tották a lopott tárgyat, kezét hátrakötötték és az egész faluban körülhordoztatták. Az utcakeresztezéseknél lefektették és a mogyorófa pálcával néhányat ráhúztak. A büntetésen felül meg kellett téríteni a megállapított kárt is. Az idegen tolvajt szintén utcáról-utára kísérték s aztán hátrakötött kezekkel illetőségi helyére toloncolták.²⁾ Érdekes volt Verőcén a bíróválasztás is. Ez rendszerint novemberben, még pedig többnyire Szent Erzsébet napján, történt. A közönség a váci püspöki uradalomtól meghatalmazott tiszt által ajánlott két katolikus és két református jelölt közül választotta meg bíróját. A megválasztottat páros rendben illetékes templomába kísérték. Ott letette az esküt és kiválasztotta segítőtársait: a kisbíró, az adószedőt, a mezőcsősz, a vámbíró és a többieket. A bírót vallására való tekintet nélkül éveken át újból megválasztották. Az alsóbbrendű hivatalokat a két felekezet mindenkor egyenlő arányban osztotta fel hívei között.

A polgárság jórésze ipari foglalkozást űzött. Az előbbi korszakokban alakult céhek száma a posztosok (1819), a kéményseprők (1819), a hentesek (1828) és a molnárok (1838) céhével szaporodott. Különböző iparúzó mesterek is működtek még ebben az időben a városban. Ezek vagy helybeli céhek tagjai voltak, vagy más városok céheibe iratkozva folytatták mesterségüket. Ilyenek voltak a mézeskalácsosok, fésűsök, rézművesek, tímárok, tabakosok, kordoványosok, keményítősök, szappanosok, kéményseprők, székborítók, sörfőzők, nyomdászok, könyvkötők, üvegesek, süvegesek, halászok, cinöntők, pékek, kesztyűsök, kövezők, szögcsinálók, késesek, orgonacsinálók, harangöntők, tűcsinálók, ötvösök, esztergályosok, kefekötők, rostások, harisnyások, flanelosok, csapók. Volt végül egy drágakőcsiszoló is.³⁾

²⁾ Tudományos Gyűjtemény 1827. 9. 51.

³⁾ Egy 1812-i vármegyei rendelet ezekben szabta meg az iparosok árúcikkeinek árát, illetve munkabéreit: 1 pár tehénbőr csizma ára 6 forint, 1 pár szattyánbőr asszonycsizma 2 forint, 1 pár egész talpalás 45 krajcár. — Köpeny-, mente-, vagy reverenda-varrás 3 forint,

Noha a gépek használata ebben az időben általánosan el volt terjedve, nálunk még alig ismerték. Voltak nagyon különböző ötletes szerkezetű szerszámaik mestersegeik folytatására, de ezek kezűgyességre és állati erőre voltak alapítva. A természeti erők közül csupán a víz és szél erejét használták fel. A dolgoz és takarékos polgárság szorgalma és kitartása azonban így is meghozta fáradozásainak gyümölcsét és szépen haladt a vagyonosodás útján. Noha származásánál fogva egy része idegen volt és még német anyanyelvét használta, de a váci föld és levegő átalakító hatása és egyesítő ereje idők folyamán összeforrasztotta őket magyar polgártársaikkal s amint városszeretete és hazafias érzése mélyebb és mélyebb gyökeret vert szívükbe, úgy terjedt a zengzetes magyar szó is a nyelvükön. Ezért volt az, hogy szívesen látták városunk falai között a magyar nyelv és nemzeti érzés önzetlen terjesztőit, a színészeket, akik az Arany Szarvas vendéglő deszkáin ütötték fel sátorukat és Megyeri Károly, Pályi Elek, Telepy György, Kántorné, meg a többi úttörő magyar színész művészi játékában gyönyörködve művelődtek és szívták hazafiságuk szent tűzét.

A köznép ritka, de kedvelt szórakozása a „krajcáros komédia” volt. Félbemaradt, vagy facér színészek álltak és valamelyik vendéglő kocsiszínjében vagy sátor alatt színpadot vertek. Belépődíjat nem szedtek, hanem tányérozás mellett mókáztak. Durva, trágár beszédük és torz alakításaik nagy nézőközönséget vonzott a nép alsó rétegéből. Szinte hemperegtek a kacagástól és maguk is felszóltak a „művészek”-nek.

A petróleumlámpa már nálunk is kezdte kiszorítani a pislogó olajmécsest és a bűzös faggyúgyertyát, de elhomályosította az előkelő viaszgyertya szelid fényét is. A koppantyú használata lassan fölöslegessé vált. Ma már

nadrág-varrás 1 forint, frakk-varrás 2 forint 30 krajcár. — 1 darab szűr 6 forint, 1 darab kankó 4 forint, 1 süveg vagy kalap 2 forint. — Borbélyműhelyekben a beretválás 3 krajcár, érvágás 12 krajcár, foghúzás 10 krajcár volt. Magánlakásokban körülbelül a duplája.

csak elvétve látható egy-két régi család vitrinjében, — a mi múzeumunk is őriz néhány darabot, — de az újnemzedék nem tudja, hogy öregszüleink azt a sárgarézből vagy ezüsből készült ollószerű eszközt, melynek egyik vége tokban végződik, arra használták, hogy a gyertya kanócának hamvadó végét lecsipjék vele. A tubákolás ebben az időben állott virágzása tetőpontján. A különböző alakú, de nem művészi értékű burnótos-szelencék nemcsak e kor divatját tükröztetik vissza, hanem erkölcsi fel fogását is. A kerek vagy téglalakú lapos dobozok fényes mázzal vannak bevonva és rendszerint kettős fedelük van s az alsó fedélkép erotikus jeleneteket ábrázol.

Múzeumunkban egy kerekalakú lapos, átllyukgatott rézedény is látható. Parazsat tettek belé, hogy az ágyat átmelegítsék. Ennek az érzelgős világnak érdekes emlékeihez számíthatjuk továbbá a különböző alakú és szerkezetű köpülőzőket, melyekhez még apáink is ragaszkodtak. Van a múzeumban ebből a korból egy összecsukható foghúzóvas, több hosszú orvosságos üveg a nyakára kötött recepttel, Argenti Döme hasonszenvi orvos kézigyógyszertára és más efféle.

Az orvoslás tudománya nagyon gyenge lábon állt még ebben az időben is országszerte. Felcserek, sebészek és borbélyok, főként azonban javasasszonyok kezébe volt letéve a szenvedő emberiség sorsa. Ismeretes medicinalis axioma volt egyébként, hogy a kolera olyan betegség, amelyben az ember vagy meghal, vagy kigyógyul. Allövet, hashajtó és köpülőzőzés volt a gyógyítás legfőbb szere, melyhez izzasztó fürdő és jótékony háziszerek járultak. Ha ezek sem adták vissza a megromlott egészséget, a jóféle szilvórium bizonyosan megtette hatását. Ha megvágta valaki az ujját, pókhálót kapartak le sebtiben a falról, hogy a vérzést elállítsák. Fájós foggal a kovácsműhelybe mentek. A kovács a rossz — esetleg ép — fogat madzagra erősítette és odakötözte az üllőre, majd hirtelen a deliquens orra elé tartotta a tüzesvasat,

mire ez riadtan elkapta a fejét. Az említett múzeumi foghúzóvas már nagy haladást jelentett a fogászat terén. A köznép még a nyolcvanas években is a felsővárosi harangozóhoz járt, ha kificamodott a keze vagy karja. Acsai uram — így hívták őt — a kéz- és lábtörés gyógyítását is sikeresen végezte. A belehelyezett bizalom miatt volt benne elég gyakorlata. A betegségek gyógyításának ismeretét ekkor még kalendáriumokból és népszerű orvosi könyvekből lehetett megszerezni. A váci nyomda gyors egymásutánban (1791, 1801 és 1808) adta ki a Házi Orvosságok című könyvet.⁴⁾ Argenti könyve a hasonszenvi gyógyításról 27 kiadást ért és németül is megjelent.

A közlekedés ebben az időben kezdetleges volt még. Az utazás kalandos és hosszadalmas. A gyorskocsi járta váltott lovakkal (forspont.) A gőzgépek föltalálása új korszakot nyitott meg nem csupán a közlekedés, hanem az emberi művelődés történetében is. Széchenyi 1830-tól hozta a bécsi Dunagőzhajós-társaság hajóit Magyarországra. 1835-ben először találkozott Vácnál a Pozsonyból jövő *Pannonia* és a Pestről induló *Zrínyi*. De az utazás kö-

⁴⁾ Izelítőnek ime néhány mosolyfakasztó furcsaság. Annak megállapítása után, hogy az odvas fog fájdalmát a benne levő férgek okozzák, megszüntetésére ezt ajánlja: A lónak meleg ganéját, még a földre nem hull, megszédvén és erős pálinkával öszve-kevervén, serpenyőbe jól melegítsd meg és azon melegen ruha között köttesd két pofádra. A kopaszság oka — úgymond — a hajat tápláló nedvesség fogyatkozása. Gyógyítása: Új fazékba elevenen megégetett vakondnak, vagy nap-fénykötő bogaraknak hamvát gyenge párlúgban kevervén, gyakran azzal mossad. Ez is jó: bő számú legyeket öszve-törvén terpentina olajjal, azzal kenyesd. Bor-italnak meg-utálása ellen: A tengeri nyúlnek (ez legyen bak, ha férfinak akarod adni, ha pedig asszonynak, nőtény) vedd véré, meg-száraztván és összetörvén, borbán add innye. Még a bűbajos-vesztésnek is van orvossága. Erre az használni, ha megromlott tagodat magad emésztetteddel bé-kötő¹, vagy vizeleteddel meg-mosogatód. Minden elképzelhető nyavalya ellen találni ebben a terjedelmes könyvben orvosságot és orvoslást. Műtét nélkül tudja gyógyítani a sérvet, de ismeri az ópiumot, helyesen a mák kábító hatásáról: A' mákbul ki-fatsart levét egy pénz érű égett borbá elegyítsd, mézet is tévén hozzá, azt igyad. Vagy: mák-száraz fejéből tsinálj láb-vizet, meg-jön álmod.

rülményes volt még: hol zátonyon akadt el a hajó, hol az összeütközés veszedelme fenyegette. Ha szél kerekedett, olyan nagy volt az ijedelem, hogy nyomban megállt. 1825-ben nyílt meg Angolországban az első gőzvasút és 1836-ban már elhatározta a törvényhozás a Magyar Középponti Vasúttársaság megalakítását. Pest—váci vonalrészét 1846. július 15-én nyitották meg. Az első magyar vasút Vágra érve lángokba borulva találta a Tabánt. A vonattal jött József nádor, Széchenyi és Kossuth a veszély színhelyére sietett. A tűz 44 házat hamvasztott el. Elemi csapások egyébként is gyakran érték a várost. Előzőleg az év június végén a Fehérhajó szomszédságában több ház égett le. 1838-ban 350 házat döntött le a pusztító árvíz, mely oly hirtelenséggel emelkedett, hogy a bentlevők riadva menekültek. 1831 júliusában a kolera pusztított a lakosság soraiban. Egy Pestről érkezett és másnap itt meghalt hajósemler hozta be a kolerát, mely miatt voltak ugyan zavargások, de ezek nem fajultak a vérengzésig, mint az ország több részében. A határzár miatt számos vidéki tanuló itt rekedt és a szegényebbek kénytelenek voltak koldulással fenntartani magukat, amikor a gimnáziumban szüneteltek az előadások.

1820-ban 11,119 lélek lakta Vác 1,340 házát, és pedig 9,839 római katolikus, 76 görögkeleti, 1,195 református és evangélikus és 9 zsidó⁵⁾ 1840-ben 13,231 volt a lakosság száma, köztük 10,527 római katolikus, 40 görögkeleti, 2,300 református, 83 evangélikus 31 és 281 zsidó⁶⁾ 1848-ban 13,408 volt a város lélekszáma s felekezetek szerint így oszlott meg: 10,855 római katolikus, 70 görögkeleti, 2,013 református, 154 evangélikus és 316 zsidó.

Szellemi művelődés tekintetében a lakosság nem tett jelentősebb haladást. Az elemi ismereteket az ifjúság a

⁵⁾ Puky Károly: A magyar haza. 1833., Nagy, Ludovicus: Notitiae regni Hungariae. 1828. 1834-ben 12,283 volt a lakosok száma s ezek közül 10,982 római katolikus, 59 görögkeleti, 1,147 református, 92 evangélikus és 3 zsidó. Schematismus Cleri Vaciensis pro 1835.

⁶⁾ Fényes Elek: Magyarország statisztikája. 1842.

katolikus és református egyházak által fenntartott Nemzeti Iskolákban sajátította el. Magasabb ismereteket a Püspöki Főltanodának nevezett lyceum nyújtott. Joggal mondhatták főiskolának, mert benne a gimnáziumi osztályokat bölcsészeti tanfolyam egészítette ki, miként a papnevelő mellett hittudományi főiskola működött. Míg a váci gimnázium hírneve messze földről vonzotta ide az ifjúságot, a váciak közül jórészt a czizmadiák taníttatták fiaikat, akik közül sokan emelkedtek magasra, főként a papi pályán. (Így Motesiczky és Ujhelyi prelátuskanonok, Jung püspökkanonok lett.) Vácon volt a 32. gyalogezred fiúnevelő-intézete, a kegyesrendiek noviciátusa és a siketnéma-intézet, melyek az egész országra kiterjedő működésükkel hírességei voltak a városnak, de a váci ifjak közt alig terjesztették a műveltséget; a kis-katona intézet pedig valóságos réme volt a váci fiúknak, akiket azzal ijesztgettek, hogy odaadják be őket, ha nem tanulnak.

A minden nemes törekvésre hajlamos polgárság alacsony életszínvonalon, de elég jó módban, tűrhető viszonyok közt élt. A megelégedettséget az igények szerénysége és a megélhetés fokozódó olcsóbbodása okozta.⁷⁾ Hűséggel és szigorúan ragaszkodott azokhoz az erkölcsökhöz és elvekhez, melyek szűk keretei között apáik életévei leperegtek. Lelkét a hazafiasság szelleme hatotta át. Vallási kötelezettségeit ájtatosan végezte és megőrizte családi életének tisztaságát. Egyszerű, de izléseesen berendezett lakásában fölhalálta a maga és hozzátartozói kényelmét.⁸⁾ Öltözetére gondot fordított és — vagyoni vi-

⁷⁾ A vendéglőben 35 krajcár volt a leves, a hús, tészta, két kenyér, egy meszely bor és kávéból álló ebéd. (Pirch: Caragoli. 1833.)

⁸⁾ A bútorok sokasága — főként a jómódúaknál — igen változatos volt: berakásokkal és veretekkel díszített szekrények, sokfiókos szublód, titkos fiókokkal felszerelt secretaire, intarziás tabernaculum, lenyílós asztal, líralábú varróasztalka, széles nagy ágy, sveifolt kanapé, bő füles-fotel, kényelmes szék, pengőhangú spinét, alabástrom ingaóra, csengő-bongóhangú zenélőóra, porcellán szenteltvíztartó; üveggyöngyös himzett csengetyűhúzó, süppedő szőnyeg, díszes kézimunka és a többi. A vitrinekben, üvegszekrényekben ó-bécsi tálak, tányérok, csészék, cukortartók, csiszolt üvegpoharak, mázatlan fehér porcellánszobrocs-

szonyainak megfelelően — szépen ruházkodott. Hasonlóképpen jó sorban volt a paraszt is. Mert élelmes, ügyes, tehetséges, takarékos és kevésségényű volt s így vagyonosodni kezdett. Bőségesen táplálkozott, jól ruházkodott és megelegedetten élt. A napszám ugyan alacsony volt, de ne feledjük, hogy a pénznek akkorában nagy vásárló ereje volt.

Az egyházas és vallásos érzéssel ellentétben a racionális és liberális irányzat kezdett mindjobban tért hódítani. A szabadkőműves Splényi püspök alatt szabadon olvashatta Vác felvilágosult polgársága az istentagadó, Rousseau és Voltaire hitetlenséget hirdető tanításait, megtalálta útját a szabadelvű szellem az alsópapság fiatalabb tagjainak körébe is. Mohósággal tanulmányozták Montesquieu, Helvetius, Raynal és mások írásait, sőt még a szeminárium falain belül is akadt hittanár, aki dogmatikus tévedéseket tartalmazó teológiaellenes könyvet írt és akart kinyomatni.⁹⁾

A haladó kor változó szelleme minden téren kiemelte a váciakat maradiságukból. 1844-ben ők karolták fel először a vidéki városok közül Kossuth felhívó levelére az Országos Védegylet eszméjét. Ugyanebben az esztendőben indult meg a mozgalom egy kaszinó alapítására. A Kúrián gyűltek össze az alapító részvényesek, szám szerint negyvenen s a következő évben körre alakultak, de egyebet sem csináltak benne, mint „feltett kalappal dohányoztak és kártyáztak s így nem tudták megteremteni a társas érintkezés bensőségét”. A tehetősebb polgárok kedvelt szórakozó-helye a Nemzeti Lövöldöző-ház volt, melynek árnyas fái alatt pihenték ki a munkanapok fáradalmait. A főtéren volt egy kávéház is. Ebben nagy füstfellegek közt magyar újságokat olvastak, de főként politizáltak. A költői lelkületű polgárkisasszonyok epekedve

kák, ezüst serlegek, arany szelencék, ékszerek és mindenféle csecsebecsék. A falakon olaj- és pasztellképek, a családtagok arcvonásait megőrző finom miniatűrök, aranyozott üvegre karcolt silhouettek.

⁹⁾ Dr. Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora 57, 209—211.

olvasgatták otthonukban Fanny hagyományait, Himfy szerelmeit, majd Petőfi Ciprus-lombjait. Mióta Migazzi püspök eltiltotta a fonóbajárást, a földműves ifjúság mindkét nembeli része családi összejöveteleken, tollúfosztáskor, kukoricamorzsolásra, disznótoron, újborra és egyéb alkalmakkor gyűlt össze, hogy mesélgessen, dalolgasson, táncoljon. A mesterlegények és parasztgazdák a Fehér Hajó vendéglő úgynevezett *patkós-bálgain* verték be egymás fejét. Híresek voltak a kisiparosok *maszka-bálgjai* is. Ezeket a Nagysörházban tartották, mielőtt a jelmezbe öltözött álarcosok az utca népétől kísérve farsang három napján víg zeneszó mellett végigjárták a fő útvonalakat. A zártkörű táncmulatságokat a Lőházban tartották. Nyáron a kert fái alatt, télen a főépület padlásán. Az előkelő bálók színhelye a Szarvas és Curia volt.⁹⁾ Résztvevői között a környék pesti és nógrádi földbirtokos családjai is szerepeltek. A figyelmes rendezőség már hetek előtt szétküldte a „báli jelentések”-nek nevezett meghívókat, melyek lázas izgatottságba hozták a lányos házakat. Azonnal hozzáfogtak az előkészületekhez. A ruhákat a legtöbb családban házilag varrták, csak a módosabbak készítették Pesten. A leányok öltözete fehér atlaszból vagy moaré-selyemből készült. Díszítésére virágokat alkalmaztak. Egy-két szálat csigafürtös fodrozott hajukba is tűztek. Az urak sötétzöld, kék- vagy lilaszínű világos bélésű sárgarézgombos frakkot, himzett mellényt és a frakk színétől elütő világos nadrágot viseltek. Csizmaikon taréjos sarkantyú pengett a hölgyek nem kicsi bosszúságára, mert összehasogatták a ruháikat. A boákban és mantillákban belépő leánykákat *ördámák*, *nővédők* (gardodames) kísérték. A táncterembe csak az öltözőszobán át lehetett bejutni, amikor a szolgaszemélyzet a sáros cipőket és csizmákat már megtisztította. A kellően felsúrolt termet virágokkal és gallyakkal díszítették és viasz-

⁹⁾ Az Arany Szarvasnál lejténk hölgyeinkkel — írja 1837-ben egy báli tudósító.

gyertyákkal világították ki.¹⁰⁾ A táncmulatságokat rendszerint szerdán vagy csütörtökön tartották és csak ritka esetben vasárnap. A belépődíj 40 pengőkrajcár, fényes bálókra egy ezüst forint volt. A kezdet 9 órára volt hirdetve, de csak akkor kezdődött, amikor a bálanya elfoglalta helyét az emelvényen. A zenekar azonnal rázendített az akkori-ban lassú és méltóságos keringőre, melyet a táncok királynőjének hívtak, de az egészségre ártalmasnak tartottak.¹¹⁾ Járták továbbá a körtáncokat, a francia- és a lancer-negyeseket.¹²⁾ Kedvelték a *nyargaló* vagy *szélvész*-nek nevezett galoppot is. A csárdás, a *nemzeti tánc* csak lassan hódított tért: a harmincas években még ritkaság számba ment, csak Kossuth Lajosnak az Országos Védegylet-mozgalmával, a magyar divattal került a táncrendbe, mellyel az udvarias rendezőség a hölgyeknek kedveskedett. (Néhány elsárgult példány múzeumunkban is látható.) Szünetek közben a hölgyek által készített és a jótékony célra fölajánlott kézimunkákat sorsolták ki,¹³⁾ mert szokás volt

¹⁰⁾ Az 1838. június 17-i bál leírásánál az egyik pesti lap tudósítója dicsérőleg említi meg, hogy a világítás nemzeti színű viaszgyertyákkal történt. A viaszgyertyák már nagy haladást jelentettek a fagygyúgyertyák után, mert megszenesedett kanócuk nem terjesztett oly nagy bűzt, de azért ezek is kormoztak, füstöltek, melegítettek és csúf pecséteteket csepegtettek a ruhákra. A viaszgyertyákat csak a 40-es évek elején szorították ki a milligyertyák.

¹¹⁾ A zenét eleinte katonabanda szolgáltatta. Így 1838-ban a pesti pattantyúszerezred hangáskara, 1839-ben valószínűleg a háziezred zenekara („a derék katonai hangáskar”). A 40-es években már cigányzenészeink szerepelnek. Radicsot csak 1863-ban szorította ki Rác Pál. 1840-ben az egyik bálon a híres Bunkó Feri húzta a talp alá valót. Ugyátszik Radicsot elszerezte a nógrádi urak s a váciaknak idegenbe kellett menni cigányért. A táncmulatság hő kedvelői — írja a Vidéki Levéltárca váci tudósítója — azonnal is elkezdtek a testet lelkét halálig fárasztó nagy keringelést s miután a buza félig-meddig ki vala nyomtatva, közelkezett egy kis pihentető francia vagy magyar négyes is, s ezekkel felváltva mindig csak keringő, pedig mennyire ártalmas e keringelés, hányan keringtek már ki e szép világból. (Regélő, Pesti Divatlap 1843. augusztus 31.)

¹²⁾ Kezdetben csak négy pár lejettette. Csak idők folyamán alakult ki, hogy kolónban táncolják. Ha az előlejtős (Vortänzer) ügyes volt, órahosszakon át járták.

¹³⁾ Lám milly bölcsen tesznek a váciak! Mulatnak, mulattatnak, s a szenvedő emberiségen segítenek — írja a báli tudósító. (Regélő 1843. II. 568.)

— csakúgy mint ma is — jogcímet keresni a mulatásra.¹⁴⁾

A kisvárosi élet sokféle kicsinyessége Vácon is megvolt. Így az éjjeli őr nyugalmat zavaró kiabálással tudatta negyedóránként az időt. Noha a dohányzás tiltva volt az utcákon, hogy a zsindeyes és szalmazsuppos vályogházak teteje lángra ne lobbanjon, a városháza előtt mégis szabad ég alatt sütötték a pecsenyét és hurkát. A koldusok egy héten csak egyszer házaltak, de hélfőn kezdték és szombaton végezték. (Az alamizsnát perselybe szedték és egyenlően osztották meg egymás között.) Ha a lélekharang megcsendült valamelyik plébániatemplom tornyában, nagy hirtelenséggel gyűlt össze a sekrestye-bejárók előtt a kíváncsiak serege, melyek legnagyobb részét az odaküldött mesterinasok és gyerekek tették ki. Mikor a harmadikcsendítés elhangzott és az egyházi a férfi, a második után pedig a nő nevét és életkorát kikiáltotta, a hírlesők tömege fülsiketítő zajjal és zokogó siránkozással robbant szét, hogy utcáról-utára tovább adja az esemény hírét. Minthogy a megnevezett sokszor csak haldoklott, sőt éppen fel is gyógyult, később csak a halottaknak csendítettek, hogy ősi keresztény szokás szerint a hívők imádkozzanak lelki üdvösségükért.

Német cégtáblák és német feliratok éktelenkedtek mindenütt az utcákon, melyek nem voltak kikövezve, mint-hogy pedig legtöbbször nem volt járda, járatlanok voltak. Időszak szerint feneketlen por vagy tapadó sár tette az utcákat járhatatlanokká, a piszok és bűz undorítókká. Mindkét oldalukon árok húzódott s a bennük megrekedt szennyvíz orrfacsaró bűzt terjesztett. A Dunapart egy nagy szemétkerítő telep volt. Az egész város szemetje ott gyűlt össze dombokat és hegyeket képezve. A tímárok és tabakosok ott folytatták mesterségüket s a cserzéskor elhullott

¹⁴⁾ Így 1837-ben a siketnémák javára rendeztek bált, ugyanabban az évben ezer forintnál több gyűlt össze a tébolyodottak részére, 1838-ban a vízar által megkárosultak fölségélyezésére, 1840-ben az utcák éjjeli világítására, 1843-ban a váci járás jegyzőinek nyudijalapjára, ugyancsak abban az évben a leégett miskolciak javára táncoltak.

forgácspetrencéket összegyűjtve magas halmokba rakták házaik elé. Emberkéz nem végzett itt soha tisztogatást. Kóbor kutyák szedték szét a buckákat, melyeket végül a tavaszi ár sodort a Duna vizébe.

A közigazgatás élén mind a két városban a bíró állott, Püspök-Vácnak azonkívül polgármestere is volt. Peres ügyekben a városi tanácsok intézkedtek a közigazgatás ismert lassúságával.

A szabadságharc eseményei ebben az állapotban és ilyen viszonyok között találták Vác ikervárosait. Szabadságharcunk dicsőséges két esztendeje mélyen belevág városunk történetébe is. A súlyos megpróbáltatások, véres küzdelmek és kimondhatatlan szenvedések szomorú napjait csak ritkán váltották föl az öröm és boldogság röpke órái.

A június 25-ére kitűzött képviselőválasztás szenvedélyes hullámokat vert fel. A korteskedés nagy erővel indult meg. Több jelöltet állítottak. A választás napján a szabadelvű párt jelöltjét, a váci születésű Hajnik Pált választották meg.

A lakosságot érzékenyen sújtotta az átvonuló katonák elszállásolásának és élelmezésének terhe. Akadtak olyanok is, akik nem bocsátották be hajlékaikba honvédeinket, de ezek csak kevesen voltak. A váciak túlnyomó részének szívében olthatatlanul égett a haza függetlenségének és a szabadság szeretetének szent lángja. Kossuth hívó szavára nemcsak az iskolák padjai ürültek ki, hanem a váciak is lelkesedéssel álltak a Szűz Máriás nemzetőri zászló alá és vonultak az Ulrich Károly karnagy által szerzett váci nemzetőri induló lelkesítő hangjai mellett a föllázított rácok ellen Szenttamásra. Majd mikor decemberben elfogyott az ágyúk öntéséhez szükséges ércanyag és a Honvédelmi Bizottmány közzétette, hogy forintjával veszi meg fontját, a váciak elsőnek ajánlották fel templomaik harangjait. Kaptak is Kossuthtól egy gyönyörű levelet, melynek legszebb részlete így hangzik:

„Fogadják önök a' nemzet háláját, magasztos hazaszerelmükért!

Harangjaiknak hangja, mely önöket áhítatra hívta az Isten házába, ágyúkká öntetve önöket a' dicsőség mezejére, — ellenségeinket pedig halálra hívandja, 's fülükbe fogja dörögni *ne bántsát a magyart!*"

A Nagytemplom harangjait Zottományi Mihály Káptalan-Vác jegyzője a közgyűlési határozat értelmében a karácsonyi ünnepeket megelőző vasárnap akarta a tornyokból leszedetni. Az odarendelt ácsok reggel 9-kor jelentek meg, amikor a nép a nagymisére gyülekezett. Zúgolódni, fenyegetőzni kezdtek, az ácsoknak nem volt kötelük. Mindez annyira felizgatta Zottományit, hogy megütötte a guta.

1849. január 4-én kezdte meg Görgei híres visszavonulását a Feldunai-hadseréggel. Csikorgó hidegben érkezett Vácra, ő maga utolsónak vonult be hátvédével a városba és a püspöki palotába szállt. Alig helyezkedett el, Szegedy Imre dandárparancsnok jelentkezett és előadta, hogy a tisztikar zúgolódik. Majd hadtestének többi parancsnoka jelentkezett és előadta kívánságait. Görgei megnyugtatta őket, majd leült távozásuk után és napi-parancsot szövegezett. Ez a napiparancs az, mellyel sergét összetartotta s amelyet a történelem helytelenül váci kiáltványnak, proklamációnak nevez.

A magyar hadi dicsőség babérkoszorújának egyik hervadhatatlan levele Damjanich tábornoknak az osztrák zsoldosok fölött április 10-én aratott győzelme. A kétségbeesett elszántsággal védett lőházi híd ellen Földváry Károly alezredes vezette a rohamot, miközben — öt perc alatt — két lovat lőttek ki alóla és ruhájába, valamint a kezében tartott zászlóba 75 golyó furódott. Götz tábornok, a császári csapatok vezére megsebesült és hősi halált halt. Egykori híradás szerint az utcai harcban a lakosság is élénk részt vett. A férfiak fegyverekkel és botokkal üldözték a visszavonuló osztrák katonákat, az asszonyok

és gyermekek pedig kövekkel hajigálták a házak ablakai-ból a harcoló osztrákokat.¹⁵⁾

A Habsburg-Lotharingiai házat trónvesztettnek nyilvánító debreceni határozatot a váciak nem nagy lelkesedéssel fogadták. Csak gyér számmal gyűltek össze a kormányrendeletre összehívott és május 17-én tartott népgyűlésen.

Ez időtájt járványos betegségek, tifusz és kolera, tizedelték a város lakosságát. Naponta 12—15 ember halt meg. A sok temetés miatt Szarvas Ferenc káptalani helynök eltiltotta a harangozást.

Dicső szabadságharcunk legendás eseményei közül még egy játszódott le városunk előtt. A magyar fegyverek diadalának fénylő sugarai itt Vácán ragyogtak be utoljára hazánk szomorú egét.

Július 15-én a Komárom felől jövő honvédek az oroszok által megszállva tartott Vácra kiszorították és Váczhartyánig üldözték Bebutov herceg cserkész-ezredét. Zássz György altábornagy, az elővéd parancsnoka összes csapataival segítségért sietett, de a magyarok jóllődött állásukból gyilkos tüzeléssel fogadták. Saját bevallásuk szerint 80 halott és 120 sebesült volt a veszteségük. (A magyaroké 95.) Az ágyúzás csak éjfél felé csendesült el.

A honvédek győzelmi dicsőségének fénye elvakította a váciakat és harci babérok után vágyva mintegy háromszázan kivonultak a kisderecskei földekre a muszkák elé. Nagy Sándor észrevette a Somoshegyről, hogy az oroszok be akarják őket keríteni és segítségükre küldte a Ferdinánd-huszárokat. Mikor ezek ágyúi eldőrdültek, az oroszok visszafordultak.

Másnap Görgei pihenőt rendelt és várta az oroszok támadását. Minthogy azonban Paszkévics tábornagy, aki először állt ekkor szemben a magyarokkal, döntő csapást akart rájuk mérni, a támadást a következő napra halasz-

¹⁵⁾ Frey, Arthur: Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte. (Mannheim. 1849.) II. 292.

totta. Mikor Görgői erőszakolt kémszemlével meg tudta, hogy az oroszok fő hadereje áll vele szemben, visszavonulást rendelt el. Az elvonulás tervszerűen vette kezdetét, de csakhamar súlyos akadály gördült útjába. A politikai menekültek szekerei eltorlaszolták az utcákat és az országút egyetlen hídját, a Kőhidat. A huszárok nem győzték a polgárok kocsijait a menetelésben gátolt honvédek útjából eltávolítani.

A nagy láрма és a sok világító fény nem kerülte el az orosz tábor figyelmét. Reggeli 4 órakor a derengő szürkületben 400 kozák találomra földerítő szolgálatra indult. A Duna partján észrevétlenül haladt túl a Hétkápolnán, majd három lovas ezred követte, a Gombás-patakon átugratva, a Füzesen keresztül a Burgundia szűk utcáin át a magyarok hátába kerültek. Őrszemet sehol sem találtak, mert Nagy Sándor tábornok bevonta őket. A kozákok hihetetlen gyorsasággal száguldoztak végig a városon. Fölhangzott a velőtrázó sikoltás: Itt vannak a kozákok! Az emberek megrémülve ugrándoztak ki házaikból. Nagy kavarodás támadt és véres utcai harc fejlődött. A lakosság is résztvett a küzdelemben, a háztetőkről és ablakokból lövöldözött az orosz katonákra. A Buki-hídig előretört kozákok közül egy sem tudott visszamenekülni. A Hunyadi-huszárok és a kisváciak nyolc híján egy szálig lekasabolták őket. A foglyul ejtett nyolc orosz katonát Kupa őrnagy sorjában odatámasztotta a siketnéma-intézet falának és főbelövette. Az oroszoknak ez a betörése 80 emberük életébe került.

Mikor Paszkévics tábornagy megtudta, hogy a magyar sereg az éj folyamán megkezdte visszavonulását, egy hadtestet azonnal üldözésükre küldött. A honvédek a túlnyomó erő elől lépésről-lépésre hadakozva hátráltak. Mikor a hátvéd végén haladó vörössipkás 3-ik zászlóalj a főutcán menetelt, a lakosság kétségbeesve kérte, hogy ne hagyja el őket és ne engedje át a muszkák bosszújának. Görcsösen kapaszkodtak a honvédekbe, akik közül

sok lemaradt, mert a polgárok azon való örömükben, hogy kiverték a városból az oroszokat, halomszámra hordták nekik az ételt és vödörkben a bort. A lerészegedett és elmaradozott honvédeket az oroszok fogságba ejtették és nagy részüket főbelőtték. Az utcákon szerteszét hevertek a hullák, a kiömlött vér pirosra festette a kövezetet, sok ház romhalmazzá vált, valamennyi ablak be volt törve. A lakosság szertefutott. Részben a szigetre menekült, részben a szőlők között bujdosott. Csak kevesen kerestek a padláson vagy pincében rejtekhelyet. Riasztó hírekkel rémítették egymást; azt suttozták, hogy az orosz mindnyájukat kardélre hányja és a várost romhalmazzá lövi. Senki sem féltette már elrejtett vagyonát, csak pusztá életéért és hozzátartozóiért remegett. Az aggodalom senkit sem hagyott aludni. Paszkévics hercegnek elhatározott szándéka volt, hogy a várost példásan megbünteti, mert a nép fegyveresen vonult ki ellene és az utcai harcban katonáira lőtt. Nikolájevics nagyherceg, I. Miklós cár fia, az alsóvárosi plébánián gróf Zichy Hippolyt plébánosnál volt szállva. A jólelkű kanonok térdenállva kérte magas vendégét, hogy járjon közbe Paszkévics hercegnél, aki korlátlanul gyakorolta hatalmát élet és halál fölött. Gróf Zichy plébános egyházi díszruhát öltve, egy küldöttség élén megjelent a püspöki palotában Paszkévics előtt. A fővezér megilletődött, mikor a magyar főúr lába elé borult. Mind letérdeltek. Paszkévics herceg tudta gróf Zichyről, hogy közeli rokona a Görgei által kivégeztetett Zichy Ödönnek, azért csodálkozva kérdezte:

— Miért védelmezi ezt a zsványfészket? Hiszen a főtisztelendő úrnak úgysem lessz semmi bántódása!

— Azért, — válaszolta az apostoli lelkű főpap, — mert a veszedelem a híveimet fenyegeti, a jó pásztor pedig életét adja juhaiért. Szívesen feláldozom én is életemet, büntessen engem a tábornagy úr, lövessen főbe, — csak a városnak kegyelmezzon!

Az önfeláldozásnak ez a ritka példája nagyon meg-

hatotta Paszkévicsset: Megérdemelnék, hogy fölgyujtsam a várost! — mormogta és azzal bocsátotta el magától a küldöttséget, hogy nem lövöldözteti össze a várost, de a lakosságot mindenesetre megbünteti.

A város fölött kimondott halálos ítéletet a lakosság kifosztására változtatta és katonáinak két óráig tartó szabad zsákmányolást engedett.

A rablás időtartama két órában, mások szerint tíz órában volt megállapítva. De ez a határidő csak a rendszeres, az engedélyezett fosztogatásra vonatkozhatott, mert nem két óráig, nem is egy délutánon tartott, hanem mindaddig, amíg az oroszok a városban voltak és a határban táboroztak. Egy bizonyos, hogy a tisztek maguk is megsohaskalták katonáik kegyetlenkedéseit és kancsukával verték szét a rablókat.

Az oroszok Vác előtt szenvedett vesztesége a két napi küzdelemben körülbelül 450 ember volt, a honvédeké az ezret is meghaladta.

Az oroszdulás koldusbotra juttatta a lakosságot. A magánosok hivatalosan bejelentett kára 52,571 forintra rúgott, azonkívül 47,657 forint értékű bankjegyet égettek el a Nagytemplom-téren. Ezt az összeget csak a ládafiókban rejtegetett úgynevezett Kossuth-bankók értéke haladhatta meg. A váci múzeumba 50,000 forintnál nagyobb értékű gyűlt össze ajándékozásból.¹⁶⁾ Nagy a száma az életveszedelem közt megőrzött fegyvereknek¹⁷⁾ és katonai felszerelési tárgyoknak is. De ezeknél értékesebb látható emléke dicsőséges szabadságharcunknak Götz osztrák vezérő tábornok és Offenbergr orosz kapitány sírja, — mely utóbbi a Muszkakereszt-dűlőnek adott nevet, — valamint a Honvédemlék, melyet elsőnek állítottak fel az országban.

¹⁶⁾ De még mindig maradt belőlük elég. Váci polgárok és a környékbeli falvak tudatlan népe rengeteget hozott be a Váci Takarékpénztárba beváltás okából, mikor Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter lett a koalíció idején.

¹⁷⁾ A fegyverelrejtés halálbüntetéssel járt.

NYOLCADIK FEJEZET

AZ ÖNKÉNYURALOM ALATT

E szép földön az Úr mi leszünk,
Mint voltunk azelőtt:
A szenvedés tanít, megráz és
Dúsabb életre költ.

Tompa Mihály.

A szabadságharc lezajlott vihara után mély csend következett: a rémuralom halotti csendje. Hazafiúi fájdalom és tétlen közöny vívódott egymással. A nemzet színe-java elvérzett a harc mezején vagy a bitófákon, börtönben sínylett, bujdosott, vagy kimenekült az országból. A magyarokat országszerte üldözték. Vácon is első dolga volt az orosz segítséggel hatalomra jutott uralkodó kormányának, hogy a városbíró és a többi hazafias érzésű tisztviselőt állásukból elmozdította. A középületekre kifüggesztették a gyűlöletes kétfejű sast. Cseh és német beamterek foglalták el a hivatalokat. A rendőrség meghonosította a kémrendszert és a csendőrség buzgó támogatása mellett éjjel-nappal zaklatta a polgárságot. Minden panasz hiábavaló volt, pedig a lelketlen besúgásokra indított gyakori házkutatások még a családi élet bensőségét sem kímélték. Katonák lepték el a várost és lefoglalták a püspöki palotát, a kanonokok házait és a szerzetesek épületeit. A polgárokhoz tiszteket szállásoltak. A 20. lovasüteget a Vörösházban helyezték el. A 14. sorgyalogezred két százada, a 6. csendőrezred 1. osztálya, szekeresek és utászok állomáshelye volt ekkor a város. A cseh katonák térzenéket tartottak a Nagytemplom-téren és a piacon, az olaszok olvadékony dalaikat zengedezték esténként az utcákon és kipusztították a város összes macskáit. Mintegy ötven cseh család telepedett le Vácon. A lakosság ellenszenves érülettel fogadta őket és kinevette, amikor

honi szokásuk szerint két tehenet vagy tehenet és lovat fogtak az eke elé, melyet elül az asszony húzott. A közlekedést megbénították. Aki csak egy napra is Pestre vagy Budára akart menni, annak Meldezettelt kellett váltania a Polizei-hivatalban és megérkezésekor leadni, mikor pedig vissza akart indulni, el kellett érte mennie a megjelölt pesti Polizei-hivatalba, ahol vidimáltan kapta meg. Hoszszabb tartózkodásra Passierscheint kellett váltania. Az ifjúságot erőszakkal sorozták be katonának. Még 1850. január 27-én is 99 volt honvédet szállított be Vác városa Pestre a sorozásra.

A hatóság garázdálkodása ellenhatást váltott ki, a kisküci és nógrádi palóclegények minden alkalmat felhasználtak arra, hogy a kétfejű sasmadár orra alá borsot törjenek. Ilyen körülmények között természetes, hogy a közerkölcs is többé-kevésbé áldozata lett ennek az államhatalommal való hetyke dacolásnak. De kisebb-nagyobb tolvajlások is napirenden voltak. A törvénnyel hadilábon állókat a nép rokonszenvébe fogadta, mert vére volt, a pandúr nem bántotta, mert komázott vele, a zsandár pedig hiába üldözte, mert könnyen ölkerülte, mikor a távolból feltűnt a fényes sisakja. Ily módon nagyon elszaporodtak Váctól az Ipolyig elterülő erdőségekkel borított hegyes-völgyes vidék szegénylegényei és betyárjai, s miattuk nem voltak kielégítők a környék közbiztonsági állapotai. Bizonyára ennek volt köszönhető, hogy a bécsi kormány a Terézianum épületét 1856-ban börtönné alakította át.

A város siralmas anyagi helyzetben volt. Az oroszulásban több mint 300,000 forint kárt szenvedett, a katonaság részére tett rendelkezésekért közel 100,000 forint volt a követelése, de nem bírta a kincstáron behajtani. Nagy szegénységében hiába keresett hitelt, sehol sem kapott. Az orosz rablásban kipusztult lakosság nyomorát fokozta az osztrák kormány sok önkényes rendelkezése, így behozta az egyenes és fogyasztási adók egész sorát és felállította a dohányegyedárúságot. A zsarnoki önkény nyo-

masztó súlya alatt görnyedő lakosság egyhangú életébe csak a túlbuzgó rendőrség gyakori házkatatásai és azok az események hoztak némi változatosságot, melyeket a fölöttes hatóság hivatalosan rendelt el a dinasztikus hűség dokumentálására. Így hazafias fájdalmát elfojtva ünnepelnie kellett 1851-ben a Vácon átutazó Albrecht főherceget, 1852-ben az országot járó Ferenc Józsefet és még ebben az évben a váci hadgyakorlatra jött orosz és württembergi trónörökösöket. Az 1857-ben átutazó Erzsébet császárásszonyt bizakodó reménységgel fogadták és az ifjú uralkodópárt a diadalkapura írt ezzel a hexameterrel köszöntötték: *Váciak üdvözlik felségtek drága személyét.*

A haza állapotának jórafordulása iránt táplált bizalom idők folyamán mind jobban erősödött és 1860-ban, amikor derengeni kezdett a magyar szabadság hajnala, a hazafias érzés már nem csupán a magyar öltözet tüntető viselésében s Erdősi (Polesni) branyiskói hős és a többi Vágra internált szabadsághős iránt mutatott tiszteletadásban merült ki, hanem tettekben is megnyilvánult. A városi közgyűlés Földváry Károly és Zambelly Lajos honvédezedéseket „közöröm nyilvánítással” tiszteletbeli képviselőkné választotta, a Honvédségélyző bizottmány gyászmisét mondatott a Hétkápolnában az elesett hősökért és a polgárság népes részvétele mellett a Szózat és Himnusz hangjai mellett megkoszorúzta a honvédek sírját, a gimnáziumi ifjúság a Füzesben a Szózat és Himnusz éneklése után a Gotterhaltét az ismeretes felségsértő szöveggel (alsó, felső, király, disznó — disznó, király, felső, alsó) dalolta.

A társas érintkezésben szabadabb szellem honosodott meg, de erősebb kilengések is voltak. Így az Almássy-féle összeesküvés számai Vádra is elvezettek. (A fegyverszállító Zambelly Lajos ezredet 14 évi börtönbüntetésre ítélték.) Emerich Gottfried járás-orvos toborzott a Vácon lakó gróf Crouy Endrének trónraültetése érdekében. (Nyolc évi fegyházbüntetéssel sujtották.)

A város területe 1863-ban több mint 11,000 (11,021) kataszteri hold volt. Ebből szántóföld volt 3452, rét 840, legelő 1,217, szőlő 1,647, erdő 1,781. A gazdaságilag nem értékesített terület 2,084 hold volt, közte mezei utak, nádasok, mocsarak, de volt még termékeny talaj is, melyet művelés alá lehetett volna venni. A váci földben minden mezőgazdasági termék megterem, de különösen alkalmas szőlő és különféle gyümölcs termesztésére. A város két végének: az Alsóváros és Kisvácnak egyenes utcái első tekintetre elárulják lakóinak állattenyésztő és földművelő foglalkozását. Ezek az utcák azért oly szélesek, mert az ottlakók csordahajtó útjai voltak. Az akác-szegélyes utc sorok házainál ma is szembe ötlik még, hogy gazdálkodó nép lakja. A kicsiny, de tiszta és gondozott házak oromzatukkal az utca felé fordultak. Széles bejáratuk a tágas udvarra nyílt. A nagyterjedelmű gazdasági udvaron pajta, tehén- és lóistálló, disznó-, baromfiól, kutyaház, a középben etető- és itatóvályúktól körülvett gémes- vagy láncoskút állott. E nagy udvar mellett kicsi virágos- és zöldséges kert díszlett.

Az utca felől volt a két-, vagy háromablakos, úgynevezett tisztaszoba a szálló vendég részére. Ágyában a menyezetig ért fel az egymásra rakott dunna (dunya) és vánkos (vánkus). A lakószoba jelentékeny részét a terjedelmes kemence foglalta el a kuckóval. Falait virágos tányérok borították. Az itt is magasra vetett ágyakat egyszerű keresztszemes himzések borították. Bútordarabjai közül az asztal, a lóca, a pohárszék, a faragott vagy festett láda és szuszék (hombár) érdemel említést. Ősszel — őszi szokás szerint — az ablakokat gondosan betapasztották, nehogy a meleg kimenjen. Tavaszig nem is szellőztettek. A kellemetlen szagokat füstölőkkel, a patikában árult franciskánusokkal palástolták. Az istálló a ház folytatásaként húzódott az udvar felé. A kukorica csomókba kötve lógott le az eszterhéjről. (A göré még ma is ismeretlen Vácon.) A házak fala vegyes anyagból: vertfal, vá-

lyog, kötégla készült és náddal, zsúppal, zsindellyel vagy cseréppel volt földve s csak nagyon kevés volt alápincézve. Ugyancsak kevés ház előtt bólintgatott az eperfa lombja, körtefa is csak kevés előtt csábította a hangos gyereksereget, de pad mindenik előtt hívogatta a szomszédokat, hogy összeülve meghányják-vessék a kisvárosi élet napi eseményeit.

A földművelő nép táplálkozása, vagyoni viszonyai szerint változott. Télen kétszer étkeztek: reggel felkeléskor és este, amikor a munkából hazajöttek. A reggeli egy nagy karaj rozskenyérből állt és szalonna, kolbász, füstölthús, sajt vagy túró egészítette ki. Az ebéd meleg ételből állott. Leves sohasem hiányzott és bőven, — két tányérral is, — fogyasztották. Szokás-mondás volt, hogy: „lé tartja a szolgát!” (Húsrá ugyanis kevésbé telt.) Különösen kedvelték a bablevest, — főként ha disznóláb is volt benne. („Leves angyalbakancsbal és görögolvasóval”). A főzelékre (bab, lencse, káposzta, kása) disznóhús vagy legalább főtt szalonna került, a túrós csuszára tepertyű, a káposztára rendszerint töltelék. Vasárnapokon és ünnepeken bőségesen étkeztek. Ilyenkor volt mákos guba is, vagy pedig csíra niálé.¹⁾ Munkaidőben többször volt — s van még ma is — étkezés. Hajnalban a darab kenyér (esetleg tejjel). Tízórára és uzsonnára szalonnát, füstölt-húst, vöröshagymát, zöldpaprikát, sajtot, vaját és túrot vittek magukkal a tarisznyában. Az ebédet az asszony vagy gyerek utánuk vitte a kantárban (madzaghaló). A kenyérsütéskor felmaradt és összekapart kovászból sültött vakarcs mindig kijárt a gyerekeknek. A lángos az egész család inyenc eledele volt. Nagy szerepet játszott a paraszti háztartásban a disznó, melyet még a legszegényebb házban is hizlaltak. A jobbmódúak hármát öltek évenként: ősszel, karácsonykor és farsang végén. Ilyenkor az

1) Egy csomó búzát áztattak tejbe s amikor kicsírázott, lisztet kevertek hozzá és kisütötték. Ezt a *méra* néven nevezett malátaizű édességet igen szerették.

egész rokonság részese volt a lakmározásnak. A *disznótorok* intézménye kölcsönösségen alapult. Az aprólék szétküldése biztosította a friss húsevést. A disznóhúst kedvelték főve, szerették mint húslevest; de főként a zsírt használták föl, mert minden ételt nagyon zsírosan főztek. A házi öléseknél a *kaszab* (nem hivatásos hentes) működött közre. (Ezek iparosok és parasztemberek sorából kerültek ki.)

A szegény földműves és napszámos anya kétesztendő koráig szoptatta gyermekét. Ennek nem csupán gazdasági oka volt, hanem az a vélelem, hogy míg a gyermek szopik, nem állhat be fogamzás.

A mosdatlanszájú, de vallásos lelkületű, tisztességtudó, vendégszerető és igazlelkű gazda tempósan végezte a dolgát és különös szorgalommal művelte meg fertály- vagy félhely (féhely) földjét, hogy meglegyen a betevő falatja, bekapálta szőlejét, hogy a borból elevenség és jó kedv szálljon a fejébe, a fák munka nélkül is adtak gyümölcsöt. Az asszony nép kofálkodott vagy cipót, libafertályt²⁾ süttött és segített az urának a gyűjtésben, a kukoricakapálásban, szőlőkötözésben és végezte a háztartás teendőit, télen pedig orsón és guzsalyon font. Minthogy a gazdasági munkákat csak a nyári évszakokban lehetett végezni, a férfiak napjai télen tétlenül teltek. Így aztán csak lassan haladhattak a vagyonosodás útján. Csak később, — 1873-ban, — amikor már a tagosítási munkálatok végbementek, indult nagyobb fejlődésnek a gazdasági tevékenység.

A földművelésen kívül népszerű foglalkozás volt a személyszállítás és fuvarozás. Nógrádba, Hontba — jelesen Balassagyarmat, Ipolyság, Losonc felé — és a bánya-

²⁾ A kisváci menyecskék különleges konyharemeke volt a búzalisztből dagasztott omlós kenyér és a ropogósra süttött ludfertály, melyet gyenge majorannával és más fűszerrel tettek ízzé. Sütéskor a kapufélfára függesztett cédula hirdette: Eladó ludfertály! vagy: Friss cipó! Piacra, sőt Pestre is bevitték és árusították.

városokba a személyközlekedési forgalmat váci bérkocsisok bonyolították le. Különös alakú nagy ernyős kocsi-jukba (ekhó) az oldalukon lévő táska-alakú ajtón át lehetett bejutni. Ezek elé a szárazföldi bárkák elé két ló volt fogva. A lovakra kötött csengők messzire elhallatszó hangja előre jelezte, hogy: jön a váci kocsi. Ezeket a váci kocsikat a hatvanas években a fiakkerek váltották fel. Rozoga alkotmányok voltak ezek is és az volt az érdekességük, hogy a kocsisaik egytől-egyig zsidók voltak. Mivel céhük, ipartársulatuk nem volt, magukban szervezkedtek és egy őket kötelező viteldíjszabást állapítottak meg s annak ellenőrzésére, hogy ezt megtartják, fuvarbiztost választottak.

A teherfuvarozást végző talyigások egy-egy szamarat fogtak kétkerekű szekerük elé. Csak Korpona múlt felül ebben az időben Vác szamarainak a számát! A hatvanas évek végén a szamarak mindinkább kimentek a divatból, gazdáik lovakkal váltották fel őket.

A váciak ősi foglalkozása volt a halászat és a hajózás. A gőzhajó beköszöntése átalakította a hajós foglalkozás régi módját és jórészt a maga szolgálatába hajtotta. A dunai hajózásban még ma is sok kormányos és hajós van, különösen az uszályhajókon, de sokan megőrizték önálló foglalkozásukat s minthogy fuvarozó-hajójuk rendszerint női névre (Anna, Mária, Katalin) volt elkeresztelve, Pannihajósoknak, hajójukat pedig hetihajóknak hívták azért, mert rakományaikkal leginkább hetivásárokon szoktak megjelenni.

Nagy tekintélyük volt a molnároknak, akik malmaikkal egészen ellepték a Duna felső és alsó partját. Sokan űzték a kedvelt ősi halászmesterséget is.

Jelentős volt a bőripari foglalkozás. Jómódúak voltak a tímárok és tabakosok, igen sok volt a csizmadia, akiket számban csak Miskolc múlt felül.

A ruházkodási ipart számos szabó, gombkötő, ka-

lajos s a többi űzte. Különös becsülete volt a váci kocsi-gyártó iparnak.

A különböző ipari foglalkozások nagy száma akkor tűnt ki, ha az egyes céhek saját zászlaik alatt kivonultak a körmenetekre.

Minthogy erdeje csak a püspökségnek volt az erdészet ősfoglalkozását kevés váci ember űzte. Az uradalom a Naszállhoz közelebb eső falvak (Kosd, Szendehely) népét foglalkoztatta.

A bányászat ebben az időben némi lendületet vett. Több új bányát nyitottak és teljes üzemben voltak a püspökség naszáli homokkő, mészkő és márványbányái, valamint a város csörögi bazalt és kavicsbányái.

Polgár és paraszt egyaránt szerény életmódot folytatott, mert kicsinyek voltak az igényei s így azokat könnyen kielégítette. Nagy volt a gyermekáldás, nyolc-tíz gyerek nem ment ritkaságszámban.

A polgárság sujtásos magyar ruha viselésével tűntetett. A hatvanas években divatbajlott krinolin békésen megfért a magyar viselettel. A köznép viselete mindig magyaros volt, minden fényűzés nélkül való. A nők keményrevasalt sokráncú suhogós bő szoknyákat, — egyidejűleg többet, — továbbá bársony pruszlikot, selyem kötényt és fekete cipőt viseltek. A menyecskék fejét fehér- vagy fekete csipkés tarajosfőkötő vagy tarka virágoskendő díszítette, míg a leányok hajadon fővel jártak, elül simára fésült hajukat hátul varkocsba fonták és a végébe élénk színű pántlikát kötöttek. A férfiak öltözetke egyszerű magyar ruha volt. Az úgynevezett „hetvengombos“ kabát sötétkék posztóból készült. Két sor pitykegomb volt rajta. Az ujjain fekete csukafő-zsinórzat díszlett, álló galérja knaplival volt kihajtva, alsó sarkain három-három ércgomb ragyogott. A szintén sötétkék színű posztóból készített magyar nadrágot fekete borítás-zsinórból készített szegedi vitézkötés díszítette. Ezt a ruházatot kiegészítette a nagy ezüstgombos fekete mellény végig be-

gombolható álló gallérral, a kordováncsizma, a magyaros pörgekalap, télen pedig bőrsipka.³⁾

A végzett napi munkát magyar mulatságok: névnapok, disznótorok, búcsúk és szüretetek vidám örömei váltogatták. A nép a vasárnapokat és ünnepeket szigorúan megülte. Ünnepi ruhát öltött, elment az Isten házába és minden szolgai munkától tartózkodott. Délután persze a kocsmá járt. A Fehér Hajó, Fekete Sas, Arany Hordó (Fassli), Zöld Fa, Tigris, Fehér Ló és Fehér Hattyú voltak a kedveltek. Hirhedtek voltak a Fehér Hajó patkós-bálgai, melyeken iparosok és parasztok verekedtek. A polgárság a Lőházban és az Arany Szarvas vendéglőben, a zsenitri az Arany Csillagban mulatott. Az öreg Radicsot kezdte már Rácz Pali kiszorítani. A tanulóifjúság kedvelt kiránduló helye a cselőtei erdő volt, ott a csörgedező patak hűs völgyében tartották a víg majálisokat. A püspökkert is nyitva volt minden látogató előtt. Új alapokra fektették a két évtizede működő kaszinót (1862) és a közgazdasági tevékenység belterjes művelés okából takarékpénztárt alapítottak (1864).

A város lakossága az 1857. évi összeírás szerint 12,799 lélekből állott. Ebből vallás szerint 10,861 római

³⁾ Az ez időbeli népviselet fotografiai rajzát adja a Kubinyi Ferenc és Vahot Imre által szerkesztett *Magyarország és Erdély képekben* című munka első kötetének 60. és 61. oldalai között látható ily című könyomatú kép: „Vác, és a váczi népviselet 1853-ban. Varsányi photographiai rajza után metsz. Rohn. Nyomt. Frank I. M. Pestén 1854” A kép alsó balsarkában — a Pokolcsárda környékén — két álló férfi, egy álló nő és egy ülő férfi alakja látható. A férfiakon hosszú nadrág, rövid zakó, cipő és karimás puha kalap, az asszonyon galléros egybeszabott ruha és főkötő.

A Vácot ez időben ábrázoló metszetek legtöbbjén találunk még népviseletet ábrázoló képeket. Így Dr. A. Ruthner *Das Kaiserthum Oesterreich und Königreich Ungarn* című könyvében közölt Waitzen jelzésű kép előterében egy ülő nő és két álló férfi, mögöttük tehének legelnek és egy kutya szaglász. Tehát pászornépet ábrázol. A férfiakon szűrszerű kabát, széles karimájú lapos kalap, rövid mellény, melyre ráhajlik az ing nyaka. A lábán csizma. Az asszonyon ingváll, hosszú szoknya, kötény és fejkendő. E beszélgető társaságtól távolabb a Dunaparton egy szekér halad, három ló van elébe fogva. A kocsisnak és a kocsit kísérő gatyás embernek fején túri süveg. Panyókás kis ködmönt, hosszú gatyát és csizmát visel.

katolikus volt, 1,260 református, 140 evangélikus, 11 görög-keleti, 527 pedig zsidó.⁴⁾ 1864-ben a lakosok száma zsidók és katolikusok szaporodásával 13,935-re emelkedett.

A városban tizenegy ügyvéd és tizenegy orvos működött ez utóbbiak közül nyolc sebész-borbély és csak három okleveles, köztük a sikeres gyógyításai s elismert szakirodalmi működése által országszerte ismert dr. Argenti Döme. A közegészség ügyét még két kórház, két gyógyszertár és három állatorvos szolgálta. A halottak eltemetéséről és hátramaradottaik segítségéről tizenöt úgynevezett Temetkező-társulat gondoskodott. Mindeniknek körülbelül ötszáz tagja volt.

A fegyintézetben nyolcszáz és ezer közt váltakozott az elítéltek száma. A vezetőség, illetve személyzet az igazgató-, ellenőr-, három írnok- és hetven—száz fegyőrből állott.

A siketnéma-intézetben az igazgató és négy tanító nyolcvan—száz növendéket képezett ki. Az évváró vizs-gákon az ország minden részéből, de főként a fővárosból díszes közönség gyűlt egybe. A szegénysorsú növendékeket erre vállalkozó váci polgárok kísérték haza szüleik lakóhelyére.

A papság, főként a piaristák hazafias magatartása miatt az osztrák kormány a püspöki liceumon a bölcsészeti osztályokat megszüntette, a gimnáziumot pedig hat osztályról négyre szállította le. Ebben az Altanodában egy igazgató és öt tanár tanította a százötven—száznolcvan főből álló ifjúságot. (A tanítás valláserkölcsei és hazafias szelleméhez szó sem férhetett, de mint feltűnő kultúrtörténeti (!) adatot le kell szögezmem, hogy az ifjaknak nem volt helyük természeti szükségleteik elvégzésére s tíz óra-kor a tízpercnyi szünetben kellett rohanvást lefutniok a

⁴⁾ Hunfalvi adatai tévesek. Szerinte Vác népessége ez időben 13,300 lélekre rúgott. Ezek közt — mondja — 2,300 református, 100 evangélikus, 300 zsidó, 70 egyesült görög; a többi mind katolikus. (Gregus-Hunfalvi: Család könyve 1858. III. évf. 489.)

dunaparti szemétdombokra). A fiúk ebben az időben kezdtek kijárni katonásdit játszani a bácskai szőlő-út mentén fekvő városi agyagbányába s annak puha agyagjában üregeket vájtak, sáncokat ástak és várat emeltek. Ezt ostromolták, védték és ettől az agyagvártól kapta nevét a mellette elterülő Deákvár-dűlő és a területén keletkezett új városrész.

1859-ben az ikervárosok egyesültek. Ettől kezdve egy bíró és egy tanács intézte a város ügyeit s mint rendezett tanács peres ügyekben első fokon bíraskodott. A közigazgatási teendőket a főszolgabíró, a bűnvádi ügyeket egy szolgabíró végezte.

A hatóság nem sokat tett, de nem is igen tehetett a város felvirágoztatása érdekében. Egyetlen említésre méltó tevékenysége, hogy 1864-ben a Dunapartnak a gőzhajó-állomástól a Peskó-házig terjedő részén kőfalat húzatott.

A cserépszindellyel fődött Nagytemplomot gróf Nádasdy püspök kezdte már vörösréz burkolattal boríttatni, ezt a munkálatot most Roskoványi püspök folytatta és befejezte.

A hirtelen felszabadított zsidók, — akiket a törvény Mózes-vallású magyaroknak nevezett, — tüneményes gyorsasággal — néhány hét alatt — építették föl 1864-ben a zsinagógájukat.

A vasút kiépítése előtt annyira híres váci vásárok sokat veszítettek jelentőségükből, de még így is népesek voltak. A vásár a város legnagyobb terén, a Vásártéren folyt le és két-három napig tartott (vasárnap és hétfőn, megtoldva a keddi hetivásárral). A Vörösház vagy Vásártérnek a kaszánya felé eső részén folyt az állatvásár, az evangélikus templom előtt pedig a kirakodó vásár. De a vásárosnép ellepte a főteret és a főútvonalakat is, melyeken nagy fasátrak és kis deszka- és lécsátrak nagy tömege volt felállítva. Ezekben a főváros kültelki kereskedői és a helybeli iparosok árusították portékáikat. A Laci-

pecsenyés ponyvasátrak a Vörösház falának voltak támasztva. Nagy volt körülöttük a sürgés-forgás. Csiklandozott a pecsenye illata, csengett a pohár és messzire hallatszott a víg nóta hangja. Nem volt hiány a sokféle mutatványos bódékban, körhintákban és nem maradt el a látványosságok koronája, a cirkusz sem. A vásár tartama alatt a helybeli kereskedők mind bezárták üzlethe-lyiségeiket és kimentek a vásártérre, hogy ott ponyvasátrak alatt vagy bódékban áruljanak, mert még a szomszédja sem ment volna át a boltjába még akkor sem, ha ott olcsóbban kapta volna meg a portékát. Legforgalmasab-bak voltak az állat- (főként a szarvasmarha-) és gabona-vásárok. Jelentékeny volt a kínálat még borban, dohány-ban, gubacsban, mézben és gyapjúban, tavasszal gyü-mölcsben, ősszel pedig káposztában. A gyümölcs-vásárokra bécsi kereskedők jelentek meg a Dunaparton, hogy a hetihajókon elszállitassák a környékbeli termelőktől nagy mennyiségben összevásárolt cseresznyét, meggyet, ribizskét és piszkét.

A hetivásárokra a falusi asszonyok csíkot, rákot, bé-kát, bibictojást és sok másféle élelmiszert hoztak be. A csíkokat tök-kobak vagy csíktöknek nevezett hengeralakú faedényekben elevenen árusították és a szintén fából ké-szült nyeles merítő szákával, csíkszűrővel emelték ki a csíktök vizéből. Ilyen szűrő és tök múzeumunk néprajzi gyűjteményében is látható.

KILENCEDIK FEJEZET

A KIEGYEZÉS UTÁN

Post nubila Phoebus.
(Borura derü).

Ausztria gazdasági, katonai és politikai összeroppánása után az uralkodó 1867-ben kiegyezett Magyarországgal. Közel két évtizedes zsarnoki elnyomatása után új életre kelt a nemzet és megmozdult Vác városa is. Vezetőségének ritka, tapintatos érzékével először is a kegyelet adóját róttá le a szabadságharcban megdicsőült honvédek iránt. Sietve hordták össze filléreiket, hogy méltókép jelöljék meg a szent helyet, melynek minden rögét honfivér áztatta. Kossuth Lajos 1867. augusztus 23-án gyönyörű levél kíséretében 100 forintot küldött Turinból az emlékműre, melyet 1868. július 19-én országos ünnepség keretében avattak fel.

A Budára összehívott országgyűlésre a váci kerület egyhangúlag Kossuth Lajost választotta. De Kossuth a választást visszautasította és a váci választókerület polgáraihoz intézett levelében összeférhetetlennek jelentette ki az osztrák ház uralmát Magyarország függetlenségével és önállóságával.

Ezt az elvet vallotta Vác lakossága is. Mindenkinek a szívében élénken éltek még a szabadságharc dicső emlékei és politikai érzelme 48-as volt. Vácon és a váci kerületben Kossuth-kultuszt üztek s ez a Kossuth-kultusz rányomta bélyegét a városra. A képviselőválasztásokon az ellenzék jelöltjei győztek, amiért aztán a város és kerülete a kormány kegyét soha sem élvezte.

Ez is egyik oka volt annak, hogy Vác nem fejlődött jelentős várossá, de ez nem volt az egyedüli ok. A főbaj az volt, hogy a vezetés nem állott hivatása magaslatán, elmulasztotta a kedvező alkalmat és nem használta ki

azokat az erőket, melyekkel a város gazdaságát fellendíteni és művelődését felvirágoztatni lehetett és kellett volna. Tagadhatatlan, hogy a főváros nagyarányú fejlődése ipari, gazdasági és kereskedelmi központosítása erős versenyt keltett; igaz, hogy nagy terheket vettek át, de kitartó munkával és céltudatos gazdasági politikával lehetett volna eredményeket elérni, csak hogy a vezetőségben nem volt invenció, munkakedv és összetartás. Pedig minden előfeltétele megvolt annak, hogy Vác előnyös földrajzi helyzetét kihasználva az ország jelentékenyebb városai közé emelkedjék. Határa 10,742 kataszteri hold terjedelmű volt, lakóházainak száma 1615. Volt törvényszéke és királyi adóhivatala. Székhelye volt püspöknek, káptalannak és járási szolgabíróságnak. Volt vasúti és két dunagőzhajó-állomása, póstája és táviró hivatala, két pénzügyi, ipartársulata, 23 különféle céhtestülete, fejlett nyomdaipara és két hírneves intézete: a siketnéma-intézet és a fegyház. Társadalmi téren némi haladás volt észlelhető. Ekkor alakult meg a Jótékony Nőegylet (1868), a Tűzoltó-testület (1871), a Korcsolyázó-egylet (1869), a Váci dalkör (1867) és ekkor indult meg az első helyi hírlap. Az itt állomásozott 31. számú vadász-zászlóalj udvarias és művelt tisztikara élénk színeket vitt bele a társasélet szürkeségébe. De ott, ahol a haladás kizárólag a közigazgatás tevékenységétől függött, hanyatlás állott be. Az utcákat nem kövezték s a régi kövezést nem javították. A városi épületek el voltak hanyagolva. A közpénztár, a kórház és gyámpénztár számadásait éveken át nem vizsgálták. Az adókat nem hajtották be rendesen. A hadikárpótlás címén kapott 23,000 forintot eltékoztolták. A letéti pénzeket elhasználták a folyó kiadásokra. A 70,000 forintra szaporodott adósságot nem fizették, de nem fizették a tisztviselőket és tanítókat sem, úgyhogy ezek kénytelenek voltak nyugtáikat elzálogosítani. Egyik szabálytalanság és sikkasztás a másikat érte. Közcélokra szedett pénzek nem jutottak rendeltetési helyükre. A kövezési munkára előlegezett több

ezer forintot fölvtették, de a munkát nem végezték el. Egyes tisztviselők hídtatarozás, halottaskocsi-javítás és más különböző címen tetemes összeget utalványoztattak ki maguknak a közpénztárból. Egyhangúlag elfogadott közgyűlési határozatokat nem hajtották végre. Az egyéni önkény, az erőszak és visszaélés megbénította a közigazgatás működését és a jobb sorsra érdemes várost az anyagi tönk szélére juttatta.

Így vált végzetessé Vác városára nézve a magyar átok. Amikor a nagy nemzeti megújulás előtt állt, saját sorsának intézője lett és maga rendezhette volna be közösségi életét, amikor legnagyobb szükség lett volna alkotó munkára: vezetősége nem állott hivatása magaslatán, a pártok pedig politikai és személyi harcokat vívtak egymással a közgyűlés tanácsstermében. A lakosság zöme tétlenül nézte a közállapotok elfajulását és teljes nyugodtsággal élvezte a béke áldásait. Csak akkor állott be változás, amikor 1875-ben hazajött dr. Freysinger Lajos királyi közjegyzőnek. Alighogy megtelepedett zilált állapotban sínylő szülővárosában, máris belesodródott a városi élet kavargó örvényébe. Világosan látta a lejtőt, melyen a város sülyyed; érezte, hogy az egész rendszert meg kell szüntetni, de tudta azt is, hogy erre a nagy munkára egymaga nem vállalkozhatik. Segítő társakat toborzott, igyekezett átalakítani a lelkeket és intézményeket: a közvélemény irányítására lapot indított, átszervezte a közigazgatást, munkabíró emberekkel frissítette föl az alvó városházat, életre keltette a pénzügyi bizottságot, melynek ő volt az elnöke és lelke. Mikor minden maradiságától meglisztította a várost, szabad lett a haladás útja. A régi szomorú gazdálkodást rendes városi háztartás vezetése váltotta föl. A városi épületeket jókarba helyezték, a forgalmasabb utcákat kockakövekkel burkolták, kiépítették a dunai rakodópartot és megkezdték a csatornázást. Új jövedelmi források gyanánt jelölték meg a kövezetvámot, a fogyasztási pótdót, a karópénzszedés és a helypénzszedés

jogát; a város törzsvagyonát pedig ingatlanok vételével (Fehérlő, Zöldfa s a többi) szaporították.

A város a haladás útjára lépett, a termelő munka megindult s a polgárság a jólét éveit élte. A fejlődés azonban nagyon lassú léptekkel haladt előre. Vác ebben az időben még mindig az elhanyagolt kisváros képét mutatta. Zsibbasztó unalom feküdt rajta. Levegőjét az utca bűze fertőztette. Csak a Naszái felől hozott az éjszakai szél erdei illatot. Noha volt több nagy épülete is, lakóházainak legtöbbje kőből, vályogból és vertfalból épült. (Tíz év alatt összesen csak 18 új házat építettek.) A Hét-kápolna és vakolatvesztett házak falából ágyúgolyók álltak ki az 1849. évi ütközet emlékére. Még álltak Migazzi hidjai az Esterházy-utca alsó végében és a Szent János-utcában, álltak a kettősfődelű tímárházak a Dunaparton, szabadon folyt a Gombás-patak, széles árkok vonultak a Dunának, hogy megduzzadva ontsák a hegyekből lezuhanó vizek áradatát. Csak kevés helyen védte kőfal a Duna partját, mely még mindig az egész város személerakódó-telepe volt, a vörösháztéri békatenyésztő pocso-lyákban is regényes körvonalú szemétdombok tükröződtek, a többi utcák macskafejes kövei között kizöldelt a fű, virágzott a tövis- és kórókkultúra, terjeszkedett a tarack és papsajt, díszlett a bógáncs és csalán, illatozott a kamomilla és bürök, giz-gaz és ringy-rongy, mert az utca mindkét oldalán vonuló árkokban békanyálás szennyvíz terjesztette dögletes bűzét. Vígan kuruttyoltak bennük a nagyfejű békák, ugrándoztak körülöttük a vartyogó varangyok, zümmögtek fölöttük az aranyos legyek és döngicsélő vadméhek, míg csak meg nem jelent egy-egy kóbor kutya vagy huhogó denevér, amikor megriadva szétrebbent az egész zsongó tábor. A szűnyokok hadának zizegő kórusába disszonáns hangként vegyült egy-egy odavetődött dongó vagy darázs mélyhangú dongása s teljes volt az idillikus kép, amikor nagynéha egy-két eltévedt tarka pillangó is rászállt az árok partjára. A házakon nem volt

vízlevezető csatorna és amikor esett az eső, a járó-kelők nyakába zuhant a víz az ereszről. Míg a gyalogjárók bokáig taposhattak a sárban vagy porban, a kocsin utazók nyelvét a kátyúk és gödrök veszélyeztették. A hepe-hupás, girbe-görbe utcákban kóbor ebek riasztgatták a csendesen kapargáló tyúkokat. A Nagytemplom-teret 33 ormóttan kőoszlopra vont durva vaslánc kerítette és három szabadon álló pincelejáró zsúpfődeles verme éktelenítette annak emlékéül, hogy ház állott fölöttük, mielőtt Esterházy püspök a tér számára kisajátította. A buján tenyésző gaz fölverte az egész területet, mely alkalmas legelője volt az ott lakó kanonokok karácsoló tyúkjainak, gágogó libáinak és rőfögő malacainak. A Szent Miklós-téren álltak még a Rossztemplomnak nevezett magtárépület dülledező falai.¹⁾ Állt a rozoga Cédulaház a Vörösház-téren és álltak mellette szabad területen a tűzifák hasábjai, az úgynevezett Ölfák és hirdették a tulajdonjog becsülését, de nem az erkölcsök tisztaságát. A Vásártér keleti része a huszárok lovagló tere volt, míg távolabb a Kálvária dombon a kürtösök gyakoroltak és zavarták az ájtatosságot.

Amint „fölvevé a hajnal piros köpenyegét“, megszólt a pásztori síp. Álmodt riasztó túlkölések és éles ostopattogatások közt terelte össze a kanász a csürhe-csordát. A pásztor is belefűjt recsegő túlkébe, mire a házakból kihajtott tehenek tompa bögéssel csatlakoztak a kolomposhoz. Alkonyatkor hazatértek a legelőről az állatok és nagy zajjal verték fel az utca csendjét. Bögve ballagott a békés birkák nyája, lassú léptekkel a duzzadt-tőgyű tehenek csordája, éles visítással vágdatott a malacok kondája. Mindegyik hatalmas porfelhőt vert föl és kisebb-nagyobb emléket hagyott nemcsak útvonala, hanem a járda kövezetén is. Alig terítette le az Éj fekete subáját, titokzatos emberek jelentek meg hordókkal taligájukon. Penetráns bűz kísérté utcahosszat működésüket. Majd fel-

¹⁾ Fennmaradt a képe a múzeumunkban őrzött színes rajzon.

hangzott az éjjeli zene és szívbemarkoló éneke kétségbevonhatatlanul hirdette, hogy: Csak egy kis lány van a világon! A fürge tücskök szinfónikus énekkara ezt hangos ciripeléssel hagyta jóvá, de a kóbor kutyák vonító hada megkontreminálta. Az éjjeli világítást a halvány hold szelíd fénye adta, mert a vállalkozó az egymástól nagy távolságra felállított póznák petróleum-lámpásait kalendárium szerint gyujtogatta, de ez is haladás volt ahhoz képest, amikor még lámpával kellett magát hazakísértetni annak, aki a kocsmából vagy az éji látogatásból otthonába tért.

A csendes, görbe utcák muskátli-virágcserepes, kiülő vaskosaras ablakaiban csak ritkán jelentek meg a zsalugaterek mögött kíváncsi leányfejek. Az utca állandó alakjai már nem érdekelték, az alkalmiak pedig elvétele kerültek oda. Mindennapi látvány volt a piarista noviciusok és a kispapok sétáló testülete. (Minthogy az előbbieket fekete talárban jártak, az utóbbiak pedig a világoskék fölé fekete felöltőt húztak, ezeket a néphumor mátyásoknak, amazokat varjaknak hívta.) Naponkint látható volt a némaleányok és fiúk külön-külön csoportja. Lassan, csoszogva haladtak, hadonáztak és erőlködve kiabáltak. Napjában többször is megállt egy-egy utcasarkon a városi dobos, hogy borízú, rekedt hangján eldadogja köréje gyülekezett gyermekereg előtt: Közhírré tétetik . . . Gyakori volt, hogy bilincsekbe vert embereket kísértek az utcán. Szombatonként feketeruhába öltözött cilinderes zsidók jártak csapatostul, e napon tarkállott az utca a koldusok éneklő és imádkozó hadától. A sánta-béna és vak koldusok egyébként minden reggel hosszú sorfalat álltak két oldalt a Nagytemplom sekrestye-ajtaja előtt és várták a káptalani misére érkező kanonokok alamizsnáját. (Ebben az időben a Nagytemplom összes ajtain szabad bejárása volt mindenkinek.)

A főterén gyakori volt a kofák zajos szócsatája.³⁾

³⁾ Egy összeszólalkozás alkalmával az egyik kofa úgy dobta

Néha egy-egy elszabadult ló vagy szamar okozott rettenetes riadalmat a piaci népség körében. A kicsi, de nagy-kerekű taligákra óriási mennyiségű terhet tudtak rárakni. Az utcasarkok állandó alakjai voltak a povalyacskók, a naplopók. A rendes munkát elkerülték és csak alkalmi munkát, nevezetesen hordári teendőket végeztek. Mihelyt pénzhez jutottak, pálinkát vettek, lerészegedtek, káromkodtak és veszekedtek. A rendőrkapitány röviden járt el velük, elzáratta őket s amikor másnap kijózanodtak, rájuk veretett. Az utcagyerekeknek nagy örömük telt a város bolondjaiban, mindig volt belőlük néhány. Ilyenek voltak Alexander, Bogyó Misa, Brr Hornyik, Csincs Pista, Dinamit Karcsi, Hausznumera Loptos és a többi. Ha ezeken a gúnynevükön szólították őket, káromkodtak és üldözőbe vették gúnyolóikat. Legtöbbje alkoholista és antiszemita volt. (Azért szidta a zsidót, mert kevés pálinkát adott neki.) A rakoncátlan piaci népség közt bámulatos módon tudott rendet tartani az alacsonytermetű, keménykezű Fabriczy Nándor rendőrbiztos két-három rendőrével. Nem volt barátja a jegyzőkönyvnek. Rendszerint maga vágott közbe tekintélyt parancsoló hangjával és hatalmas botjával, ha a kufárok vagy povalyacskók között némi nézeteltérés támadt. Hogyha azonban súlyosabb volt az eset és nem látszott célirányosnak a helyszíni beavatkozás, akkor a konok civakodókat rendőrökkel kísértette be a városházára, ahol aztán lesujtott az igazság karja a csendháborítókra. Nem kellett, hogy kiadulják mámorukat, mert a kiszolgáltatott botbüntetésre azonnal észbe kaptak és oda, ahol nem székel az agy. Nagy gyorsan kiszállt mindkettőjükből a pálinka gőze és a harag ereje, hogy mint megbékélt cimborák támogassák a Tragor-sarkot, a körülállók meghallgatásával megállapítsák az igaz tényállást és egyértelműen szidják a ren-

főbe egy kemény kenyérrel a kofatársát, hogy az leesett és meghalt. A törvényszéki orvosok azt véleményezték, hogy nem a kenyérdobás, hanem a kövezetre esés okozta halálát. (Nefelejts 1866. július 1.)

dőri brutalitást. A felek nem fellebeztek, a közvélemény megnyugodott s a megsértett jogrend helyreállt. Az utca képéhez tartoztak a katonasipkás falábú kintornások, akik fényesre csiszolt medáliákkal mellükön, hónuk alatt nyekeregtek kicsiny sipládájukat, vagy családtagjaik segítségével nagyobb verkliket tologattak házról-házra. Gyakran verte föl a mozdulatlan utcák néma csendjét a batyus zsidó éles füttyölője és harsány hangja: Nyúlbört! vagy: Handlé! Mi van eladó? A szántai vizet árusító ember ekhós kocsijának bakjáról kiáltotta le: Szántói vizet tessék! Ebben az időben a közszükséglet tárgya volt Vácon a szántói savanyúvíz. Egy polgár asztaláról sem hiányzott, mert nem volt jó az ivóvízünk. A váci kutak rosszízű meszesvize ártalmas volt az egészségre. Azonkívül vágott a váci borral és kitűnő fröccsöket lehetett belőle csinálni. Üzletekben nem árusították, hanem savanyúvizes emberek szállították az Ipolyság közelében fekvő Szántóról gyékényfödeles szekereken szalma közé csomagolva literes palackokban. Hat krajcár volt egy üveg ára. Letettek 10—20 üveget, otthagyták minden betét nélkül, hogy a legközelebbi látogatáskor kicseréljék. A jó emberek gyakran szalatnyai vizet tettek le szántói helyet. Szalatnya is Hontban van, de Vácig rövidebb az útja s az ottani forrásnál nem kellett dugaszpénzt fizetni, míg Szántón a forrástulajdonos zirci apátság (bármily nagyságú üveg után) 1 krajcárt követelt. Ám a szalatnyai vízben kevesebb a szénsav és így nem olyan erős, mint a szántói, melyben vese- és hólyagbetegségeket gyógyító litiumot is fődöztek fel. Most a csehek tették rá a kezüket s ma mint orvosságot árulják drága pénzen a gyógyszertárakban. A dunavizes lajtos is tipikus alakja volt ennek a kornak. Utcahosszat kiabálta hosszúra nyújtott hangon a taligájáról: Dunavizet, dunavizet! — és amely házba behívták, a mosásra használt zavaros dunavizet nagy facsapon át csurgatta az odanyújtott edényekbe. A hordót a Dunaparton töltögették meg vízmerítő vedrekkel. Időszakonként

megjelent a kőporos ember is és keményen kiáltotta: Kőport tessék! Már messziről hangzott a szurtos tótok éneklő kiáltása: Ablakot! vagy: Fazekat drótozni! A drótos tótokat ritkábban követték a gyolcsosok és nagynéha más tót atyafiak, nevezetesen csipkések (cipkarij), sáfrányosak (safranyikok) és olajárúsok (olejkárok). Ez utóbbiak nem csupán szeszes és illatos fenyő- és lenolajokkal házaltak, hanem mindenféle kuruzsló- és gyógyítószerekkel is fel voltak szerelve. Vácra már nem üzletköltés céljából jöttek, hanem azért, hogy átutaztukban felfrissítsék árúikat, melyeket aztán drága pénzen sóztak a hiszékeny falusiak nyakába. Ősszel a takácsmesterek járták be káposztagyaluikkal vállukon a várost. Meggyalulták és a hordókban táncolva betaposták a káposztát. Ugyancsak ez idő tájt a soproni bőrkabátos, kékkötényes ponzichterek kínálták a hosszúkás puttonyaikban hozott masánszki-almáikat, télen pedig halinás trencsényi-túróci tótok házaltak fenyőmadaraikkal, melyek húrokra voltak felfűzve felsőtestükön. Bizonyos időszakokban teli volt a főtér a tót atyafiakkal. Ezek, amikor a Vág és Garam völgyén betutajoztak vagy az Alföldön befejezték az arató munkákat és visszamentek, kénytelenek voltak Vácnál megszakítani az útjukat, mert itt vagy hajóra, vagy vasútra szálltak. Várakozási idejük alatt ellepték a piacot, megrohanták a városháza előtt sorban ülő libafertályárús, hurkasütő és cipós asszonyokat.³⁾ Nagy érdeklődés kísérte a sokféle hangszeren egyszerre játszó művész működését. Napestig is gyönyörűséggel hallgathatta azt minden kíváncsi gyermek és épülő felnőtt, mert a feje mozgatásával ritmikus mozgásba tudta hozni a kalapjára tűzdelt kisebb-nagyobb csengőket, a kezével cintányérokat ütögetett, a lábával dobolt, a hónaalatt dudát nyikorgatott. Ritkábban kötél tánccsok járták végig a város utcáit,

³⁾ Ők terjesztették országszerte a váci hurka és a váci cipó jó hírét. A cipó kerek alakú hófehér, domború kicsi kenyér volt, melyet nullás lisztből sütöttek.

fülsiketítő síppal, dobbal, trombitával hirdetve bámulatraméltó előadásait. Más komédiások és cirkuszosok is jöttek, csillogó tarka ruhába öltözött férfiak és kifestett arcú nők harsogó kürtökkel lóhátról kiáltották ki érdekes látnivalóik ritka sorozatát. Másszor ismét mélabús dudaszó hangjai mellett medvetáncoltató bocskoros oláhok, dobon ülő majmot mutogató bársonyruhás taliánok, zöld papagájos jövendőmondó cigányasszonyok okoztak csődületet.

A táviró sokáig magánkézen volt. A póstát már előbb államosították, de egy része továbbra is megmaradt még vállalkozók kezén. Ezek a póstamesterek ormóttan nagy póstakocsikkal és lovakkal tartották fenn a póstaforgalmat arra felé, amerre még nem járt vasút. A különböző időben és több irányba indított póstakocsisok dalamos kürtölése napjában többször csendült végig a város utcáin. (Jellemző az akkori közbiztonsági állapotokra, hogy a rétsági póstát a katalini úton majdnem minden esztendőben kirabolták.)

A vendéglőket és más üzleteket cégéreik után volt szokás nevezni. Így volt: Arany Csillag, Fehér Hajó, Arany Korona, Kúria vendéglő; Arany Bárány, Arany Szarvas, Fehér Ló, Tigris, Fehér Hattyú, Fehér Galamb, Fekete Sas, Arany Alma, Zöldfa, Arany Hordó, Honvéd, Tornyos kocsmá, Pendelhajtó, Buki, Csörögi, Kőhidi és Pokol csárda, Szentlélek és Gránátalma gyógyszertár, Arany Hordó, Fehér Kakas, Fekete Kutya, Elefánt vagy Bihalyos-bolt (fűszerkereskedés), Menyasszony-bolt (divatárús bolt), Arany Lánc, Arany Kapa, Arany Fűrés (vasárosüzlet) A gyógyszertárak és kereskedések egy része ma is fennáll, a vendéglők és kocsmák közül némelyiknek az emlékét csak az utcája neve őrzi. A kis kocsmák ajtaja fölött egy köteg forgácsot himbált a szél. A trafikok mindegyike előtt kiugró bádogtáblára festett csibukoló török jelezte, hogy bent dohányárút lehet vásárolni. A lutrisboltok előtt feketesárga színekkel festett kétfejű sas terpeszkedett. Az ipa-

rosok műhelyeit foglalkozásaikra utaló cégek jelezték. A vertvasból remekbe készült cégér-karokról függött alá a lakatosok aranykulcs jelvénye, a szítások kerek szitája, a szappanfőzők karcsú gyertyaszála, a bognárok kicsi kereke. Reitter kocsigyáros egy egész üvegeshintót állított a háztetőre. A mamuszosok vörös, fehér és zöld színre festett három bádogharisnyát akasztottak ki és táncolt a tányér a borbélyműhelyek előtt. A kirakatok ismeretlenek voltak még. A fűszeres az ablakba néhány cukorsüveget rakott, de olykor-olykor az üres ládákat és hordókat is kitette az üzlet bejárata elé, hogy lássa a nép: friss árú érkezett! Az idénynek megfelelően nagybőjtben heringes hordók, tavasszal vetőmagokkal telt zsákok akadályozták útjukban a járdataposókat. A sóárosok üzlethelyiségeikben maguk daráltatták a sót. A lisztkereskedők egy része büszkén hirdette, hogy hengermalmi lisztet árusít. Csak vaskereskedésekben lehetett szenet kapni. (Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy kovács-szenet kellett tartaniok kovács-üzletheleik részére s ezzel együtt fűtőszén is árultak, noha kevés volt benne a fogyasztás, minthogy még nem voltak megfelelő kályhák és a szénfűtés bűzös volt.) Mezőgazdasági gépeket is árultak s hogy ezt a közönség tudomására adják, minden reggel kitették a cséplőgépeket, szőlőzúzókat stb. üzletük elé az utcára. Az eszkábákat a kisváci cigányokkal készítették. A zsidóság szaporodásával az üzletek száma is megnövekedett. Az egykor tekintélyes görögök közül csak két család maradt fenn, de ezek ivadékai sem űztek többé kereskedést. A pálinkamérők nyáron már hajnali 3 órakor nyitottak. A két gyógyszertár reggel 6-tól esti 11-ig, télen 7-től 10-ig volt nyitva. A kereskedések 7-től 10-ig álltak a közönség rendelkezésére. Vasárnapokon és ünnepeken 12-től 4-ig be voltak zárva, azontúl ismét kinyitották, de a fél ajtószárnyat behajtották. A Kúria sarkán állandóan állt egy köszörűs. A városháza sarkával szembenálló ház előtt pedig egy kis ponyvasátor volt űtve: ebben egy utcai cukrászasszony űlt s télen gesztenyét is sűtött.

A környékbeli földesurak rendszerint négyesfogatokon jöttek be a városba. A hintó balján hegyesre fent bajúszú kocsis ült sujtásos magyar ruhában darutollas kerek kalappal a fején. A rúd mellé sallangós szerszámú lovak voltak befogva. A püspök is díszes négyesfogaton járt. Jószákgormányzója és a kanonokok ritkán voltak az utcákon gyalog láthatók. Mindegyik tartott fogat. A kanonoki öltözet szép és magyaros volt. Fekete színű prémes bundájukat vörös sujtás borította. Zsinóros kucsmájuk kifordított bélése vörös színű volt és szörme díszítette. Volt is tekintélyük! A köznép illetlenül megsüvegelt minden papot, a gyermekek és asszonyok sorából a kézcsók is kijárt. Ha pedig karinget öltve a szentséggel súlyos beteghez sietett, a lámpával előtte haladó ministráns-fiú csengetésére buzgó áhítattal borult le mindenki, akivel csak útjában találkozott. A lélekharang vékony szavára még mindig nagy sokaság gyűlt össze a plébánia-templomok előtt, hogy megtudja, ki a halott. A tüzet és vízárt a templomok harangjainak kísérteties kongása jelezte. A személyhajók közeledtét nem csengetéssel, hanem mozsár-ágyú lövésekkel jelezték. Ilyenkor az állomásra tódult a nép és kíváncsisággal érdeklődött az elutazók és megérkezők iránt. Két társaság hajói jártak ekkor a Dunán, a német és a magyar társaságé. Az utazás olcsó volt és a hajó utasa már reggel 8-kor, fél 9-kor a főváros három helyén szállhatott le.

Noha a város lakossága túlnyomó részében magyar volt már, piacán a szomszéd falvak vásárra járó népének ajkairól elhangzó tót és német szó mégis elnyomta a magyar beszédet.⁴⁾ Érdekes, hogy Sződ község eltótosodását a váci piac okozta. A sződiek családneve ma is túlnyomóan magyar (Barankó, Benke, Bujtás, Cinege, Erdélyi,

⁴⁾ Nem felel meg a valóságnak Le Monnier 1880-ban kiadott térképén az az adatközlés, hogy abban az időben Vác lakosságának 20–20%-a német és szláv volt. Ekkor már az az 50 cseh család is elmagyarosodott, amely az 50-es évek elején itt letelepedett.

Juhász, Mészáros, Mikes, Mikó, Ojtózi, Serfőző, Szerencsés, Tordai stb.), de egymás közt tótul beszélnek. mert ez az anyanyelvük. Még a század derekán járvány lépett föl a faluban és főként az asszonyok között vitt végbe nagy pusztítást. A férfiak Vácra jöttek be a vásárra feleséget keresni. Agárd, Füspökhatvan és más környékbeli tót községek leányait vitték haza s az új nemzedék tót lett.

Vásárokra és búcsúkra a környék, sőt a távolabbi Nógrád, Hont és Pestmegyei községek lakói a maguk sajátos palóc, tót és német öltözkéiben jelentek meg és alkalmat nyújtottak a népviseletek tanulmányozására. A kiterjedt vidék nagy uradalmainak juhászhajói és kanászai váci szűrszabóknál csináltatták cifra szűreiket.

A vallásosság még erősen megülte a lelkeket. Különleg is kifejezésre jutott ez az útszéli feszületeken és a város utcáin. A sarki házak legtöbbször mélyedésében szentek szobrai voltak elhelyezve vagy képeik falra festve. A bábák cégérét a Szent Szűz, a kéményseprőkéét Szent Flórián képe díszítette. Az egyházi ünnepeket a nép az előjáróság részvételével nagy buzgósággal ülte meg. A körmeneteken a polgármester, tanácsosok és szolgabírák díszmagyarban vettek részt az őket peckesen kísérő hajdúkkal. A céhek különböző színű templomi zászlaik alatt testületileg vonultak ki. A zászlók erdeje csak úgy fénylett a selyem szalagoktól, a jelvények roskadoztak az ezüstös és aranyos sallangoktól és cífraságoktól. Némelyik céh tagjai egyenlő ruhában jelentek meg. Így a molnárok magyar szabású szürkés-kék mentét és hasonlószerű nadrágot öltöttek (a kereskedésekben molnárszínű matériának hívták a posztóját), mentéjük diónagyságú ezüstgombja már messziről ragyogott. Vállaikról kétfelül széles ezürtlánc lógott alá. A csizmadiák száma akkora volt, mint 8—10 más céhé együttvéve. Öltözetük százgallérú sötétkék gácsis posztóból készült karbonári köpönyeg, ellenzős bakafoltos magyar nadrág, pitykés mellény, gombsarkantyús ráncos csizma és magas tetejű kalap volt. A többi mesterembert

is meg lehetett egymástól különböztetni a ruházatáról: ez a szabó! ez a takács! ez a szűcs! A tisztára söpört utcák mindkét oldalán az iskolásgyermekek álltak sorfalat. A gimnáziumi ifjúság kettős sorban vonult az ünnepi palliumot öltött piarista tanárok vezetése mellett. Némelyik körmenet és ünnepség fényét a katonaság tevékeny részvétele emelte. A huszárok feltámadáskor és óáldáskor sorfűzet adtak. A városi hatóság mozsárdörgéssel élesztette az ünnep hangulatát. A főünnepek miséin és feltámadáskor, amikor a püspök felmutatta a templomban, illetve a téren a szentséget, valamint akkor is, amikor bent a palotában elhangzott az uralkodóra mondott beszéde, három mozsárlövés dördült el a Nagytemplom-tér püspökkert előtti részén. Legfényesebb és leginkább bámulatot keltő volt az összes egyházi ünnepek között az Úrnapja. Már a kora hajnali órákban erdei illatot terjesztő fákkal, lombokkal és ágakkal voltak borítva a főútnak a Szentháromság-tértől egész a nagypréposti-lakig terjedő részén és a Káptalan-utcán az összes házak falai. A menet nagy harangzúgás közt indult meg a Székesegyházból. A püspöki palota oszlopcsarnokában volt felállítva az első oltár, innen a piaristák templomához ment a menet a második, azután a városházához, ahol a harmadik, majd a Káptalan-utcába, hol a Lengyel-, (ma Santó) -ház kapualjában a negyedik virágokkal díszített lombsátor volt felállítva. A körmenet a rögtönzött oltárok előtt mindenütt megállott. A szentség felmutatásakor harsogtak a kürtök, peregetek a dobok, a székesegyházi zenekar pedig lélekbe markolóan játszott, miközben a huszárok díszlövéseket adtak le. Az Úrnapot követő vasárnap ismét a Nagytemplomból történt a kivonulás a Gasparik- és Iskola-utcán át a Barátok templomához és a püspöki palotába. A fő-úton, a Gasparik-utcában és a Szent Miklós-téren nem voltak állandóan kijelölve az egyes lombsátras oltárok helyei, hanem váltakozva más és más polgárok házainak kapualjában voltak felállítva. Nem ilyen nagyarányú keretek közt folyt le Szent Márkus

napján a búzaszentelés, a tavaszi keresztjáró-napok és a májusi ájtatosságok. A városnak a plébániák szerint két fogadalmi ünnepe van, az egyik Szent Rókus napján, a másik Mária névnapkor. Mind a két búcsúnapot a városi hatóság részvételével szokták megünnepelni. A felsővárosi, noha helyi jellegű, — hiszen a fogadalomtétel csak Vác városára kötelező, — a környék bevonásával történt, a közeli falvak népe, (pedig legtöbbször köznapokra szokott esni Szent Rókus hitvalló búcsúnapja), mind betódult a délelőtti körmenetre és buzgón hallgatta végig a magyar, német vagy tót nyelvű szentbeszédet, megvette az otthonmaradottak részére a búcsúfiát és meg nem határozott számú görögdiannyék bekebelezése után otthonába tért.⁵⁾ A Mária-névnap búcsújának több mint egy évszázad óta országos jellege van. Nem csupán a város katolikus közönsége szokott ekkor levonulni a Hétkápolnához, melynek főoltárán elhelyezett csodatevő Mária-kép fő vonzó ereje a búcsúsoknak, hanem messze földről — nyolc vármegye területéről — zarándokolnak el e napon az ájtatos hívek ezrei, hogy vigaszt és segítséget kérjenek a csodatevő kép előtt. Már napokkal előbb felhangzik a búcsúsok Máriát dicsérő éneke. A környékbeli gyalog, a távolabbiak vasúton jönnek. Elöl mennek a fehér fátyolokkal és tarka virágokkal díszített szűzek, utánuk az olvasót pergető öregasszonyok haladnak, hátul pedig a gazdák ballagnak. Az egyházi díszbe öltözött plébánosokat, akik az ünnepies körmeneteket vezetik, néha az egész falu közönsége kíséri a Szűz Máriás templomi lobogók alatt. A falvaik jellegzetes öltözkéiben menetelő magyar, német és tót búcsúsok egymást váltják fel s az egyik csoport éneklése elnyomja a másikat. A kápolna környéke változó kaleidoszkóp képét mutatja. Egész hosszú utcák vannak árusbódékból és mézeskalácsos sátrakból. Mindenütt vásári zsivaj hallatszik. Éjjel ezernyi gyertyafény lobog.

A váci egyházmegye területén mindenütt nagy tiszt-

⁵⁾ A rókusnap búcsú eredetét l. a 85. lapon.

teletben részesül a Boldogságos Szűz édesanyja, Szent Anna. Július 26-át, az ünneplésére rendelt napot nálunk a piaristáknál szokták megülni szentmiseáldozat bemutatásával, egyházi szónoklattal és körmenettel. Nem ugyan egyházi szertartással, hanem esti kivilágítással ünneplik meg Nepomuki Szent János napját a molnárok. A május 16-át megelőző estén a város apraja-nagyja levonul a dunaparti korzóra és gyönyörködik a molnárok és halászok csónakversenyében és tűzijátékában. A váci csata évfordulóján — július 17-én — a város hazafias érzésű közönsége a Hétkápolnához szokott levonulni s ott meghallgatja az alsóvárosi plébános által a csatában elesett hősök lelki üdvéért Kovách Pál kanonok alapítványából mondott énekes misét. Azután átvonult a Honvédemlékhez, melyre ráhelyezték a város koszorúját. A nap jelentőségét arra hivatott szónok tolmácsolta. Beszéde előtt és után a nép a dalárdával együtt elénekelte a Szózatot és Himnusz-t. Hasonló kegyeletes ünnepség folyik a Honvédemlék előtt még ma is minden év március tizenötödikén. Október 6-át, az aradi tizenhárom vértanu emlékét az épületekre kitűzött fekete zászlók gyászával és a Fehérek templomában ájtatos misehallgatással szokás megülni. Nagyboldogasszony és Szent István király ünnepén zászlódíszbe öltöznek a házak és vallásos lélekkel, hazafias magyar szívvel ünnepel a város közönsége. Elmondhatjuk mi váciak is Periklésszel: Vannak nekünk évről-évre előrekerülő ünnepeink nagy számmal. Ezek lélekderítő hatása nem enged minket komorrá lenni.⁶⁾

Ám nemcsak az egyházi és politikai ünnepek megtartása forgatta ki a várost köznapi képéből, hanem egyéb évenként visszatérő események is. Így farsang három utolsó napján kormosképű mesterinasok és jelmezes maskarák sétáltak nagy gyermekkísérettel az utcákon. A vendéglősök színes felvonulásokkal hívták fel a közönség figyelmét esti álarcos báljaikra. Kora tavasszal

⁶⁾ Thukididész II. 40.

lobogó nemzeti színű szalagokkal felcifrázott legények bokrétás kalappal fejükön egymást testvériesen átölelve hangos énekszóval, meg még hangosabb kurjantásokkal verték fel az utcák csendjét. A katonasor alatt álló ifjúság bemutatkozása volt ez. Első napokban a váciakat asszengették, azután a járásbeliek jöttek kocsikon, vasúton, — némelyik falu cigánnyal, rezesbandával. Szombat és vasárnap esténként szilaj kurjantás és duhaj danolás hangzott utcahosszat. Főként őszkor az újbortól mámorosan orditoztak az emberek és órahosszat fetrengtek részegen az utcák kövezetén anélkül, hogy bárki is törődött volna velük, míg ma megbámulják a járókelők és összesereglik körülötte a nép, ha nagy néha egy részeg ember falnak dülve tántorog. Vasárnap délutánonként a tűzoltógyakorlatok kötötték le a lakosság figyelmét. Recsegő trombitaharsogás közt vonultak ki fecskendőkkel, létrákkal a Városházán volt szertárukából a Vörösházba. Délcegen, daliásan lépkedtek az önkéntes tűzoltók, akik díszes formaruhájukban a katonákkal vetekedtek. A parancsnokok, mindmegannyi tábornok, méltóságteljesen haladtak a menetben, melynek főalakja a fehérlőszőrsisakos főparancsnok volt. Tekintélyük és érdemes munkásságuk előtt meg is hajolt osztatlanul az egész város közönsége. Eseményszámba mentek most is a vásárok, főként a négy országos vásár, mely nagy tömegeket hozott a környékről a piacra, s ha állatsereglet vagy cirkusz érkezett a városba, díjbirkózó, távfutó vagy bűvész mutogatta magát és művészetét, az egész város kizökkent rendes kerékvágásából.

A háromévenként megújuló képviselő választások izgalmas napjai nem folytak le soha vér nélkül. Volt haláleset is, de a fejbeverések elmaradhatatlanok voltak, mert a pártok emberei nem mint ellenfelek, hanem mint ellenségek álltak egymással szemben és olthatatlan szenvedéllyel küzdöttek.

A falakat és kerítéseket teliragasztották plakátokkal, melyek nem csupán a jelölt nevét és érdemeit dicsőítették,

hanem politikai nyilatkozatokat, sőt rút ráfogásokat és durva sértéseket is tartalmaztak. Ilyen versenyek közt folytak le a választási gyűlések. Szenvedélyes szóváltások, heves közbeszólások fűszerezték a programbeszédet. Gyakori volt a tettelegesség, mely nem ritkán súlyos sebesüléssel végződött. Elmaradhatatlan volt egy-egy négy-lábú számár szereplése is. (Égő taplót dugtak a fülébe, hogy bőszült ordítózásaival zavarja a szónokot.) A küzdelem annál hevesebb volt, minél inkább közeledett a választás napja. Festői látványt nyújtott a bevonulás napjának reggelén a kocsik kifogyhatatlannak látszó sora. Mert nagyon népes volt a váci választókerület! Aszód, Rákospalota, Dunakeszi, Fót, Göd, Sződ, Püspökhátvan, a Homok, a Galga völgye és a többi mind idetartozott. Az egyes falvak meghatározott sorrendben pártállásuk szerint vonultak be. Sallangos fogatokon jöttek elül a kortesek. Kalapjukon óriási színes toll ékeskedett. Kérges tenyerükben magasan lobogtatták a jelölt nevével díszített hatalmas zászlót és öblös hangon éltették „szeretett képviselőjelöltjüket”. A kortesek fogatát egy-két fellobogózott szekér követte. Ezekben a helyi cigánybanda füstös tagjai lelkesítették a falu népét. Mert bejött ám az egész falu. Ifja és véne, nem és kor különbségre való tekintet nélkül. Minden kocsi és szekér virágfüzerekkel volt felcírázva, mindegyiken lobogott a nemzeti színű zászló a szeretett képviselőjelölt nevével, mindegyikben szorongott egy derékalja gyerek és asszony. A legények félrecsapott kalapjuk mellé a jelölt tollát tűzték és kurjantgatva, énekelve, rekedtre ordították magukat. Szavazatuk ugyan nem volt, de emelték a zenebonát. A váci választók a járdákat elfoglalva nagy érdeklődéssel nézték végig a bevonulást és számolgatták a valószínű szavazatokat, hogy megállapítsák, melyik jelölté lesz a győzelem? Aztán arra szavaztak le, aki több választót hozott be, mert nagy csúfság lett volna a bukott jelölttel puttonyba maradni. (A váciak az ellenpárt jelöltjének éljenzésre ezzel a szó-

val feleltek: *puttonyba!* Ami anyelven azt jelenti: Abzug! Le vele!) A szigorú latolgatásnál számításon kívül maradtak a fehér zászlók, mert ezek alatt furfangos kortesek olyan falvakat is behoztak, melyeknek választói nem valamennyien voltak egy jelölt hívei.

A megyei és városi választásoknál is felcsapott a gyűlölet lángja, de a harc mégsem volt késhegyig menő, mint a képviselőválasztásoknál.

Mozgalmas képet nyújtottak a lakodalmi menetek is. Az ünneplőbe öltözött násznépet, akár gyalog, akár kocsikon vonult a templomba, cigánybanda és nagy néptömeg érdeklődése kísérte⁷⁾.)

A halálmadár is működött még ekkor. A mai temetésrendező őse volt ez. Ő jelentette meg az ismerős családoknál a haláleset bekövetkezését, megrendelte a sirató-asszonyokat, intézkedett a ravatalozás és temetés iránt. Működésének időtartamára Napoleon-korabeli frakkot öltött magára, a fejére pofonütött lapos kalapot tett és teljes feketében, ünnepi komolysággal hordta szét a temetésre hívó cédulákat.

Látványosságszámban ment egy-egy előkelő vagy tehetősebb polgár temetése. A lányokat hangos zenészzóval kísérték utolsó útjukra. Koporsójuk mellett fehér ruhába öltözött, pártás barátnői haladtak. A cigánybanda az elhunyt kedvelt nótáit húzta. Katonatemetéseknél a vadász-zászlóalj zenekara játszotta Beethoven gyászindulóját.

Abban az időben zordonabb lehetett az éghajlatunk, mert a Duna jege gyakrabban beállt. Ilyenkor a délutáni órákban hatalmas rajokban ment át a nép a tulsó oldalon fekvő révcárdába, hogy áldozzon a tél ritka örömének és megigya a vendéglős forralt borát. Az ifjúság hódolt a korcsolyasportnak, melynek színhelye a Fűzes melletti Dunakaréj, a derecskei tó, később pedig a Lőház előkertjének vízzel felduzzasztott és megfagyasztott terü-

⁷⁾ A lakodalom leírását lásd a Függelékben.

lete volt. Tavasszal a cselőtei erdő volt a deákmajálisok színhelye. Nyáron az uszoda volt a társas élet közép-pontja. Állandó kaszinózás folyt ott versenyúszásokkal és sörözéssel összekötve. Az éjjeli élet a Csillag-vendéglőben és a vele szemben állott Műcsarnok-kávéházban folyt le. A Csillagon jó bort mértek, jó cigány muzsikált és mindig víg társaság volt együtt, ezért kedvelt helye volt a vidéki földesuraknak is. A társasjátékok királya, a csendesnek nevezett ferbli volt, amelyen cigány és bor mellett mállottak a nemesi kúriák oszlopainak téglafalai és csúszott ki a hétszilvafás birtok a lábak alól. A fiatal huszártisztek a Műcsarnokot látogatták. Néha lóháton, sőt fellovagoltak még a házak emeletére is. A katonaság és polgárság közt szívélyes volt a viszony. Csak őrmestertől lefelé verekedtek össze néha a kocsmában mulató iparos- és parasztlegényekkel. A jobbmódú és művelt polgárság találkozóhelye vasárnaponként még mindig a Lőház volt. Mulatságaik a családiasság jegyében folytak. Fő szórakozásuk a lövöldözés volt, de kugliztak is. Kik szöget lőttek, azokat gomblyukba akasztható különböző színű szallagocskákkal tüntették ki. A lövések eredményét egy cifraruhába öltözött hirtelen előugró ember hosszú bottal jelezte. Akinek a lövése a középpontba talált, annak odavitte az egész táblát, melyet a megtartott áldomás után a külön kiállított tanusítvánnyal együtt hazavihetett. A cigány szépen húzta s az ifjúság táncra perdült. A meghívásra rendezett mulatságokat és a farsang összes báljait nem a szabadban, nem is a Lőház padlásán tartották többé, hanem a ma is használt külön teremépületben, mely petróleumlámpákkal és faggyúgyertyákkal volt kivilágítva. Ez a terem volt az úri osztálynak egy negyedszázadon át egyetlen és legnagyobb táncterme. A víg tivornya éles ellentétben volt a szomszéd temető síri nyugalmaival.

Az iparos- és parasztlegények még mindig a Fehérhajó-vendéglőben gyűltek össze. A már említett Patkós-

bájlainkon rendszerint magasra csapott és tombolt a vi-gadni vágyók jókedve, mely rendszerint verekedéssel érte el tetőfokát.

A társadalmi élet egyébként széthúzó volt, amit a váci viszonyok sajátzerűségében kell keresnünk. Magyarázata ennek a főváros közelsége. Az elkülönülés politikai pártok, vallásfelekezetek és gazdasági érdekcsoportok szerint történt. Két társas egyesület volt: a Váci Kaszinó és a Polgári Kör, két iparos társaság: az Ipartestület és az Ipartársulat, két dalos egyesület: a Váci Dalkör és az Iparos Dalárda és a többi. Ezek aztán hol egyesültek, hol megint szétváltak. Pénzintézet három is volt, de a nép legjobban kedvelte a — negyediket s ez a káptalan volt. Ennek érdekes története van. A buzgó katolikus hívők szentmisék szolgáltatására, útmenti keresztek fenntartására, sírok ápolására s más mindenféle célra alapítványokat szoktak tenni. Ezeket az alapítványi pénzeket a káptalan, illetve egy vagy több megbízott tagja kezelte. (Később külön intézményt létesítettek e cím alatt: „A káptalan gondozása alatt álló kegyes alapítványi hivatal.” A gondozás úgy történt, hogy a pénzt telekkönyvi bekebelezés mellett kiadták ingatlanokra 6⁰/₀ utólag fizetendő kamat mellett. Minthogy azonban ez az elhelyezés gondot adott, (mert az ingatlant meg kellett becsülni), az adóستól törlesztést nem kívánt, sőt, ha fölös pénze volt, nem is fogadott el. Nyugodt pénz volt ez és tetszett a magyarnak, hogy nem kellett visszafizetni. Ezért joggal mondhatta: Nyugodtan halok meg, mert nem tartozok senkinek a világon, csak az Istennek a lelkemmel a földnek a testemmel, no meg a papoknak kétszáz forintocskával.

A részvénytársasági alapon alakult pénzintézetek azonban hasznos közgazdasági tevékenységet fejtettek ki. Először is megszüntették az uzsorát. (Igaz ugyan, hogy a szépszámmal működött uzsorások sem számítottak 8⁰/₀-nál magasabb kamatot, hanem a 8⁰/₀-ot minden héten fölvevették.) Másodszor takarékosagra szoktatták a népet

azáltal, hogy fölös pénzét őrizve, még kamatot is fizettek utána és harmadszor ezt a pénzt a gazdasági élet termékenyítésére fordították.

A tartós béke alatt a lakosság szorgalma és takarékosága vagyoni gyarapodást és gazdasági jólétet teremtett. A polgárok önállók, függetlenek, erősek és öntudatosak lettek. Kisszerű életviszonyaik formája nem változott. A végzett napi munka után mindenki otthonába tért. A polgári jólét jele a vasárnapi sült csirke volt. Iparosnak, kereskedőnek mindnek volt egy kis szőleje, ahová ki-kijárt vasárnaponként a családjával pihenni, üdülni. A munkát sohasem tartotta szégyennek a váci polgár, felült a szekere és maga hozta be borát, termését kicsi földjéről; udvarán pedig baromfit nevelt háznépe élelmezésére. A társasélet jellege családias volt. A régi, patriarchális szokás fennállott még, hogy a munkaadó iparos és kereskedő alkalmazottaiban kenyérkereső munkatársakat látott, családtagoknak tekintette s velük mint ilyenekkel bánt: együtt élt, lakott és étkezett velük. A váci paraszt mindenkor dolgoz, értelmes, tekintélytisztelő és vallásoslelkületű volt, emellett azonban keményfejű és szabadságszerető. Vác áldott földje a szorgos munka mellett bőven termett. A csűr teli volt gabonával, a pince borral. Az istállóban tehén, ló, disznók. Télen a hízókat levágta, a bort megitta, egyéb termését eladta, — nagyobb vágyódása nem is volt. A váci határ közel tízezer (9,323) kataszteri hold területéből 4,597 volt a szántóföld, 1,536 szőlő, 435 legelő 1474 erdő, 461 rét, 120 kert. A termelés a váltógazdaság elvei szerint, de még mindig maradi módon történt. 60% búza és rozs, 40% árpa, kukorica és egyéb termés. Nagyobb mennyiségben termesztettek búzát, rozst, árpát, zabot, kölest, kukoricát, borsót, lencsét, babot, burgonyát, cukor- és takarmányrépát, lucernát, lóherét, bükkönyt és muhart. Holdankint átlag 6—8 mázsa búza termett. Többet nem tudtak elérni a talajművelés hiányossága miatt. A takarmánytermelés is hiányos volt. A szőlők és gyümölcs-

fák megművelése sem történt elegendő gondossággal. Metszésnek, hernyózásnak híret sem hallották. Összevissza termesztettek mindenféle fajokat, míg ha a különböző fajú borokat külön szüretelték volna, hogy egyféle bort kapjanak és ha kizárólag nemes gyümölcsfajokat termeltek volna, kelendőbb lett volna a bor, a gyümölcs és jobb árakat lehetett volna értük elérni.

Az aratás befejezését nem követte olyan vidám áldomás, mint szőlőszedés után a szüret. Ez annak tulajdonítható, hogy a bortermelés általánosan el volt terjedve, majd minden polgárnak volt szőleje s minden alkalmat fel kellett használni a barátság ápolására. A váci gazda régi szokás szerint megitta termésének a felét, a második felét pedig eladta. (De csak husvét után. Addig a boroskancsó és a kupák ott álltak állandóan az asztalán, hordóinak hiányzó részét lehetőleg vízzel pótolva töltögette fel.) A szüretelés kezdetének időpontját a tanács az időjáráshoz és a szőlő beéréséhez alkalmazkodva évről-évre állapította meg. Megélénkültek ekkor a váci hegyek. Hangok zürzavara kelt már a reggeli órákban. A hordók kongása, a víg kurjantgatások, a puttonyosok szólítása messzire elhallatszott. A legények táncolva, füttyülve hordták a szőlőt az óriási kádakba, amelyekben taktusra gázolták a szőlőt. Délben ebédhez ült a vendégek nagy sokasága. Hogy mi minden volt a szüreti menűn, föl sem lehet sorolni. Gulyás, töltöttkáposzta, kacsa-, liba-, pulykapecsenye, túróscsusza, lepény, torta és a többi rogyásig rakta meg az asztalt. Az egyes fogások között vége-hossza nem volt a pohárköszöntőknek, melyeket a csőszök puskaropogtatása vagy a mozsarak durrogása kísért. Este kigyúltak az örömtüzek mindenfelé. Hatalmas kurjantások kíséretében repültek a sistergő rakéták a sötét éjszakába és magasból szórták szét szivárványszínű csillagaikat. Az iljúság vígan lejtette a cigányzene hangjai mellett a ropogós csárdást.

Az áldásos béke eme boldog éveit több súlyos

csapás szakította félbe. 1876-ban nagy árvízveszedelem pusztított mindenfelé. A Fő-utcáról a Lőházba csak csónakon lehetett bejutni.⁸⁾ 1878-ban a boszniai mozgósítás-kor Vácon is sok aggódó anyának csordult ki a könnye, a hadjáratban több váci fiú kapott vitézségi érmet és nem egynek a csontjai porladoznak a Boszna és Narenta völgyeinek kopár sziklái alatt. 1881-ben a szőlőtetű (filoxera) lépett fel és szőlőhegyeink felét elpusztította, alig tíz évre rá a lisztharmat (*perenospora*) irtotta ki a még megmaradt tőkét. Ebben az időben erős sertésvész is dúlt és a város egy másik jövedelmező forrását apasztotta, tönkretette a virágzó sertéshizlalást. A lakosság legnagyobb része elvesztette kenyérkereső foglalkozását, melyet most mint gyári munkásnak Budapesten kellett keresnie. A gyárak terjedésével a kisiparosok és kézművesek száma is megapadt, a házi ipar pedig megszűnt. A fővárosba való gyakori járással aláhanyatlott a kereskedelem is, de eltűntek a köznép ruházatának sajátos formái s elhalványultak élénk színei is. A népviselet alkalmazkodni kezdett az ott látott modern divathoz. A pörge kalapot, a rámás csizmát és zsinóros ruhát fölcserélték az üzletekben árult vásári portékával; az asszonyok divat szerint változó blúzt, harisnyát, cipőt és selyemkendőt viselnek s a hajukat kontyba kötik. A leányok sokágú hajfonata és 10—12 suhogós szoknyája rég divatját múlta már s az egykor szép mult emléke csupán.

1869-ben 12,894 volt Vác lakosságának a száma, mely 1880-ben 13,119-re, 1890-ben pedig 14,450 (összesen 14,665) főre emelkedett.⁹⁾ Ez a gyenge szaporodás is mutatja a város fejlődésének elmaradottságát.

Korszakunk vége felé, 1890-ben, ismét megindult az

⁸⁾ A város különböző pontjáról hét képet őriz múzeumunk. Nyomtatott címük: Váczon a Vízér 1876 Év Február 26-án 25 Láb.

⁹⁾ Dr. Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikai évkönyve 1912. Hanusz István Vácot a pangó városok közé sorozza, azok közé, amelyek 1823-tól 1890-ig még másfélszeresre sem nőttek. Csak 14-re. (A magyar haza 307.)

építőmunka, melyben főként Freysinger Lajos, Gajáry Géza, továbbá Csávolszky József, Csányi János, Krakker Kálmán, Péts Sándor és Révész Béla vették ki a részüket. Az utcákat rendezték és új nevekkal jelölték, a tereket befásították, lebontották a dunai kőhidakat, beboltozták az alattuk elvonuló árkokat és befejezték a vasráccsal diszített dunai védőfal kiépítését, a derecskeitő környékét fákkal és bokrokkal ültették be továbbá négy és fél hold városi területen amerikai-szőlőtelepet állítottak fel. A szőlőtetű-pusztítás által elszegényedett nép új munkaalkalmat talált az olcsó telkek és adókedvezmények által idetelepített gyárakban.

A váci piac olcsósága miatt több nyugalomba vonult hivatalnok és katonatiszt kezdett letelepedni a városban.

Budapesttel gyakori és alkamas volt a közlekedés vonaton és hajón egyaránt. Az utazás olcsó és kényelmes volt.¹⁰⁾

A fokozódó jólét jelei mutatkoztak.

---

¹⁰⁾ Három vonat indult napjában Budapestre ú. m. reggel 6-kor, d. e. 11-kor és d. u. 5'45-kor, vissza ugyanennyi és pedig reggel 8-kor, d. u. 2'30 és 4'30-kor. A viteldíj oda-vissza I. osztályon 50, II-on 30, III-on 20 krajcár volt. A hajójegy ára oda-vissza I. helyen 30, II-on 20 krajcár volt.

TIZEDIK FEJEZET

A MILLENIUMTÓL A HÁBORÚIG

Fényes, magasztos korban élni,
Büszkén emlékezni s remélni.

Arany János.

1896-ban kápráztató fénnel és nagy pompával ülte meg a nemzet ezeréves fennállásának emlékét. Igyekezett megmutatni a világnak az életképességet. Bemutatta, hogy milyen haladást tett az ipar, kereskedelem és gazdaság különböző ágaiban, milyen sikereket ért el a tudás, művészet és a művelődés terén. Nagy bizakodással tekintett jövője felé, biztatta magát, hogy a második évezred gyorsodást és haladást, dicsőséget és boldogságot fog hozni. A csendes évek szürke napjait Vácon is a ragyogás fénye váltotta föl. Örömmámorban úszott a város egy éven át. Lélekemelő szertartással szentelte meg Virter Lajos nagyrépost ünnepi beszéd kíséretében a Konstantin-tér városháza előtti parkjába ültetett milleniumi fákat. Az egyházi és világi ünnepek egymást követték. A budapesti kiállításon a váci iparosok és gyárosok igyekeztek a maguk erejéhez képest résztvenni és munkájuk javát adni az országos versenyben. A bíráló-bizottság közülük többet részesített megérdemelt kitüntetésben. Tűzoltóink 37 versenyző testület elől hoztak haza egy első díjat, József királyi herceg ezüstművű plakettjét. A milleniumi hódolómenetben a váci küldöttség Pest vármegye bandériumában Szűzmáriás városi jelvényével vett részt. Az itthonmaradtak esténként a dunakorzón sétáltak és gyönyörködve nézték a tündéri fényben úszó főváros idáig ellátszó tűzijátékát. A vasúti állomáson többször készítették ki az átutazó Ferenc József királynak a melegvizet.¹⁾

¹⁾ Mikor az egy-két napra összezsugorodott „félévi” magyar tartóz-

Az ezredforduló éve nevezetes dátum a város kultúrtörékvésének mozgalmában is. Ekkor alakult meg a Váci Múzeum-egyesület és a Katolikus-kör. Az előbbi népkönyvtárával, az utóbbi liceumával közel két évtizeden át jelentékeny tényezője volt a polgárság szellemi művelődésének. A hazafias lelkesedés mámorában igen sokan cserélték fel idegen hangzású családnevüket a lelkületüknek megfelelő magyar névvel s e tekintetben a város vezetősége (a polgármester, a főjegyző) és több előkelő férfiú nyújtott követésreméltó példát.

Bauer Mihály tanár ritka előrelátással kezdte feldarabolni (parcellázni) a deákvári dűlőt (Deákvárt), hogy a vasúti pályatesten túl egy új városrész létesüljön és a kisemberek részére megalakította az Országos Központi Hitelszövetkezet váci fiókját.

Minthogy a vasutak kiépítése a vidék egy részét elvonta Váctól, a helyi sajtó gőzhajó-járatokat sürgetett a szigetségi falvak megtartására. A Váci Takarékpénztár által életrekeltett és néhány évig működött Váci Csavargózós Részvénytársaság szakértelem és ellenőrzés hiánya miatt megszüntette működését. Hajóit a város vette tulajdonába házi kezelés végett.

A város vagyonkezelése kielégítő volt. 9,555 kataszteri hold birtok volt a város magántulajdonában s ez évenként 50,000 koronát jövedelmezett. Háztartásának évi szükséglete 813,822 korona, amelyből a személyi kiadás 81,758 korona volt. 400,000 korona kölcsöntartozásának évi törlesztése 20,000 korona volt. A pótdadó — 40% — a város fejlődését — sajnos — meglassította.

A félénken, tapogatózva megindult gyári vállalatok izmosodni és szaporodni kezdtek. Saxlehner szalmahüvely gyártmányai az egész világot bejárták, a Horganyhenger-

kodásra Bécsből Budapestre jött, mindig éjjel tette meg az utat. A vonaton aludt és Vácnál ébresztették fel, hogy öltözését Budapestig elvégezhesse. A királyhidai vonalon sohasem utazott, mert kellemetlen emlékében élt, hogy 1849-ben Győrött kicsi híja volt, hogy a honvédek fogságába nem került.

mű, a Szövőkötőgyár, a Neumann-ecetgyár, a Kobrak-cipőgyár és a Lessiv Phönix mosószergyár készítményei a magyar ipar fejlettségét az ország határain túl is hirdették. A fegyház is átalakult egy nagy óriási gyárrá, mint ahogy szerény bognárműhelyből fejlődött idők folyamán hatalmas gyárrá a Reitter-kocsigyár és a Gőzmalom, — eredetileg ács-telep, majd gőzfürdő, — az ország egyik legnagyobb hengermalma lett. (Hatósági iparendély nélkül kezdték meg működésüket a város középpontjában és kéményeik okádó füstje fertőztette az egész város levegőjét. Hasonlóképp helytelen és elhibázott dolog volt a csatornanyílásokat beépíteni a dunai védőfalba, mert a gyárak piszkos vize bűzössé teszi a korzót, melynek gyér látogatói nem elégedhetnek meg a tájképi szépségekkel és díszes vasráccsal, hanem ózonozós levegő után vágyódnak.)

Pedig még akkor a cselőtei erdőből illatos levegőt hozott az alkonyi szellő. Ez a bükk- és tölgyfákból álló hatalmas erdő szinte benyúlt a városba: Törökhegy, Bácska, Papvölgy és a többi szőlőhegyekig terjedt. Csak a század elején törette fel a püspöki uradalom, hogy gabonával vettesse be termékeny területét.

A város határában általában nem volt sok a szántóföld. A legelő is aránylag kevés. A város birtokhatárának kiterjedése 11—12,000 kataszteri hold volt, (1900-ban 10,772, 1910-ben 11,985.) Belterülete 1,385, külterülete 9,387. Mezőgazdasági művelés alatt álló területe így oszlott meg: 4,714 hold szántóföld, 876 legelő, 495 rét, 1,741 szőlő, 754 erdő, 10 nádas, 161 kertgazdaság, 28 közkert, 340 mezei út. A szőlőművelés ismét sok munkáskéznek adott biztos kenyeret. Először a sződi határban kezdték szőlősíteni a futóhomokot. Beültették immunis amerikai alanyokkal és megindult a szakszerű szőlőművelés rézgálicpermetezéssel, szénkénegezéssel, oltással, viharágúval. Mind nagyobb gondot kezdtek fordítani a gyümölcstermesztésre és a kertművelésre, amiben az ez időtájt ide-telepedett Belga-magyar kertgazdasági Részvénytársaság mutatott

követendő példát. A kalászosokon és kapásokon kívül termesztettek hüvelyeseket, hagymát és egyéb zöldségféléket, paprikát, retket, mely kedvezően tenyészik a termékeny váci talajban. A gyümölcsöt, zöldséget, tejet és tejterméket, tojást és baromfit az élelmes váci kofák mind összevásárolták itthon is, a környék falvaiban is, sőt távolabbi vidékeken is fölkeresték.

Vác kereskedelmére súlyos csapást mért a kormány vasúti politikája, mellyel nem csupán a környékbeli községeket kapcsolta le eddigi központjuktól, Váctól, hanem a főváros központosításával magát Vácot is annak érdekkörébe vonta. A zónatarifa olcsó jegyei lehetővé tették, hogy a váci polgár egy-két pohár sör elfogyasztása végett beránduljon a fővárosba. A több utitársra érvényes 60 lapot tartalmazó jegyfűzettel harmadik osztályon 20, másodikon 30, elsőn 42 krajcárért lehetett beutazni még gyorsvonattal is. Ha idehaza délben megebédelt az ember, és $3/41$ -kor felült a gyorsra, alig, hogy megitta az étkezőkocsiban feketekávéját, már bent volt Budapesten és kora délután — dolgavégeztével — már itthon lehetett. Egyébként majdnem minden órában futott be egy vonat a fővárosba. A jegyeket nem kellett lebélyegeztetni és érvényesek voltak a következő évre is. Négyen is utazhattak egyszerre és Monorra, Gödöllőre stb. lehetett velük menni. Az olcsó vasúti személyjegyekkel beutazott vásárlók a nagyszámú és nagyobb fogyasztóközönségre berendezett üzletekben összehasonlíthatatlanul nagyobb választékot találtak és előnyösebb áron szerezhették be szükségletüket, mert a magyar államvasutak központosító törekvése megdrágította az itteni árakat azáltal, hogy a Bécsből vagy Bécsen át Hamburgból, Triesztből és a többi helyről érkezett árukat Budapestre irányította és csak onnét engedte vissza Vácra s ezáltal a váci kereskedő árúját a szállítás idővesztésén kívül a vác-budapesti és budapest-váci tarifatétel fizetésével terhelte. A kizárólagos joggal működött Dunagőzhajós-társaság olcsó fűzetjegyeivel és szállítási díjtételeivel szintén a fővárosnak kedvezett.

A kisiparra is ránehezedett az idők járása. Az egyre jobban szaporodó gépekkel való termelés kiszorította a kézművességet, pedig a váci mesteremberek mindenkor becsületére váltak a magyar iparnak. Miként a középkorban az ötvösségben váltak ki, most sokféle foglalkozási ágban szereztek jó hírnevet. Szekeret, hintót készítettek, hajót, malmot építettek, sőt még a hídveréshez is értettek. Peták János kaptafacsináló könnyű pékkosarai Franciaországban is kapósak voltak. Megtörtént az is, hogy egy budapesti úr cselédei a Párizsból hozatott hintó kerékágyában a Reitter-kocsigyár cégjegyét találták. A már említett gyári vállalatokon kívül több kőfejtő- és homokbánya, egy kőfaragótelep és két téglagyár is működött itten. A századfordulón 2268 önálló iparos és 454 kereskedő volt Vácon. Ekkor már mindjobban meglazult az a benső viszony, mely a munkaadó és alkalmazottjai közt volt, aminek alapján a kereskedő a segédjeit, az iparos legényeit családtagjainak tekintette (velük egy házban lakott, közösen étkezett, és a többi) és mint kenyérkereső társait megbecsülte.

A földművesek is mindinkább elhagyták népies szokásaikat, melyek egyébként is zűrzavaros eredetűek voltak, mert Vác lakossága — mint tudjuk, vegyes származású volt és így mindenféle elem — palóc, tót, német — keveredett össze népi életében csakúgy, mint ruházkodásában is. (Fájdalom a környékbeli falvak tarka népviselete is pusztulóban van már a főváros közelsége miatt).

A lakosság jellegzetes kisvárosi életet élt, mely a családban, a hivatalokban, a mindennapi munkában folyt le. Nyelvében és erkölcsében egyaránt megőrizte becsületes magyar jellegét. Lángoló hazafisága és városszeretete történetünk minden szakaszán átvonul. Takarékoságát és anyagi jólétét mutatja, hogy három pénztintézetében hétmillió (6.977,976) korona betét volt elhelyezve. A lakosok száma 1900-ban 16,808, 1910-ben 18,952 volt. A 16,808 közül 16,426 beszélt magyarul, 11,931 tudott írni és olvasni,

52% volt az intelligens elem. Iskoláink nem szorítkoztak kizárólag a helybeli ifjúság oktatására, hanem nagy kiterjedésű vidék közművelődésének gyújtópontjai voltak, melyeknek melege és fénye szétáradt mindenfelé és kihatással volt ősi gimnáziumunk által egész megyék (Pest, Nógrád, Hont), papnevelő intézetünkkel a Duna—Tisza közének nagyobb területére és a siketnéma-intézettel az egész országra. Iskoláink száma a róm. kat. polgári fiú- és leányiskolával szaporodott. A város maga is 30,000 (28,983) koronát költött évenként iskolákra, noha azokat a felekezetek tartották fenn. Az iskolán kívüli és iskolántúli ismeretek terjesztésének hathatós eszközei voltak és a város társadalmának mind nagyobb köreire terjedtek ki a Múzeum-egyesület és a katolikus Liceum sorozatos előadásai. Az új idők szelleme fogékony talajra talált a társadalom minden rétegében. A közművelődés zászlóvivői és munkás tényezői első sorban a gimnáziumi és siketnéma-intézeti tanárok voltak. Az alantosabb műveltségű ipari munkásság tanítása, szociális nevelése és főként az osztályöntudat ébresztése körül Haraszti Ernő városi állatorvos szerzett kétértékű érdemeket. A siketnéma-oktatás terén még mindig a váci intézet vezetett. Ebből az egyetlen intézetből sugárzott ki az egész országra a siketnéma-tanítás ügye. A sok érdemet szerzett anya-intézetben eleinte csak egy-két elemi iskolai tanítót, mint gyakornokot, házilag képezték ki, majd 1904-ben felállították az országos gyógypedagógiai tanárképző tanfolyamot, mely most Budapesten működik. 1902-ben fényes keretek között ünnepelte meg fennállásának századik évfordulóját. Ebben az évben nyitották meg díszes új épületét, de ekkor kezdődött meg a decentralizáció munkája, mely az ország minden nagyobb városában állított fel siketnéma-intézetet. 1912-ben szervezték meg a fiúfoglalkoztatót, melyet csakhamar a leányfoglalkoztató követett.

A zsidóság két felekezetre szakadva élte a maga zárkózott világát és a társadalmi életben alig vett részt.

Csak ritkán akadt egy-egy, aki a közéletben, politikában szerepelt. A görögkeleti egyház hívei egy szálig kihaltak. Templomukra és vagyonukra a szerb egyház tette rá könnyű szerrel, de kellő jogalap nélkül, a kezét. A lakosság száma a kiegyezés óta — 40 év alatt — megkétszereződött. 1869-től 1910-ig 47⁰/₀ volt a szaporodás. 1900-ban a város nép-sűrűsége □-kilométerenkint 246'6 volt.

Ebben az időben 4,321 épület volt Vácon és pedig 11 templom, 13 iskola és 1,820 lakóház. Az utóbbiak közül 283 kő, 834 vályog, 395 sár és fa. A gazdasági épületek száma 1,493 volt. Az utcák képe nem sok változást mutatott az előző fejezetben leírtakhoz képest. Az elszaporodott kóborkutyákat még akkor is úgy irtották, hogy romlott húsba hintett mérget vetettek elibük. (Szegény párák ott vonaglottak naphosszat az utcákon, körülövezve kíváncsi gyermekek seregétől.) Öntözés csak néha napján történt, de igen érdekes módon. A városi kocsi taligájára rakott hordó csővének végére bádogrózsát erősítettek, erre pedig egy zsineget kötöttek, melyet aztán egy ember jobbra-balra himbált. A közvilágítás még mindig póznákra kötött petróleum-lámpákkal történt. Csak a századforduló nyarán bevonult gróf Csáky Károly püspök sürgetésére vezették be a villanyvilágítást.

Emlékezzünk meg végül ennek az időszaknak egy olyan kezdeményezéséről, mely úgy nőtt, mint a bibliai mustármag és teljes jelentőségében csak napjainkban mutatkozott ki. A közfelfogás gúnyjától kísérve megindult egy-két úriember hátizsákjával a Naszádra, a Csóványosra, a Vérteseknek mondott pilisi hegyekre; néhányan csónakba ültek és fehér mosósapkával fejükön föleveztek Verőcéig, Visegrádig; mások ismét húros hálókeringések közt lapátokkal dobálták föl a lapdákat; sőt akadtak olyanok is, akik lábukkal, meg a fejükkel rugdosták a lapdát. Idők folyamán mindjobban elszaporodtak és egyesületbe tömörültek. Az így alakult Sportegyesületnek evezősei gyakran vitték diadalra országos regatta versenyeken Vác vöröskék színeit.

A KÖZELMÚLT MEGPRÓBÁLTATÁSAI KÖZT

És más hon áll a nagy folyam partjára,
Más szózat és más keblű nép.

Zrínyi Miklós.

Hazánk történetének és városunk életének egyik legmozgalmasabb időszaka volt az a néhány esztendő, melyben a háború, a forradalom, a kommunizmus, az oláh megszállás, végül az ország rettenetes megcsonkítása rövid, de mégis hosszúnak tűnő időközökben váltotta fel egymást. Ez az izgalmakban bővelkedő öt esztendő a lakosságot vagyoni viszonyaiban érintette, testi épségében veszélyeztette, lelki nyugalmaiban dúlta, családi békéjében zavarta.

Mikor a vasárnapi misékre menő emberek megpillantották a reggeli órákban az éj idején felragasztott hirdetéseket a részleges mozgósítási parancsról, összesereglettek az utca-sarkokon és nagy megdöbbenéssel tárgyaltak az utolsó percig elháríthatónak vélt háború kitöréséről. Majd szidalmazni kezdték Szerbiát és lelkes hangulat szállta meg a szíveket és hazafias dalok énekétől lettek zajosak az utcák. Azok, akik az éjjéli vonattal érkeztek haza Budapestről, azt a hírt hozták, hogy Szerbia elfogadta a monarchia föltételeit és nyugodtan tértek otthonaikba. Igen sokan kávéházakban és vendéglőkben várták a hivatalos értesítést az eseményekről. A huszárezred és a vasutas-ezred tisztjei a polgárság tekintélyes részével a Műcsarnok-kávéházban beszélgettek egy hosszú összerakott asztal mellett, mikor megjelent dr. Zádor János polgármester dr. Gálcsék György kanonok társaságában és felolvasta a mozgósítási parancsot, melynek befejeztével egy vasutas-ezredbeli százados Lovászi cigány-

primás előtt termelt és elhúzatta a Kossuth-nótát, melyet az egész társaság nagy lelkesedéssel együtt énekelt. Dr. Galcsek állt fel ezután szólásra és igen szépen beszélt a hazafiúi kötelesség teljesítéséről. Utána Pintér Jenő őrnagy, a váci huszárosztály parancsnoka kérte a polgárságot, hogy vegye védelmébe a hadbavonuló katonák hozzátartozóit. Erre Schandl Géza huszárszázados felugrott egy billiárd asztalra s ígéretet tett, hogy vitézségükkel dicsőséget szerezve a váci huszárok nevének, rövidesen vissza fognak térni. Másnap már új fehérműt, piros nadrágot, csukaszürke kabátot, sárga csizmát, szürkével bevont csákót, derékszíjat, puskát, kardot kaptak a huszárok. A mozgósítás harmadik estéjén ellepte az utcákat a nép, hogy búcsút vegyen a vasutas-ezredtől, mely régi állomáshelyére, Korneuburgba távozott. A huszárok csak lassan készülhettek fel, mert egyenesen a harctérre mentek. Előbb össze kellett szedniök a vállalkozóknak kiadott lovakat és be kellett várni a tartalékosokat. A hadbavonulókat a lakosság szeretetének és figyelmének minden jelével elhalmozta. Nagy tömeg ember kísérte őket az utcákon. A cigány húzta, a nép szakadatlanul éljelezte őket. Szepeszy László gimnáziumi tanár, tartalékos hadnagy, tiszti ruhát öltve buzdító szavakkal búcsúztatta a távozókat, akik a hadjárat gyors befejezésének reményében bizakodva, virágokkal, szalagokkal, kokárdákkal diszítve, ajkukon víg nótaszóval szívükben lelkesedéssel indultak a harctérre.

Csapasostul vonult ki a nép napról-napra az egymást sűrűn követő katonaszállító vonatok elé a vasúti állomásra és cigarettákkal, süteménnyel, gyümölcscsel, borral, nemzeti színű szalagokkal és más mindenfélével halmozta el a lobogólelkű hadfiakat, akik csakúgy mint a polgárság, bízva-bízott a győzelemben és a karácsonyi viszontlátásban. Nemsokára jöttek a hírek az első harcokról és hozták a sebesülteket. Az itthon maradt orvosok ápolótanfolyamokat rendeztek a tömegesen jelentkező

hölgyek részére. A lakosság készséggel vállalt tehetsége szerint egy vagy több sebesültet. A szomszédos érdekelt-ség a sebesültek közös ápolására és ellátásra egyes üresen álló házakat és épületeket rendezett be. Így alakult kórházzá az Andreánszky-villa, a középvárosi fiúiskola, a csődbe jutott Kobrak-cipőgyár és a többi. Mivel a külső kaszánya kiürült, internáltakat helyeztek el benne. Felügyeletüket a lakosságnak még be nem hívott katonaviselt férfi tagjaira bízták. Csakhamar megjelent a zordon Zubovics Fedor kapitány és itt szervezte a harctéren később jól bevált szárazföldi torpedó-osztályát. Majd megindultak a hadikölcsönjegyzések. Biztos befektetésnek, jó üzletnek hirdették. Sokan fektették bele egész vagyonukat. Hirtelen felszökött az élelmiszerek ára, utána a ruházati cikkeké is. Sorfalat kellett állni, hogy megkapja a kiutalt mennyiséget az arra jogosult. Megszaporodtak a kecskék, a szegények tehénkéi s ezzel szemben kipusztultak az egész városban a macskák, mert az olasz hadifoglyok mind összefogdosták és megették őket. Izgatottan lesték a Höfer-jelentéseket és titokzatos suttogással adták tovább egymásnak a rossz és jó híreket, melyek aggodalmat, félelmet, rettegést vagy reménykedést, vágyakozást, bizakodást keltettek. És amint nyúlt a háború, úgy szállott alá mindjobban a lelkesedés lángja s alábbhagyott a bizakodó kedv is. Elfásult a váciak kedélye is nyomorékká vált hozzátartozóinak és hősi halottainak egyre szaporodó ijesztő száma miatt, folyton nagyobboldott a megélhetés gondja s megcsappant áldozatkészsége is, de még mindig tűrt, szenvedett és mindenek fölött reménykedett.

Nagy nyugtalanság ülte meg a lelkeket, mikor hírülhozták Vácre a kormányelnök bejelentését, hogy elvesztettük a háborút; mikor pedig Mindszent napjának borongós reggelén futótűzként elterjedt Tisza István meggyilkolásának megdöbbentő híre, általános lett a fejetlenség.

Szén hiányában rég megszűnt már a munka a gyá-

rakban. A munkanélküliek száma ijesztően szaporodott a harcterről hazajött és szélnek bocsátott katonákkal. Most aztán kitört ennek a csöcseléknek az állati szenvedélye s garázdálkodni, rombolni kezdett. Megtámadta a keresztülmenő katonaszállító vonatokat és kifosztotta. Így egy közöshadseregbeli cseh-ezred zenekarának minden hangszerét elvették. Majd a teherárús kocsikra vetették magukat és zsákszámra hordották szét az árúcikkeket. Az itt állomásozott katonaság körében is felborult minden rend és fegyelem. A huszárok mind a két kaszárnnyában szétszedték a raktárakat és a kincstári fegyvereket sütögetve, riasztották a lakosságot. A fényszórók szintén magántulajdonukba vették a kincstári tárgyakat és nappal kézigránátaikkal, éj idején pedig világító rakétaikkal rémítették a békés polgárokat. A felszabadult szenvedélyek nyomán a durvaság és féktelenség lett úrrá. Veszélyessé vált az utazás is, mert a zsúfolt vasuti kocsikba, — hogyha első- vagy másod-osztályúak voltak, — az úrgyűlölő rakoncátlan katonák egyszerűen belőttek, vagy öklükkel verték be az ablaktáblákat, melyeknek csörömpölve lehulló üvegszilánkjai megsebesítették az utasok arcát. A vagyon- és közbiztonság napról-napra rosszabbodott és a cseh megszállás réme is kísértett. Gyakorta halatszottak ágyúzások az lpoly felől.

Ezért aztán a jobb jövő reményében szabadon lélekzett fel Vác népe is, mikor megalakult a Nemzeti Tanács. Sietett is mindenki a városházára, hogy letegye az esküt elnökének, Dr. Preszly Elemér országgyűlési képviselőnek a kezébe. Dr. Preszly, mint a pénzügyi bizottság elnöke, már a háború alatt bokros érdemeket szerzett a város ügyeinek vezetésében. Egyéniségének lebilincselő varázsával sokáig sikerült neki a nyers tömegek fékevesztett szenvedélyét csillapítgatni, de a pártokra szakadt polgárságot nem tudta még a veszély pillanatában sem egyesíteni, hiába figyelmeztetett az áthidalhatatlan szakadéokra, mely a polgárság és a proletárság közt tátong, hiába szó-

lította föl a Káptalan-sörház zsúfolásig megtelt termében az összegyűlteket az év utolsó napján az összetartásra, a polgári párt megalakítására, — szava a pusztában kiáltó szavaként hangzott el, az öt nap múlva tartott beszámolóján már kevés érdeklődő jelent meg. Ezzel szemben a szervezett munkásság mindinkább előtérbe nyomult: folyton nagyobb és nagyobb befolyást gyakorolt két kiküldötté által a városi ügyek irányítására a pénzügyi bizottságban és mindig több és több részt követelt folyton fokozódó számmal benyomuló megbizottjai személyében minden más közügy vezetésére a Nemzeti Tanácsban.

Majd ismét fordult a történelem kereke. A tavasz közeledtekor a természet ébredésével a szívekben is feléledt a remény biztató sugara, de amint a dermesztő fagy csakhamar elhervasztotta a növényzet rügyező bimbóit, úgy kábította el, mint hirtelen taglócsapás a jóérzésű embereket az Oroszországgal szövetkezett Tanácsköztársaság kikiáltásának híre. Március 21-én, egy szeles hideg nap délutánján, nagy tömeg nép lepte el a városháza előtti térséget. A pénzügyi bizottságnak gyűlésre hívott tagjai alig birtak áthatolni a zajongó söpredéken. Mielőtt belekezdett volna a bizottság a tárgyalásba, Kovacsik Mihály, a bizottság egyik szocialista tagja kijelentette, hogy megalakult a Tanácsköztársaság és a központ őt nevezte ki Vácra népbiztosnak.¹⁾

Kint a téren a tömeg mindjobban ordítozott és négy városi tanácstag azonnali elbocsátását követelte. Majd betódult a közgyűlési terembe s ott zúgott, fenyegetődött, követelődött és rombolni kezdett. Épp a népjóléti intézményeket — szegényház, közkórház — fejedelmi bőkezűséggel támogató Schuster püspök szemét szúrták ki életnagyságú képén és az ő szobrát döntötték le. De megcsonkították Justitia szobrát is, melyet még Migazzi püspök állíttatott a barok-művű épület homlok-

¹⁾ Később politikai főmegbízott lett a címe.

zatára. Ez a rombolás valóban találó jelképe volt az akkori s a bekövetkezendő állapotoknak. Az Igazság istenszonya bekötött szemmel állta másfél évszázad dúló viharait, most azonban félő volt, hogy leoldja kendőjét és meglátja a sok gaztettet, — de nehogy ez bekövetkezzék, pusztulnia kellett. Az öntudatát vesztett polgárság riadtan szemlélte a bomlásból és rombolásból felszökő pusztító erőket, mert szervezetlen és tájékozatlan volt. Megalkuvás nélkül adta ki kezéből a hatalmat, melyet a szocialistákból kommunistákká vedlett elvtársak azonnal kezükbe ragadtak. Legelőször is megalakították a váci munkás-tanács direktóriumát és elfoglalták az összes hivatalokat. A hatalom ereje és nagyravágyás mámorelcsédtette őket. A főhatalom ugyan Kovacsik kezében volt, de nem ő gyakorolta, hanem Klein, a kerületi munkásbiztosító tisztviselője, akkor pénzügyi népbiztos.²⁾ Ez a síma modorú ember, aki előzékeny volt az érintkezésben, valóban hivatalnak látszott a rend és nyugalom fenntartására, de nem volt őszinte és hamar megijedt, mihelyt 3-4 elvtárs körülvette, azonnal kijelentette, hogy ki kell irtani a polgárságot. A hivatalokba ültetett proletárok kellő szakértelem híján természetesen nem tudták teendőiket ellátni. A vincellérből főszolgabíróvá előlépett Kozma elvtárs, mikor egy délelőtti nyolc-tíz okiraton nagynehezen aláírta a nevét, büszke önelégültséggel jelentette ki: Nem is gondoltam, hogy ilyen könnyű főszolgabírónak lenni! A takarékpénztárt ellenőrző Huszka vasmunkás kizárólag csak azzal törődött, hogy volt munkaadója, Hirmann István szerzsámgyáros ne kaphasson ki pénzt folyószámlájáról. Egyébként mellüket verve valamennyien azt hangoztatták: Mi hazátlan bitangok fogjuk megmenteni az országot! De nem fegyverrel ám, hanem békés eszközökkel! — mondogatták és nagy revolverek csövei meredtek ki zsebeikből. Bizakodó kedvük indoka csakhamar nyilvánvaló lett. Óriási falragaszok jelentek meg az utcasarkokon ezzel a

²⁾ Később politikai megbízott.

szöveggel: Éljen az Oroszországgal egyesült Tanácsköztársaság! És voltak értelmes polgáremberek is, akik az ország megmentésének egyedüli lehetőségét az orosz segítségétől várták. Annál fájdalmasabb meglepetést keltett néhány nap múlva a kormány ama kijelentése, hogy nem áll az integritás alapján. A kiábrándulások és csalódások egész sora követte egymást. Egy reggel meglepetésszerűen erősen fölfegyverzett márcona alakok jelentek meg az utcákon hat-nyolcas csoportokban és házról-házra járva halálbüntetés terhe alatt követelték a fegyverek átadását. A lefegyverzést keltő aggodalom nyomán újabb izgalom támadt, amikor elkobozták a nemzeti zászlókat, eltiltották a nemzeti himnuszot és megparancsolták, hogy mindenki tűzzön vörös szalagot a kabátja gomblyukába. Vörös zászlók lengtek a házakon és a Marseillaise meg az Internationale gyűlöletes, de fülbemászó dallamai hangzottak fel úton-útfélen. A rendőröket szélnak bocsátották és kipróbált vörösőröket alkalmaztak. Hatalmukba vették a sajtót és írásban irányították a közvéleményt. Az iskolákból eltávolították a keresztek, a tanárokat, tanítókat reggelenként a Karolina-iskolába rendelték tanfolyam-hallgatásra. A hittantanítást csak a templomokban engedélyezték. Domicianusz császár korát így festi az ifjabb Pliniusz Ariszton filozófushoz írt levelében: Az erény akkor gyanus volt, a bűn becsben állott. Veszedelem nélkül nem lehetett kimondani, amit gondolt az ember és aljasság nélkül, amit nem gondolt.

A lelkek forradalmasítása után a közintézmények, pénzintézetek és ipari vállalatok kommunizálása, majd a magántulajdon megszüntetése következett. Köztulajdonba vették a földbirtokokat és házakat, erőszakkal lefoglalták a lakásokat is és proletároknak osztották szét. Elrendelték az ékszerek és aranyak beszolgáltatását. Mikor pedig a jólét áldása már kevéssé fakadt: ruhát, fehérneműt, tüzelőfát, élelmiszereket követeltek és zaklató módon kuttattak utánuk a tehetősebb polgároknál.

Legfőbb táplálék a tök és gerstli volt. A búza- és rozskenyérét még a háború folyamán a kukoricakenyér váltotta fel, a cukrot a zacharin pótolta, a teát a szederinda levele, a dohányt bablevél. De ezeket is mint minden élelmiszert, csak utalványra lehetett kapni és csak a szakszervezeti tagoknak, hogy ezzel mindenkit belekényszerítsenek az elvtársak közé, mint később a vörösbe. A nélkülözésekre kárhoztatott polgárság egymás után ásta ki a csehek jövetelének hírére elásott értéktárgyait, hogy élelmiszerekért cserélje fel. Fárasztó munka volt ez, mert ki kellett menni a falvakba, Kosdra, Szödre s más környékbeli helyre és batyut akasztani a hátakra. A parasztok nem fogadták el a papírpénzt, hanem aranyat, ezüstöt, ékszert (billancsot, brillianst), bútort, ruhát, fehérneműt, szőnyeget, szőrmét, zongorát (!) és effélét kívántak. És amíg nyers hatalommal és brutális eszközökkel személyes szabadságában korlátozták, javaitól megfosztották, leigázták és örökös rettegésben tartották a polgárságot, ők maguk vígan éltek világukat, tobzódtak a hatalomban, kéjelegtek az erőszak alkalmazásában és magukra nézve nem tartották kötelezőnek az általuk felállított rendelkezéseket, a szesztilalmat, fegyvertartást és egyéb megszorító intézkedéseket. Elrendelték, hogy a kékpénzt be kell szolgáltatni, de a maguk gyártotta fehérpénzt nem fogadták el fizetési eszköz gyanánt. Kiméletlenül kivágták a Hét-kápolna, a Lőház és több köztér lombos fáit, de kegyetlen bosszút álltak azon, aki letépte a falragaszukat vagy tiszteletlenül nyilatkozott róluk. A városházán működött a rettegett forradalmi törvényszék vádbiztosával és munkásokból kirendelt bírásaival, akik a polgárvért szomjuhozó Maróti elvtárs utasítása szerint ítéleztek.

Időszakonként száguldó teherautókon kézigránátokkal körülaggatott és revolverekkel fölfegyverzett bőrkabátos proletárok jöttek ki Vácra. Néha ágyúkat is hoztak magukkal, hogy fitogtassák hatalmukat és félelmet gerjeszenek a burzsujok szívében, másrészt pedig, hogy új

életet és harci kedvet ébresszenek csüggedő elvtársaikban. Szükség is volt erre, mert a hatalomtól és a püspöki pince borától mámoros direktóriumai tagok nem tudták már kielégíteni az elvtársak igényeit. A szociális munkából fakadó jólét csak jelszó és vágyakozás maradt, mert dolgozni senki sem akart, még kevésbé volt hajlandó a Vörösbe belépni. Két vöröskatonát a véstörvényszék a külső kaszárnnyában kivégeztetett ama kijelentéséért, hogy nem akarja a proletár-diktatúráért vérért ontani. Egyaránt kellett buzdító és elrettentő példa! Mert rettegték a vörösök is: minden polgárban ellenforradalmárt láttak és ezért rémuralomra rendezkedtek be. Klein elvtárs a püspöki palota erkélyéről hirdette és magyarázta minden héten kétszer a balul értelmezett szabadságot. Onnan fenyegette szörnyű szitkolózás közben, onnan harsogta minden szónoklata refrénjeként, hogy: burzsuj vérben fogunk fürdeni, mert ma (mindig más utcákat mondott) itt meg itt ellenforradalmi megmozdulás nyomára jöttünk. Holnap — hívásunkra — kijönnek Vácra a Lenin-fiúk!

Zádor polgármestert és a város több előkelő polgárát össze is fogdosták és a fegyházba zárták. Viszont a fegyházból 238 fegyencet szabadon bocsátottak, mert lopás miatt — tehát szerintük ártatlanul — szenvedték szabadságbüntetésüket. Minthogy legtöbbjük az akkor már megszállott déli megyékbe való volt és nem mehetett haza, magánházakba szállásolták el őket. Bucsek István kanonok nagypréposti házába 15—20-at helyeztek el. Szegénynek az e miatt kiállott izgalom halálát okozta. A harcterről gyáván megszökött vöröskokárdás katonák bátorsága megint megjött itthon: pisztolyaikkal hadonáztak és fegyvereiket durrogtatták. Az éj sötétjébe a fényszórókat magasztaló fénycsónai gyújtottak röpke pillanatokig tartó, de sűrűn ismétlődő világosságot. Az éjszaka síri csendjét gyakori puskaropogás törte meg. Egy polgári család nyugalma sem volt zavartalan. Éjszakákon át nagyon kevesen tudták álomra hajtani a fejüket, mert nem

tudták, hogy mikor kerül rájuk a sor. Ruhástól dültek az ágyba s ha zörrent a kapu vagy megszólalt a csengő, idegesen rezzentek össze. A gonosz szándékkal folytonos nyomás alatt tartott polgárságot a dermedés állandóan békóba verte. Az örökös aggodalom és üldöztetés eme rémületes idején, — amidőn az ember egyik napról a másikra élt, — csak az a biztató reménység táplálta a már-már csüggedő lelkeket, hogy a Proletár-diktatúra napjai megvannak számlálva.

Mind halkabban hangzott az utcák éneke:

Fel, fel, ti rabjai a földnek,
Fel, fel, te éhes proletár!

A világ proletárjai nem egyesültek. 133 nap után végre lecsendesedtek a rémuralom viharai. Augusztus 1-én megszűnt a Proletár-diktatúra, bevonultak az oláhok. A fel-forogatók és garázdálkodók meglapultak. Noha sok törvényteleniséget és jogtalanságot követtek el, a legtöbbje nem érezte magát bűnösnek és nagyon elcsodálkozott annak a lehetőségétől, hogy felelősségre fogják vonni. (Így Di-vényi Gyula, Matejka János.)

A 4-es Rosiori huszárezred mintegy négyszáz embere szállta meg Vácot. Parancsnokságuk a Karolina-iskolában üttött tanyát, a tiszti étkező a püspöki palotában volt, melyet a hódító rómaiak kifestett arcú állítólagos utódai féktelen dorbézolás színhelyévé tettek.

A közigazgatás dolgába nem avatkoztak, csak rendelkeztek és parancsoltak. Főként az ellenük harcolt vöröskatonák és a kommunisták érdekelték. Mikor a veszedelmes kommunisták névjegyzékét megkapták, tizenegyet kiválasztottak közülük és az Akasztófadombon kivégezték. Halálbüntetés terhe mellett követelték a fegyverek beszállítását. E végből zaklató házkutatásokat tartottak. Kocsisámra hordták az összegyűjtött fegyvereket és a gyári berendezések gépalkatrészeit. Este 11 óra után nem volt szabad az utcára kimenni. A vendéglőkre és kocsmákra elrendelték a szesztilalmat. Elvileg a magántulajdon alap-

ján állottak. Harácsolni, lopni, jogtalanul elsajátítani saját katonáiknak sem volt megengedve. Mindent pénzért vásároltak. A „hős” rumuny katona bement az üzletbe, kiválasztotta az árucikket, letett tíz fillért vagy egy leut és nyugodt lelkiismerettel odébbállt. Hiszen fizetett, csakhogy az árat ő szabta meg. A látszat ilyenén megóvása mellett gyakori garázdálkodások is fordultak elő. A parancsnokság a panaszokra kételkedését fejezte ki és szigorú büntetést ígért tettenérés esetére. Akadtak naív lelkek, akik komolyan vették Cornea térparancsnok szavát és két betöréses lopáson ért oláh katonát bekísértek. Nagy sérelem esett ezzel a „hódító” román katonai tekintélyen és ez a pellengérré való állítás súlyos megtorlást kívánt. Össze is verték az őrszobában a bekísérőket, hogy arról koldultak!

Az oláh katonasággal párhuzamosan működött a rend fenntartása érdekében a karhatalom, melyet Baintner Ernő huszárezredes a polgárság kérelmére szervezett. Első dolga volt a megbízhatatlan vörösöröket felváltani, de különösen abban szerzett érdemeket, hogy a hatalmaskodó megszállók és a polgári hatóság közt tapintatosan közvetített.

Az oláhok súlyos és megalázó megszállása után még mindig nem telt meg a szenvedések keserű pohara. Újabb megpróbáltatások és gyötrelmek vártak még az országra és a megmaradt magyarságra, hogy nehéz próbára tegyék erőfeszítéseit és élniakarását.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A VÁLSÁGOK UTÁN

S virulni fog a második ezerben,
Meglombosodva gazdagabban, szebben...
Hazám! bár eged egyre elsötétül,
En nem tudok meghalni e hit nélkül.
Vajda János.

Városunk ezeréves történetének hosszú folyama alatt sokszor jutott veszedelmes helyzetbe, de lakossága sohasem rettent vissza a szenvedésektől és küzdelmektől, fájdalmas megrázkódtatásai és gyötrelmei közepett is bízva bízott sorsa jórafordulásában és a válságok után mindenkor megifjult erővel kelt új életre. Most is mint vízáradat következett be a szörnyű pusztulás után a veszteségek pótlása és a haladásban való előretörés; most is támadtak gondviselésszerű fiai, akik meglátták és megértették a nagy célokat, merész kezdeményezéssel megalapozták és bölcs előrelátással kijelölték a fejlődés útját.

Hazánk borzalmas feldarabolásával új helyzetbe jutott és más feladatok megoldása elé került az ország és ebben a mi kis városunk, mely eddig az ország közép-pontja volt, most megint végvár lett, aminő a török uralom alatt volt. A pénz elvesztette vásárló erejét, értéke erősen lefokozódott. A papírpénzt lebélyegezték 12,500 koronáról 1 pengőre. A nemzeti vagyont is mérhetetlen károsodás érte a hadikölcsönök és kincstárjegyek óriás értékvesztésében. Kis és nagy embereket egyaránt sújtott a veszteség, mert a maga anyagi viszonyaihoz mérten jegyzett, vagyis adósságra vásárolt hadikölcsönt. Ijesztő mértékben értéktelenedtek el egyéb értékpapírok is. A külföldi és külföldivé vált értékpapírokat az államkincstár ellenszolgáltatás nélkül foglalta le. Sokféle adó súlya nehezedett a polgárság vállára és általános elszegényedést

okozott. A talpraállítást a többtermelés jelszavával indították meg, de a mezőgazdasági terményeknek a hirtelen bekövetkezett és világszerte tomboló gazdasági válságban ijesztően lecsúszott az ára.¹⁾ Az állam B-listára helyezte tisztviselőinek egy részét, a magánvállalatok leszállították alkalmazottaik fizetését vagy elbocsátották őket. Mindez olyan nagy munkanélküliséget vont maga után, amit inségmunkákkal nem lehetett ellensúlyozni. A drágaság nőttön-nőtt. A megélhetés gondja, a nyomor és szenvedés réme gyötört mindenkit, de mindenki tűrt és szenvedett. Nekünk váciaknak nagyobb rész jutott az áldozatból, mert pótolnunk kellett a multak mulasztását, hogy a város vezetői a fejlődés útjára vihessék a várost. A nagy lendülettel megindult építkezések, a csatornázó és kövező munkálatok, a hiánypótló és évszázadokra szóló közművek létesítése újabb terheket rótt a lakosságra. A vízdíj és csatornájárlék behozatala, a villanyáram árának és a városi pótdónak emelése mind megannyi ok volt a zúgolódásra, mert a nép nem látta szükségét a haladás érdekében hozott áldozatnak, csak azt látta ami gáncsolni való volt. Mert tagadhatatlan, hogy azt az óriási erőfeszítést, melyet a város az építés és szépítés terén az utolsó másfél évtized alatt tett, a sietés láza jellemzi. A tervszerű építkezések és utcarendezés ötletszerűsége erősebb bírálatokra ad jogot, de ne feledjük, hogy Hadriánusz császár és X. Leó pápa építkezéseit is ócsárolták a kortársai, de saját városunk történetéből is tudhatjuk, hogy a jó váciak panasszal fordultak az uralkodóhoz, hogy gátat vessen Migazzi püspök építkezéseinek, mert azok terhet róttak rájuk.

A Reitter-kocsigyár, a gőzmalom és több ipari vállalat egymásután megszüntette működését, a megmaradtak pedig korlátozták termelésüket és elbocsátották mun-

¹⁾ A búza világára egyharmadára, 30 pengőről 10 alá esett, ezzel szemben azonban az ipari árak nem szálltak alá. (Az agrár-termények ára 1933 év végén 100-ról 46⁶⁰/₁₀₀-ra, az ipariaké csak 79²⁰/₁₀₀-ra esett, a két index-szám közti különbség adja az úgynevezett agrárrollót.)

kásaik legnagyobb részét. Az alkalmi föllendülés (konjunktúra) idején keletkezett Globe és Dakota szövőgyárak, a Gyikos és Kobra cipőgyárak, valamint az eredetileg a város fejlesztésére alapított Városfejlesztő r. t. vállalatai mind megszűntették működésüket. A budapesti és újpesti gyárak közül is igen sok szélnek bocsátotta a munkásait s a Vácról odajárók itthonrekedtek. A munkaalkalom hiánya, az ifjúság elhelyezkedésének megoldandó feladata s a többi súlyosan nehezedett a kenyérkeresőkre. Mindenki leszállította igényeit, gazdag és szegény egyaránt. A mostoha gazdasági viszonyok között — a vagyonváltás és adók fizetése miatt — a püspökség is nagy kölcsönökkel terhelte meg uradalmát és omladozni hagyta évtizedeken át a Székesegyházat. Eladósodott a káptalan is. A váci ember életszintje leszállott. Nő és férfi egyaránt kiveszi részét a munkából. Egyenrangúak lettek. Az iparosleányok gyárimunkásokká szegődnek. Úri leányok kénytelenek szerény díjnoki és írnoki állásokat elvállalni hivatalokban, sőt gyárakban is.

A mindennapi kenyérért folyó verejtékes küzdelem gyötrő gondját növelik a folyton-folyvást fokozódó adóterhek: a forgalmi adó és más új adók kivetése, emelése és kérlelhetetlen behajtása. Mindezeket betetőzte az 1931. évi bankzárlat és az ezt követő kormányrendeletek (devizakorlátozások, hitelmegvonások, gazdavédelmi intézkedések) mellyekkel gúzsba kötötték a gazdasági élet szabadságát.

De a város meggyötört értelmes polgársága a jelen áldatlan állapotát feledni látszik, megadással viseli sorsát, küzködik és küzd a legnagyobb elszántsággal és páratlan áldozatkészséggel, hogy a város ne csússzon le a haladás útjáról és virágozzék. A haladás szelleme hatja át a város vezetőségét és lakosságát. Ezt többé ölbefont karokkal feltartóztatni, rosszakaratú maradisággal elgáncsolni nem lehet. Fellendülés és fejlődés látszik az egész vonalon.

A nagyterjedelmű Vörösház-téren új házak és paloták emelkednek. Deákvár és az anyaváros lassan összeépül, néhány főbb utcán megjelenik az aszfalt, az útszegély, a fasor, a gyepágý, majd kicsi virágoskert a házak előtt és virágcserep az ablakokban. A Buki-szigeten hatalmas szivattyú-telep, Deákváron pedig átemelő-telep épül a városi vízmű nagykiterjedésű csatornahálózata részére, míg az újonnan létesített szennyvíz-csatorna termékeinek feldolgozására a derítőtelep szolgál. Az utcákat csatornázják, kezdik kövezni a mellék utcákat is. Tervszerű öntözésüket a hatalmas Niagara-kocsi végzi. A főtéren felállítják a nagyszabású Hősök- emlékművét. Szóval épül és szépül s ha ebben nem is érvényesül mindig a művészi követelmény, tagadhatatlan, hogy kezd városias jelleget ölteni.

Az erősen megcsappant kereskedelem élni akarásának beszédes bizonyítéka a sok díszes boltkapuzat (portálé) és gyönyörű kirakat, mely izlés tekintetében a fővárosi üzletekkel is fölveszi a versenyt és nagyobb vásárlóközöniséget érdemel.

Az Egyházmegyei Takarékpénztár üzleti alapokra fekteti a kegyes alapítványok pénztárát. A püspök átalakíttatja a papnevelő-intézet épületét. A rendőrséget államosítják és tetszetős barokk-stílusú épületben helyezik el. A posta- és távíró-hivatalnak is szép új házat emelnek. A római katolikus polgári iskola épülete állami támogatással épült fel. Hasonlóképp a katolikus legényegylet és iparostanonc-otthon hatalmas háza, melyet buzgó életre-keltője a hangzatos Reménység-kultúrháznak nevezett el. A másodvirágzás korát élő Sport-egyesület díszes épületének első emeletén a Kaszinó-kör talál megfelelő otthont. A Múzeum-egyesület saját házában állítja ki gyűjteményeit, melynek négy évtizeden át összehordott, izléssel rendezett és szakszerűen kiállított tárgyai ékesen szóló emlékei a város változatos történetének.

A technikai vívmányok diadalmas előretörése a vá-

ciakat is gyorsan meghódította. A statisztika megbízható adatai szerint kezdetben Vácról volt a rádiónak — lakosai számához arányítva — a legtöbb előfizetője az egész országban. A gazdasági és fizikai erőkhöz vetett hit azonban nem ingatta meg a nép vallásos meggyőződését s ha szórványosan akadunk is erkölcsi eldurvulásra, valamennyi felekezetenél a vallásos élet öröndetes föllendülését tapasztaljuk.

Az ifjúság valláserkölcsei, hazafias és testedző nevelését segíti elő a cserkészlet és leventeoktatás. A Hadiárva bõripari és kertészeti szakiskolájának növendékei szinte katonai kiképzésben részesülnek és ünnepi alkalmkor saját zenekaruk harsogó zenéje mellett vonulnak ki. A népnevelés ügyét az Iskolánkívüli népművelő-bizottság heti előadásai a Városi-mozgósínházban és a deákvári Urániában, valamint terjedelmes népkönyvtára szolgálják.

Amikor a többtermelés tetszetős jelszava hazugnak bizonyult, gazdáink a szemesztermelés és szőlőművelés mellett rátértek a fővárosban könnyen értékesíthető kerti vetemények termesztésére és a baromfitenyésztésre. A Belga-magyar kertgazdaság és Szurmay Dezső korai gyümölcsöket és virágokat termel, környékünkön pedig az amerikai mogyorót honosították meg és termesztik nagyobb arányokban.

Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint Vác lakosságának száma kerek 21,000, (20,960). Ebből 20,539 magyar, 242 német, 97 tót. Vallás szerint 16,192 római katolikus, 115 görög katolikus, 2,002 református, 652 evangélikus, 36 görög keleti, 1,934 izraelita.

A város társas életéről a *Vác multja és jelene* című monografiánkban részletesen foglalkoztunk. Minthogy ez a kiadványunk néhány év előtt jelent meg,²⁾ ismétlésbe nem bocsátkozunk, csupán adataira hivatkozunk.³⁾ És ezzel

²⁾ 1928, Dercsényi Dezső vállalata.

³⁾ 145. és következő lapok: XIV. fejezet A város mai társadalma.

be is fejezzük szülőföldünk népének élettörténetét és mostani küzködését.

*

Olyan ez a mi városunk, mint a tenger közepén álló kőszikla, melybe minden hullám beleütődik és visszaverődik, vagy keresztül csap rajta. Büszkén áll öreg városunk viharvert kősziklája a történelmi génusz által kijelölt és földrajzi adottságának megfelelő helyén: állunk és élünk mi is a megpróbáltatások sűrű záporában, mert multunk erre kötelez. Van életakarásunk és önbizalmunk. Élni akarunk és nem esünk kétségbe, mert erős a hitünk és megdönthetetlen a meggyőződésünk, hogy lesz még egyszer ünnep a világon, lesz megint feltámadás és szeretett városunk újból virágzó, boldog és dicsőséges lesz, mint volt nem egyszer a multban!

FÜGGELEK

NÉPSZOKÁSOK ÉS HAGYOMÁNYOK

S szellemének országában
Hány rejtett gyöngy és gyémánt van!
S mindezek maradnak ott lenn;
Vagy ha éppen a véletlen
Föl találja hozni őket
Porban, sárban érnek véget.

Petőfi.

Annak vizsgálása során, hogy miként élt itt az ember, meg kell emlékeznünk azokról a szokásokról, melyek az életmódját befolyásolták és meghatározták. Népszokásaink és hagyományaink alig nyúlnak vissza 250 év távára és különös sajátossággal, eredetiséggel nem dicsekedhetnek. A török-felszabadulás után idegenből ideszakadt nép lepte el a várost és vidékét. Ezek magukkal hozták régi hazájuk szokásait, ragaszkodtak is hozzájuk eleinte, de idők folyamán más erkölcsöket és szokásokat is elsajátítottak és kivetkeztek eredetiségükből. Egységes helyi hagyományaink nincsenek, mert eredeti népszokások ily módon nem fejlődhettek. A környék falvainak lakossága többé-kevésbé megőrizte hagyományait, de Vácon, a főváros szomszédságában, gyorsabban mentek feledésbe. S míg a szomszédos községek némelyikében még ma is pompázó ékességükben virítanak, nálunk megfakult a színük. Így a kisváci örömkalács: egyszerű cipó, a falusiaké: hagyományos cifra kalács. A mi paraszt lakodalmaink ünnepiesek ugyan, de hiányzanak már jellemző részleteik, sokat veszítettek változatosságukból és érdekességükből, megkoptak, mint a régi magyar ruha szép sujtása. Az idő és a szegénység a falvak lakosságának szokásait is megváltoztatta. Néhány környékbeli község népszokása egykori leírásokban fennmaradt. Ezeket közlöm, — hiszen vácvidékiek, — és ha például a lakodalom Kisvácon

(mert csak erről lehet szó) nem volt egészen olyan, valószínűleg hasonlóképp folyt le, de mindenesetre hatással volt rá.¹⁾

Kisvácon katolikusoknál, reformátusoknál egyaránt ezek a *lakodalmi szokások* dívtaak még a múlt század derekán:

A házasulandó fiatalokat többnyire egymásnak ajánlásával hozták össze. Leginkább azonban a leányt szokták a férfinak *komendálni* (ajánlani). A komendáló rendszerint egy ismerős vagy rokon öregasszony, aki önként, — jóindulatból vagy kedvtelésből, — igyekezett a fiatalokat összeboronálni. Hivatásos házasság-összehozó, aki pénzért, vagy ajándékért foglalkozott a házasságközvetítéssel, Váccon nem volt. (A környékbeli falvakban akadtak ilyenek. A nép *gügyű-nek*, *gyalogjátán-nak* hívta őket.)

Mikor a szülők beleegyeztek abba, hogy gyermekeik házasságra lépjenek egymással, megtartották az eljegyzést. Ez természetesen nagy lakmározás közben történt. A vőlegény a menyasszonynak jegypénzt vagy jegyajándékot szokott adni, viszont a mátká jegykendőt adott vőlegényének. (A vőlegény ezt a kendőt őrizte és használta, de csak a menyegző napjáig, azután visszaadta neki.) A templomi hirdetések után a lelkésszel egyetértően kitűzték az esküvő napját. Az ünneplő ruhájukba öltözött vőfélyek a lakodalom napjának reggelén virágbokrétás kalappal fejükön, hosszú színes pántlikákkal a balvállukon, citrombatúzott rozmaringszállal a balkezükben, jobbjukban a szalagokkal díszített vőfély-botot tartva, hetyke léptekkel járták be a maguk utcáit és hívogatták össze rigmusokba faragott ékes beszéddel a vendégeket. Ezeknek a „hívogató vőfélyek”-nek lajbijáról hosszú, dús, szalagos

¹⁾ Ezeket a hatásokat vizsgálat tárgyává tenni, eredetüket kikutatni és megállapítani elsőrendű feladat. Előbb azonban a gyűjtés fárasztó munkáját kell elvégeznünk. Ezt végzi hét év óta múzeumunk öre, Latabár Károly iparművész. Az ő buzgólkodásának és szakértelmének köszönhetjük, hogy a város és vidéke népeletének szellemi és tárgyi emlékei a teljes feledéstől és végleges pusztulástól mentesek maradtak.

virágfűzér lógott le. Mielőtt a nászmenet megindult a templomba, az örömanya leányának cipőjébe dugott egy ezüst forintost (régebben egy ezüst huszast), gazdagoknál egy körmöci aranyat, hogy „pénzen járjon!” (vagyis, hogy mindig legyen pénze). A menet élén a két vőfély haladt. Az öreg, vagy első vőfély a tizennégy itce lisztből készült magasra sült cifra kalácsot, az úgynevezett *örömkalács*-ot, a másik egy palack jó bort tartott a kezében. (Ezeket az ajándéktárgyakat a papnak vitték.) Utánuk a menyasszonyi fátyollal borított menyasszony ment a násznagyával, majd a nyoszolyóasszony vőfély és nyoszolyóleány közt, azután a vőlegény következett a násznagyával és így tovább párosával a többiek. A cigánybanda a Rákóczi-indulót húzta. A legények összekapaszkodva gyors ütemben verték csizmájuk talpát a földhöz és nagyokat kurjantgatva kísérték a méltóságos léptekkel haladó násznépet a templomba, majd onnan vissza a leányosházhoz. A leányok erősen kikeményített bokorugrós színes szoknyái járásközben suhogtak s amikor letérdeltek (térbetyűtek), mint nagy széles harangok terültek szét a templom kövezetén. A módosak szép sallangos kocsikban vonultak a templomba. A sorrend körülbelül olyan volt, mint a gyalogjáróknál. Az első kocsiban ült a menyasszony a násznagyával, a másodikban a nyoszolyóasszony két vőfélyvel és egy nyoszolyóleánnyal, a harmadikban a vőlegény a násznagyával s a többiek. Visszamenet a vőlegény, már mint férj, az ujdonsült menyecske mellett ült. A lányos-háznál nagy vigasság folyt. Az asztalok roskadoztak a rengeteg ételek súlya alatt. A méteres magasságú égetett torta sohasem hiányzott. Bőviben volt a bor is. Egyik fölköszöntő a másikat követte.²⁾ A cigány-

²⁾ Az egyes fogásokat felszolgáláskor az egyik vőfély rigmusokkal ajánlotta be. Így amikor sült kakast hoztak, a vőfély ezt mondotta:

Ez a kakas kukorékolt hajnalba,

Azt hitte, hogy ő is eljön lagzi-ra.

De szakácsné asszonyunk eivágta a nyakát,

Szószóló úr pedig egye meg a lábát.

(A szószóló, szónok az a násznagy, aki a szót szokta vinni, vagyis a vőlegény násznagya, a kikerő násznagy.)

banda szakadatlanul húzta. A fiatalság fáradhatatlanul táncolt. Mikor éjféltre fordult az idő, a násznagy elbúcsúztatta a menyasszonyt szüleitől, megköszönte nekik, hogy őt fölnevelték és kiházasították, azután a vőfély kezére adta. Ez megforgatta, miközben körülfogták őket a legények, kiki a párjával és eljárták körülöttük a *gyertyatáncot*. A legények balkezüik négy ujja között három-három szál gyertyát tartottak, jobbjukkal a párjukat karolták át. Ez után következett a *menyasszony-fektetés*. Ez a tánc — két-két váltakozva jobbra-balra haladó — csárdásszerű tánclépésből állott, és másfél-két óra hosszat tartott. Kisvácon szokás volt a *kásapénz* is. A kása felszolgálásakor berontott a szakácsné egy nagy fakanállal és bekötött kezével hadonászva azt panaszkolta, hogy megégette a kezét. Persze mindenki adott neki a kért orvosságra. Szokásban van még ma is a *másodlakodalom*, azaz a lagzi után pár nappal a leányos háznál tartott lakoma, a *hérész*. *Tyúkverő*-nek is hívják, mert leütnek néhány tyúkot, hogy elkészítsék. Katolikusoknál, reformátusoknál egyaránt nagy gondot fordítottak a házaselet tisztaságára. Ennek föltételét már az esküvő előtt igyekeztek biztosítani azzal, hogy szigorúan őrködtek a leányok erkölcsére fölött. Amely leányt hírbe hoztak az nem igen tudott Vácon férjhez menni, legfeljebb falura vitték. Csak a feddhetetlen erkölcsű leány tehetette fel a menyasszonyi koszorút, különben anélkül kellett esküdnie.

A környékbeli magyar falvakban a múlt század első felében így folytak le az eljegyzési és lakodalmi ünnepségek: Mikor a legény a *lányszerzés* idejében kiszemelt leányt eléggé megismerte s elhatározta magában, hogy fejét a házasság szent jármába hajtja, közölte szüleivel kiválasztottja nevét. Ha a szülők jóváhagyták fiuk szándékát, igyekeztek megtudni a leány szüleinek hajlandóságát és násznagy után néztek. Hogyha aztán megegyeztek gyermekeik boldogításában, meghatározták a kézfogó idejét és a lelkészhez mentek a háromszori hirdetés mi-

att. A kézfogó idején a legény a násznagyával, szüleivel és néhány közeli rokonával megjelent a mátká szüleinek házánál, ahol a leány násznagya, szülei és rokonai már várták. A szokásos üdvözlések végeztével a násznagy elmondta jövetelük célját és a betanult rigmust, mellyel a leányt annak násznagyától megkérte. A leány násznagya erre szintén versben felelt. Kijelentette, hogy megtisztelve érzik magukat a becsületes család e tisztességes szándéka által és a leányt annak szülei nevében odaadja. A kölcsönös üdvözlések után leültek a terített asztalhoz és megkezdték a *kézfogó ellakását*. Az étkezés végével a leány cifra kendőket adott a legénynek. Majd elhatározták a lakodalom idejét és eldöntötték, hogy ki legyen az öreg- és ki legyen a kis-vőfély, ki a nyoszolyóasszony és kik a nyoszolyóleányok? A vőfélyek ünneplő ruhát öltöttek, botjuk végére zsebkendőt vagy szalagot akasztottak és három nappal a lakodalom előtt sorba látogatták a kijelölt házakat. A násznap reggelén másodszor járták be a meghívottakat. Az esküvőre egész sereg kocsin jelentek meg az arra hivatalosak. A kocsis és lovak felcifrázva, felkendőzve és fellobogózva röpitették a násznépet. Az első kocsin a menyasszony ült a násznagyával, a nyoszolyóasszony egy nyoszolyóleánnyal és egy vőfélygel, a másodikon a vőlegény, a násznagy, vőfélyek és egy nyoszolyóleány. A templomig egész úton szólt a zene és hangzott a dal. Az esküvő után azonnal vissza-indultak; akkor azonban a vőlegény kiszorította a menyasszony kocsijáról a vőfélyt és kocsit cserélt. A menyasszonyt hazavitték a szülői házba násznagyával és vendégeivel együtt. A vőlegény övével tért haza. E közben mindkét házban folytak az előkészületek az estebédhez, melyre a vőfélyek harmadszor hívták a vendégeket. A vőlegény násznagya elküldte az öreg vőfélyt a menyasszonyos-házhoz, hogy engedelmet kérjen a menyasszony kikérésére. Mikor a vőfély az engedelmet meghozta, a vőlegény násznagyával, a vőfélyekkel és nyoszolyóleányok-

kal zene, tánc és ujjongás közt elment a menyasszonyért. A lányos-háznál a násznagy rigmusokban kérte ki a leányt annak násznagyától, mint szüleinek a helyettesétől. A kiadó-násznagy felelt a kikérő-násznagy beszédére, de mielőtt kiadó-versét elmondotta volna, rejtvényes feladatot állított a kikérő-násznagy elé. A találgatás, tünődés, gondolkodás a megfejtésig sok kacajt fakasztott az ajkakon. Ezután az asszony nép, kötőit tartva, a kérő násznagyot vette körül és ostromolta a *vánkospénzért*. Ezt azért kellett fizetni, hogy a vőlegény belefeküdhessék az idegen, az új ágyba. A násznagy egy öt forintossal elégitette ki őket, akik aztán ezt az összeget megosztották egymás közt. Majd a kiadó-násznagy mondta el a *kiadórigmust*, az öreg vőfély pedig bevezette a menyasszonyt és a vőlegény mellé állította. Erre harsány éljenzés tört ki. A násznagyok elmondták fölöttük a szülői áldást és asztalhoz ültek: ettek, ittak, beszélgettek, danolgattak. Mikor mindezt megelégtették, előállt az öreg vőfély és betanult versek elmondásával elbúcsúztatta a menyasszonyt a násznagyától, szüleitől, testvéreitől, rokonaitól, jó barátaitól és muzsikaszó s dalolás közt visszaindultak a vőlegény lakására, ahol estebédhez ültek. Legfelül ült a násznagy. A vőfélyek megkezdték a felszolgálást. Az öreg-vőfély vett át minden tál ételt és mindenik fölött megfelelő verset mondott s aztán átadta a násznagy mellett ülő nyoszolyóasszonynak, aki a násznagyot kínálta meg. A tálát kézről-kézre adták egymásnak. A harmadik tál étel kása szokott lenni. Mikor ez került az asztalra, a szakácsné bekötött kézzel és nagy fakanállal jött be a szobába. Siránkozva panaszolta, hogy megégette a kezét és pénzt kért az orvosságra. Ez volt a *kásapénz*. Mikor már mindnyájan jóllaktak, táncraperdültek. Az örömapa az örömanyával, a násznagyok a menyasszonnyal s a többiek mind szakadatlanul ropták a csárdást egész éjfélig. Ekkor következett a *vánkostánc*. Az egész vendégkoszorú körbeállott. Egyik egy kis párnát vett a kezébe s letette va-

lamelyik elé. Ez rátérdelt, ha ugyan hirtelen el nem kapta előle, Aki ügyesen rátérdelt, az a bennlevőtől csókot kapott és bent foglalt helyet. Majd az öreg-vőfély mondott mulattató verset a cigányokról és pénzt szedett a számukra. Ezután következett a *menyasszonytánc*. Ezt az öreg-vőfély kezdte a menyasszonnyal. Az asztalra egy nagy tányért tettek. Erre vetették a pénzt azok, akik a menyasszonnyal táncoltak. Amint az első ércdarab pengeni kezdett a tányéron, a cigány rákezdedt a csárdásra. Ez addig tartott, míg a menyasszony győzte a lélekzettel, mert egyik táncos a másik kezéből kapta ki őt. A pénzt *bölcsőmadzagra* adták. Végül levették a menyasszony fejéről a koszorút, az öreg-vőfély rákötötte egy sarlóra, bevitte a nép közé és versben zengte el fölötte, hogy vége a menyasszony leányságának, ezentúl már asszony. A nyoszolyóasszony erre bekötötte az új asszony fejét kendővel menyecskésen, a vőfély pedig bevezette a kezénél fogva és versben mutatta be őt a vendégeknek, mint menyecskét. A mulatást kivilágos-kivirradtig folytatták. Reggel pálinkát, meleg mézesbort ittak és mindenféle mókával vidámitották egymást. Így a férfiak az asszonyokat beretválták, bekenték korommal az arcukat, majd fakanállal letisztították. Ez így tartott délig vagy estig, amíg a fáradság nem vett rajtuk erőt. Akkor búcsút mondtak egymásnak és magukra hagyták az új párt.³⁾

A közeli palóclakta falvak eljegyzési és lakodalmi szokásai részben eltértek a dunakeszi, fóti, rákospalotai s a többi pestmegyei községek szokásaitól: A házasulandó sorba került fiú szülei, esetleg rokonai előbb szétnéztek a faluban vagy a szomszéd helységekből, azután két-három férfi elment a legénnyel a kiszemelt leány házába *leánynéző*-be. Ha a legény megtetszett a leánynak és szülei sem elleneztek, a leány anyja két asszonnyal elment *háztűznézés*-be a legény szüleinek házába. Ha

³⁾ Lakodalmi szokások Rákospalotán és Nógrádverőcén. (Rész) Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. Pest 1867. 324 és 223.

az asszonyok elfogadták a megvendéglést, az eljegyzés, a *kendőlakás* következett. A házasulandó elment a násznagyával a leányos-házhoz és versben vagy prózában megkérte a leányt. Az kezét fogott a fiúval és kicserélték kendőiket. A fiú pénzt is adott, a leány pedig néhány szál rozmaringot. Az esküvő napján a vőlegény a násznéppel a templom előtt várta menyasszonyát. Ott állt már a cigánybanda is, hogy esküvő után elkísérje a násznépet a leányos-házhoz. A vőlegény az udvaron várakozott a menyasszonyra, akit a vőfély vezetett hozzá és háromszor megkerülte vele a vőlegényt. Valahányszor szemközt ment vele, mindannyiszor meglegyintette a kalapjával. Ez volt az úgynevezett *menyasszony-búcsúztatás*. A vőlegény házában a napa mézet nyújtott a menyasszonynak. Mire ez belemártotta az ujját és leszopta, hogy: „édes legyen az étel!” A szobában a vőfély köszöntötte a menyasszonyt, aki sorba csókolta a háziakat, majd a konyhába lépett és gazdasszonykodása jeléül megkeverte az ételeket. A *menyasszony-fektetés* így történt: A vőfély három égő gyertyát vett az ujjai közé és a menyasszonyt elvezette az ágyhoz, ahol a vőlegény már várta. Lehúzta a vőlegény csizmáit és a fejéhez vágta, de megfogadta, hogy többé meg nem sérti. Lefekvéskor megjelent egy asszony, néhányszor megforgatta a dunyhát és azt kívánta, hogy annyi évig legyenek magtalanok. A menyasszonynak az ágyába hordták az ennivalót: herőkét, mákos-mézes ferentőt, sült tyúkot és bort. Reggel öt óra felé az asszonyok énekszóval keltették fel a fiatalokat, felkötötték a menyecske kontyát, felillesztették a fejkötőjét és a vőlegényre is ráadták a jegyinet. Az egész éjtelmulatásban átvirasztott násznép aztán a templomba kísérte az új házasságokat, akik lelkészüknek az avatásért kalácsot és marhanyelvet vittek. A templomból visszatérve már látogatókat fogadtak. Ezeket a látogatókat *hérészek-nek* hívták. A hérészbe menők enni-innivalót vittek magukkal és keresték az új asszonyt. De elbujtatták őt

és egy kitömött vázat hoztak elibük. A héréseknek tagadni kellett, hogy az lenne a menyecske. Sok ingerkedés után végre megjelent, kezét fogott a hérésekkel, akik től pénzt kapott. A héréseket ott tartották ebédre. Ha pedig távoztatni akarták őket, akkor a gyerekekkel paprikát hintettek a tűzre. Ez volt a kifüstölés. A hérésezés napokig tartott.⁴⁾

A Közelfekvő Diósjenőn még ma is dívik a *menyasszony-fektetés*. Azzal kezdődik, hogy a vőfély megfogja a menyasszony kezében tartott zsebkendőt, a menyasszony a koszorúslány kezében tartottat. Ezt és így teszik tovább négyen-öten. Egymás zsebkendőjét fogva azután a násznagy elé mennek. A vőfély versben üdvözlí a gazdát, a főnásznagyot és az összeseregletteket, majd áldást mondva reájuk így fejezi be mondókáját:

A mi menyasszonyunk nekem azt beszéli,
Hogy ő a mátkáját köztünk nem szemléli,
Ő is le akarna hozzája feküdni,
Ha azt násznagy uram néki megengedi.

A násznagy erre megadja az engedelmet és a cigány ráhúzza a *fektető-nótát*:

Mikor a menyasszonyt fektetni viszik,
Akkor a vőlegényt pokolba vetik.
Hej, párta, párta, gyöngyös koszorú,
Majd a szögre akasztalak, édes hajfonom.

Erre a nótára járják a nyoszolyólányok a vőfély vezetésével a *gyertyatáncot*: a vőfély jobb kezébe minden ujjá közé egy-egy gyertyát vesz (összesen három szálát) és baljával megfogja a menyasszony kezében tartott kendőt, majd a nyoszolyólány kendőjét, a nyoszolyóleányok egymás kendőjét és fűzért alkotnak. A vőfély erre elmondja az első gyertyagyújtó-verset, mely után megindul a tánc ki a konyhába és onnan vissza a szobába. A gyertyatánc után a koszorú-visszavitel következik. Egy

⁴⁾ Réső: i. m. 208.

másik leány fejére teszik a koszorút. A menyasszonyt felkontyolják, fejkötőt tesznek a fejére s a vőfély dőcögős versekben kéri a násznagyot, hogy a menyasszonyt a várakozó vőlegényhez kísérhessék. Másnap nemcsak a lakodalmas nép, hanem az egész falu mulat. Egy ágas fát rongyokkal, papírosokkal és szalagokkal feldíszítve végig hurcolnak az utcákon. A fát (tebe) vivő legény felöltözik menyecskének, egy másik férfinak és bekenik az arcukat bodzalekvárral. A férfi oldalán lekváros bögre van, amiből egy ócska meszelővel bemaszatozza a gyerekeket. A férfimaskara egy vérbemártott felfuvott marhabéldarabot köt a hasára.⁵⁾

A berkenyei és szendehelyi sváboknál a poharakat és evőeszközöket a vendégek viszik. De visznek pecsenyét, kalácsot és bort is. Ebéd végén mindenki mond valami köszöntést, mely úgy végződik, hogy: fifat (vivat). A szónok kiissza poharát és a falhoz vágja. Mikor az asztaltól fölkelnek, az üres tányérokot vagdossák a földhöz. Ha idegen vendég téved a házba, csak ajándékokkal terhelten távozhatnak.⁶⁾

A környékbeli tót falvakban víg volt a leányok és legények élete. A legények szombat és vasárnap este felkeresték kedveseiket és velük töltötték az éjszakát. A szülők ezt elnézték. A csintalanabbak hétköznapiakon is elugrottak a marhától vagy szüleik szeme elől és este beszóltak szeretőikhez, hogy gyümölcs idejekor lopott gyümölccsel kedveskedjenek. (Ezt a lopást nem tartották bűnnek.) A leányok viszonzásul vasárnap este maguk természetesen virágokból készített, vagy Vácon vásárolt művirág bokréfákkal cicomázták fel lovagjaikat. Minél nagyobb volt a bokréta, annál értékesebbnek tartották, mert a legény egész héten át hordhatta a kalapján. Pünkösdkor minden leány ablaka előtt állítottak fel a legények májuszákát, melyeket az illető leány bokréfával jutalma-

⁵⁾ Ethnographia XLVI. 116.

⁶⁾ Honderű 1845. I. 265., Réső: i. m. 63.

zott. Karácsony estéjén három-négy gyerek összetársulva házról-házra járt és karácsonyi énekeket zengett. Másnap evangéliumot olvastak, vagy rimes köszöntőt mondtak. Újévkor nem volt szokásban az üdvözlés, melyért egyébként krajcár, gyümölcs vagy kalács járt. Menyecskének, leánynak és legénynek húsvétra új csizmát vett az ura, illetve az anyja. Ha egész éven át nem vett semmi ruhadarabot, az új csizmának meg kellett lennie. A nők piros vagy sárga csizmáikat egy ideig csak vasárnapokon viselték; ha sár volt, hogy tisztán maradjanak, a kezükben vitték a templomig. Ott aztán felhúzták a sártól megtisztított lábaikra, hogy istentisztelet után ismét lehúzzák és amiként jöttek, mezítláb, menjenek haza. A nőkre nézve az volt a legnagyobb szégyen, ha lerántották a főkötőjüket. A rakoncátlankodó legény legnagyobb büntetése az volt, ha ügyének tárgyalása után kidobták a kalapját a táncterem ablakán. Ez az eljárás ugyanis azt jelentette, hogy többé ne jelenjen meg közöttük.⁷⁾

*

A születési szokások kevés eltérést mutatnak az országban elterjedt rendes népszokásoktól. Az áldott állapotban lévő anya már jóval a születés előtt gondoskodott a keresztszülőkről. A szülés szerencsés és gyors lefolyásának biztosítására, valamint a görcsös fájdalmak megszüntetése okából forróvízben áztatott fonalat szoktak a vajudó asszony dereka köré csavarni. Az újszülöttet a keresztanya tartja vízre. Az ő tiszte az egész családot ételekkel ellátni addig, amíg a menyecske fekszik. (Ez azért van, mert a gyerekágyas nem főzhet.) A keresztelés után a komák, nászok, rokonok és jóbarátok együttérző serege ünnepi lakomára gyűl össze. Rákospalotán a koma-asszony két-háromféle töltelékű és nem száraz serpenyőben sült óriási rétest visz a gyerekágyasnak. Este nagy

⁷⁾ Réső: i. m. 24.

lakmározás folyik, éltetik az anyát, az apát, az újszülöttet, a keresztszülőket, még a bábát is. Mikor a bábaasszony nevét említik, az berohan egy fatállal és mindenféle bábatréfa közt követeli a *bocskorpénzt* a hívogatásért.

*

A halotti szokások is alig mutatnak eltérést az ország más részében dívó népszokásoktól. Mihelyt a halodkló utolsót lehelt, hozzátartozói két négykrajcárost tettek mind a két szemére, mert a halál után kinyílik a szem, ha le nem fogják. Ezután a szobában álló vagy falrafüggesztett tükröket siettek fekete kendőkkel leteríteni. (A tükrök addig maradtak a gyász jeléül lefödve, míg a holttest ravatalon feküdt.) Az asszonyokat gondosan megőrzött menyasszonyi ruhájukba öltöztették és abban is temették el. A reformátusoknál az előkelő halottakat a templomba vitték, a Szent Mihály-lován levő koporsót a templom előcsarnokába (cintériom) tették s a pap a szószékről prédikált fölötte. (Innen származik a közmondás: Nem lesz belőled prédikációs halott! vagyis: nem lesz kiváló ember.)

A temetési szertartás után az érdekeltek hazamentek a halottasházba és *halotti tort* ültek. Ez a szokás onnan eredt, hogy amíg a halott ki volt terítve egy (vagy egyetlen) szobában, otthon nem főztek, csak utána szabadult fel a szoba, mikor aztán a vidékről jött atyafiságot és barátokat meglehetett vendégelni. Rákospalotán az egykorú leírás szerint, amikor megmosták a halottat, tisztába helyezték és a legszebb felsőruháit öltötték rá. Élteseknél szegény öreg embereket hívtak, hogy éjjel ima és ének közt virrasszanak a halott mellett. Aztán bejelentették a lelkésznel a halálesetet és megállapodtak vele a temetés idejében. Katolikusknál a pap a beszögezés előtt a háznál szentelte be a halottat, a protestánsoknál a templom elé vitték és innával, szentbeszéddel énekszóval búcsúztatták.

el. A halottat ének kíséretében Szent Mihály-lován vitték ki a temetőbe. A kisdedit mindig másnemű fiatal vitte ki a karján. (Leány halottat legények, legényt pedig leányok vitték és pedig párosan: négyen, hatan vagy nyolcan.) A temetőben az egyházi szertartás végeztével a rokonok és jóbarátok egy-két marok földet vetettek a sírba. Majd visszatértek a halottasházhoz, és megülték a tort. Falatozás és borozgatás közben elsorolták az elhunyt erőnyeit és említésre méltó tetteit. A lakmározás a késő éjszakába is benyúlt. De bármily későn is volt, mielőtt szétszéledtek volna elénekeltek egy halotti dalt.⁸⁾

*

Az egyházi ünnepekkel kapcsolatos népszokások is jórészt feledésbe mentek vagy elhalványultak.

Már hetekkel karácsony előtt, advent első vasárnapjától kezdve megindult a *betlehemjárás*: Hat-nyolc 10-12 éves fiúból álló csoportok járták be esténként 6 és 9 óra közt a várost. Bezörgettek, becsengettek a házakba és a gyermek Jézust dicsőítő énekeket mondtak a magukkal vitt vastag papírból készített, templom alakú Betlehem előtt. A Betlehem belsejében egy fából faragott Jézuska, továbbá tehén, ló, szamár, juh, kecske s más állat volt. A kis Jézus mellett Szűz Mária és Szent József, előttük a jászolka. A templom ajtaja nyitva volt, hogy be lehetett látni, mert két gyertya világította meg a Betlehem belsejét, melynek oldalfalaira szentképek voltak festve vagy ragasztva. A Betlehemet fehér ingbe-gatyába öltözött angyal vitte a kezében. A fején fehér és sárga színű csá-kót viselt. A tréfás szerepet játszó öreg pásztnak kócból készült nagy bajusza és szakálla volt, kezében nagy bunkós botot tartott. Öltözéke rongyos ruha és fekete suba volt, a fejét kucsma fődte. A vállára vetett tarisznyába gyűjtötte a kapott ajándékokat: kalácsot, pogácsát,

⁸⁾ Réső: im 230.

szalonnát, rézkrajcárokat. A többi pásztor ruhája ing volt, a fejükön kétszínű csákó (zöld és piros, kék és sárga arany és ezüst s a többi). Mindegyik csörgős botot tartott a kezében.

Vízkereszt előtt a fiúk a betlehemjáráskor használt fehér ruhát öltve magukra, papírból készített pürröksüveget nyomtak a fejükre, az állukra szakált ragasztottak és mint három királyok járták be hármás csoportokban a várost. Alkalmi énekeket zengedeztek és előre betanult verseket szavaltak.

Nagyhét csütörtökén megkezdődött a harangok elkelepelése. Minden gyereknek volt legalább is négy kelepelőszerszáma. Pénteken a passzió alatt volt a *Pilátus-ütés*. Ahogy a legutolsó gyertya kialudt, a padban ülők könyveikkel a padra vertek.

A csonkamise után urak és parasztok, asszonyok és leányok ünnepi ruhát öltve sorra látogatták a templomokban felállított szentsírokat. A Nagytemplom közepén állott és a római Szent Péter-templom konfessziójának mintájára készült sírbolt lejáró lépcsőit elálló koldusok sorfala közt jutott le a látogató a kriptá-kápolnába, melynek titokzatos homályát az oltár előtt felállított szentsír körül lobogó gyertyalángok pislákolása oszlatta el és tette misztikussá, rejtelmessé. A szentsírt teljes díszbe öltözött huszárok feszes vigyázásban, kezükben kivont karddal őrizték. Vállukon hófehér mentével, fejükön sötétkék csákóval és állszíjjal, büszke tekintetükben megkövült nyugalommal, mint a cövek álltak a sír mellett jobbról és balról. A piaristák templomában egy-egy karinges ujoncnövendék, a ferencrendieknél egy-egy buzgón imádkozó szerzetes, a fehérek templomában szintén jobb- és baloldalt térdelő papnövendék őrizte a virágokkal dúsan feldíszített szentsírt.

Szokás volt továbbá, mikor a harangok megszólaltak, a farázás. Tudniillik a virágzásba lévő fákat megrázták, hogy bőven teremjenek. Néhányan kezöket és arcukat

mosták meg márciusi hóvízben, hogy a jövő husvétig egészségesek maradjanak. A nagypénteki bőjtöt a legsgorúbban tartották meg. Még a betegek is tartózkodtak a délebédőtől, csak este voltak bőjti eledelek, úgy mint tojás vagy olajos káposzta. Szombaton a harangzúgás után félbőjt következett. Feltámadás után már mindenki szabadon falatozta a sonkát. Vasárnap kosárszámra vitték a szentelni való bárányhúst, tojást, mákos-dióspatkót, kalácsot és tortát. Egy jóra való katolikus család sem nyúlt az ebédhez, mielőtt egy falat szentelt kalácsot nem evett volna. Vasárnap kilenc óra előtt százával özönlött a nép a Nagytemplom felé, mindenki részt akart venni a vasárnapi nagymisén.

Búcsújáró-helyeken mindenütt látni a kápolna falára függesztett viaszból készült vagy ezüstlemezekből domborított emberi testrészeket ábrázoló tárgyakat. Ezek a Szent Szűz közbenjárásával felgyógyultak áldozati ajándékai. (*Opfer*, vagy *offer*, az *offerre* = ajánlani szóból.) Ilyenek: a szem, kéz, kar, láb, orr, fül, a megfelelő testi betegségekből és szív a lelki bajuktól szabadultaktól. A Hétkápolna sekrestyéje falán látható offer-sorozat Viski Károly kiváló etnografusunk külön is kiemeli.⁹⁾ Azt is tartják, hogy aki a Hétkápolna vizéből iszik, az vissza kerül Vádra.¹⁰⁾ A néphit gyógyító erőt tulajdonít mindenféle fűnek, fának. A fűről azt tartja, hogy az emberi betegséget átveszi magára. A hétkápolnai szemvíz-forrás közelében álló fűzfák ágai a májusi és szeptemberi búcsúk után teli vannak aggatva különféle színű ruhadarbokkal és cifra szalagokkal. Ezekkel kötötték betegségeket a fűzfára a hiszékenyek.

Itt említjük meg végül, hogy félszázad előtt Vácon is állítottak a legények kiválasztottjaiknak májusban szalagokkal és kendőkkel felcírázott fákat, úgynevezett *májusfákat*.

⁹⁾ A magyarság tárgyi néprajza II. 422.

¹⁰⁾ Aki annak vizét issza,

Vágyik annak szíve vissza.

A babona és egyéb népszokások közül, mint másutt tán kevésbé ismerteket, ezeket jegyezzük fel:

Karácsony éjjelén a leányok ólmot öntenek, hogy megtudják, milyen lesz a vőlegényük. Luca napján nem szabad varrni, mert akkor nem tojnak a tyúkok az új esztendőben. Mikor abban az évben először eszik az ember gyümölcsöt, főzeléket, vagy egyéb ételt, hogy meg ne ártson, ezt a verset kell mondani:

Ujság hasamba,
Hideglelés pokolba!

Aki áprilisban először lát fecskét, ezt kiáltja, hogy elmúljon a szeplője: Fecskét látok, szeplőt hányok! Ugyancsak a szeplő ellen szoktak a márciusi hóval mosakodni. Annak, aki új ruhát ölt magára, megráncigálják a fülét és ezi mondják:

Az új ruha elszakadjon,
A gazdája megmaradjon!

Ujholdkor meg kell rázni a pénztárcát, hogy a hold növekedésével növekedjék a tárca tartalma is. Ezért kell megköpdösni a kapott pénzt is, sőt biztosabb az eredmény, hogyha hozzátesszük: Apád, anyád ide jöjjön!

A sárgaság, melynek tünete a szemen jelentkezik, gyorsan és biztosan gyógyítható, ha a beteget szemen köpjük.

Annak, aki fél a gyermekáldástól, nem szabad más-jusban házasodnia. Némely környékbeli faluban néhány gabonaszemet dob a menyasszony a kútba. (Ahány gabonaszemet dob belé, annyi esztendeig nem lesz gyermeke.) Más falvakban a menyasszony tyúkot küld a vőlegénynek, aki ezt kakassal viszonozza. Az újszülött levágott köldökét az anya elteszi és mikor a gyermek hatéves életkorát eléri, odaadja neki, hogy ássa el. Amikor a gyermek tejfoga kipotyog, anyja parancsára kezébe kell vennie a fogat és az egérlyuk elé állva ezt mondani: „Egér, egér, adok neked csontfogat, adj helyette vasfogat!” Ujholdkor, amikor a hold sarlója C betűt mutat,

nem szabad hajat nyíratni, mert nem nő ki többé.¹¹⁾ Kritikus időben asszonynépnek nem szabad borfejtésnél jelen lenni, különben zavaros lesz a bor. Az esőt nem csupán a szamár ordítása és a Naszál pipálása jelzi, hanem ez a népi megfigyelés is: Délről derül, bocskor merül.

---

¹¹⁾ Ha a hold C betűt mutat, azt jelenti, hogy Csökken, ha D-t, azt hogy Dagad. (A latinben hazug a hold — Luna mendax — mert ott a C Crescit (nő) azt jelenti, hogy decrescit (apad), a D (Decrescit) pedig azt, hogy crescit, vagyis nő.)

TARTALOM

Előszó	3
I. Az őskorban és a történelmi idők mesgyéjén	
Palaeontológiai leletek. — Az ősember nyomai. — A kőkori élet Vác vidékén. — A bronzkor emlékei. — A vaskori műveltség. — A kelták és kultúrájuk. — A rómaiak a Duna könyökhajlásában. — A jászok városa Vác vidékén. — A népvándorlás hullámaiban.	
	5
II. A honfoglalás idején és az Árpádházi királyok korában	
A honfoglalók Vác vidékén. — Gazdasági életük és műveltségi viszonyaik. — Az egyházmegye. — A püspök és a város szabadalma. — A település. Lakás. — Foglalkozás. — Az első székesegyház. — Építkezések. — A kettős város. — Újraépítés a tatárdulás után. — A vár és védelme. — Telepítés. — A Duna jelentősége. — Kereskedelem és vásár. — Közbiztonság. — Igazságszolgáltatás. — Közművelődési állapotok. — Lakás, életmód, ruházkodás.	
	28
III. A vegyesházi királyok idejében	
A lakosság foglalkozása: földművelés, halászat, hajózás, fuvarozás, méhészet. — Kereskedelem, révátkelő, harmincad. — Márka. — A céhek. — A piac és árúcikkei. — Műveltség, vallás, erkölcs, közbátorság. — A gyógyítás. — Báthori püspök udvara, háztartása, építkezései és ezek hatása a lakosságra.	
	45
IV. A törökuralom alatt	
A vár elfoglalása és megerősítése. — Berendezkedés. — Vízművek. — Gazdasági és ipari foglalkozások. — A vár leírása. — Templomok és is-	

kolák. — A fürdők és a fürdés. — Lakás és ruházkodás. — Temetési szertartások. — A lakosság behódolása. — A hódítók bánásmódja. — A kereskedelem szabadsága. — Ipari és gazdasági tevékenység. — Ruházkodás. — A jobbágyok állapota. — Adózási viszonyok. 54

V. A XVIII. század első felében

A törzslakosság. — Visszatérítés az ősi egyházba. — Tervszerű telepítések. — A püspökök atyai gondoskodása. — A polgárság erkölcs. — Ipari foglalkozás és földművelés. — Ruházkodás. — Kereskedelem. — Járványok. — Hitélet. . . . 75

IV. Migazzi püspök korában és a XVIII. század végén

Jóléti intézkedések. — Iskolák. — Vallás és erkölcs. — Céhek. — Vásárok. — Gazdasági tevékenység. — Népmozgalom. — Katonai terhek. — Műveltségi állapotok. — A jozefinizmus és francia forradalom hullámai. — A pénz vásárlóereje. 87

VII. A XIX. század első felében

Drágaság és elszegényedés. — Reformmozgalmak. — Földművelés. — Vásárok. — Földesúri bíraskodás. — Ipari foglalkozások. — Műveltségi állapotok. — Népesedési adatok. — Vallás és erkölcs. — Szórakozás és multság. — A kisvárosi élet kicsinyességei. — Kossuth levele. — Görgei napi-parancsa. — A szabadságharc eseményei. — A váci nemzetőrök. — Gróf Zichy Hippolyt. — Az oroszpusztítás. 100

VIII. Az önkényuralom alatt

Hatósági garázdálkodás. — A polgárság szenvedése. — Gazdálkodás. — Lakás és táplálkozás. — Fuvarozás. — Halászat és hajózás. — Egyéb ipari foglalkozások. — Népviselet. — Statisztikai adatok. — Az értelmi osztályok tevékenysége. — Vásárok. 120

IX. A kiegyezés után

A Honvédelem. — A Kossuth-kultusz. — A város visszamaradásának okai. — Az utcák, terek és házak állapota. — Az utcák csendje és zaja. — Povalyacsok és más alakok. — Pósta, vendéglők, kereskedők. — A papság. — Sződ eltótosodása. — Vásárok, búcsúk, körmenetek és egyéb sokadalmak. — Képviselőválasztások, lakodalmi menetek, temetések. — Multságok a Csillagon és Kúrián. — Társas élet. — Szellemi és vagyoni gyarapodás. — Életmód. — Szüreti multságok. — A népviselet pusztulása. — Statisztikai adatok. — A föllendülés nyomai. . . . 132

X. A milleniumtól a háborúig

Országos és helyi ünnepek. — Ferenc József mosdóvize. — Gyárak letelepülése. — Szakszerű szőlőgazdálkodás. — A kofák élelmessége. — A zónatarifa hatása. — Iparosok és kereskedők. — Vagyoni gyarapodás. — Közművelődés. — A zsidók. — Épületek és utcák. — A sport fejlődése. 157

XI. A közelmúlt megpróbáltatásai közt

A mozgósítás. — A háború. — Az összeomlás. — A Nemzeti Tanács. — A Tanácsköztársaság. — A csőcselék-uralom garázdálkodása. — Az oláhmegszállás igájában. 164

XII. A válságok után

Elszegényedés. — Drágaság. — Adóterhek. — Építkezések és utcarendezések. — Föllendülés. — Statisztikai adatok. — Befejezés. 175

Függelék. Népszokások és hagyományok

A város és környéke. — Lakodalmi szokások Kisvácon. — A környékbeli falvakban. — Menyasszonyfektetés. — Gyertyatánc. — Születési és halotti szokások. — Egyházi ünnepekkel kapcsolatos népszokások s a többi 193

A VÁCI KÖNYVEK

a következő műveket tartalmazzák:

1. TRAGOR IGNÁC: Vác vára és képei, (elfogyott.)
2. VÁCI KÖNYV (a V. M. E. évkönyve.)
3. TRAGOR IGNÁC: Vác története 1848/49-ben, (elfogyott.)
4. FARKASFALVI IMRE: A váci országgyűlés története, (elfogyott.)
5. DURAY KÁLMAN: A váci céhek, (elfogyott.)
6. BEZDEK JÓZSEF: A piramisoktól a felhőkarcolókig,
7. TRAGOR IGNÁC: Vác lakossága a XVIII. század elején, (elfogyott.)
8. KISPARTI JÁNOS: A váci Tereziánus története,
9. TRAGOR IGNÁC: Váci érdekességek, (elfogyott.)
10. TRAGOR IGNÁC: Vác az előadó-művészetekben,
11. TRAGOR IGNÁC: Vác utcái és terei, (elfogyott.)
12. A V. M. E. GYÜJTÉMÉNYEINEK LEÍRÓ LAJSTROMA,
13. VÁC VIDÁMSÁGA (anekdoták, tréfák stb.),
14. VÁCI VIDÁMSÁGOK (az előbbi folytatása),
15. TRAGOR IGNÁC: Vác az irodalomban,
- 16—20. VÁCI DEKAMERON I—V. (a IV. és V. kötet még nem jelent meg.)
21. TRAGOR IGNÁC: Vác története,
22. TRAGOR IGNÁC: Vác és határának hely- és ingatlannevei,
23. PERÉNYI JÓZSEF: Két népies bohózat a XVIII. századból,
24. TRAGOR IGNÁC: Vác az idegen irodalomban,
25. TRAGOR IGNÁC: Az emberi élet Vácon és vidékén,

A Váci Múzeum-egyesület kiadásában megjelent könyvek és füzetek:

A V. M. E. ÉVKÖNYVEI 1896-tól,
A V. M. E. ALAPSZABÁLYAI (1896, 1906),
VÁC, ISMERTETŐ KALAUZ (1903),
ELNÖKI BESZÉD (1905),
TRAGOR IGNÁC: Vác története (képekkel díszített kiadás, 1927),
TRAGOR IGNÁC: Vác múltja és jelene (Vác monografiája, 1928),
TRAGOR IGNÁC: Vác kis könyve (váci breviárium, 1928),
VÁCI KALAUZ (1929),
VÁC TÖRTÉNETÉNEK ÖSSZEFOGLALÁSA (1929),
VÁCI NÉPIRATKÁK 1. 2. és 3. szám,
TRAGOR IGNÁC: Vác műemeikei és művészei (1930),
TRAGOR IGNÁC: Váci hősök (1933).

Nyomtatásra váró kézirati művek:

BARTALOS GYULA: A váci Csörsz-árok,
FREYSINGER LAJOS beszédei és kritikai dolgozatai,
HANUSZ ISTVÁN hátrahagyott iratai,
HORVÁTH KÁLMAN: A váci fegyintézet története,
SZARKA GYULA: Vác a török-uralom idején,
WOLKÖBER JÁNOS: Banda Marci élete és művészete,
ZELLER TIBOR: Vác településkéldrajza,
VÁC AZ ÚJABB IRODALOMBAN,
VÁCI BÖLCÖK, VÁCI KOPORSÓK (emlékbeszéd),
VÁC TÖRTÉNETE 1918—19-ben.